PAP ILDIKÓ KATALIN – TÓTH GÁBOR A.

Batthyány Alajosné született Szapáry Teréz Erzsébet grófnő alsószölnöki sírboltjának megnyitása

2020. augusztus 19-én Alsószölnök község polgármestere, Monek Zsolt megbízásából az alsószölnöki temetőben található sírból személyazonosságának vizsgálta céljából kiemeltük, majd abba visszahelyeztük Batthyány Alajosné Szapáry Teréz Erzsébet grófnő († 1836. június 16.) csontjait.

A grófnő életrajzi adatai

A rendelkezésre álló szűkszavú források alapján Szapáry Teréz Erzsébet a Szapáry család idősebb, kihalt grófi ágának tagjaként Zala vármegyében, a család szécsisziget i kastélyában született 1745. december 13-án[1] Szapáry Péter Ignác gróf és első felesége, Haller Julianna első gyermekeként. Házasságot édesapja második felesége, Batthyány Izabella testvérével, Batthyány Alajos németújvári gróffal (1750–1818) kötött 1776-ban, szintén Szécsisziget en.[2] Batthyány Alajos 1767 és 1769 között a jezsuita rend tagjaként teológiai tanulmányokat folytatott, majd katonai pályára lépett. A történettudomány felvilágosult politikusként és politikai írásművek szerzőjeként tartja számon. Rövid életrajza[3] feleségéről nem tesz említést.

1 *Claude André Donatello – Cseh Géza – Pozsonyi József*: A muraszombati, szécsisziget i és szapári Szapáry család története. Debrecen, 2007. (továbbiakban: Donadello – Cseh – Pozsonyi, 2007.) 57. p. (Régi magyar családok; 6.) Az 1745. évi dátum a halotti anyakönyv adatai alapján inkább elütés lehet. A bejegyzés szerint 82 évesen halt meg, így 1754 lehet a helyes év.

2 Donadello – Cseh – Pozsonyi, 2007. 57–62. p.

3 Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 1. köt., A–K. Bp.,1967. 143–144. p.

Batthyány Alajosné született Szapáry Teréz Erzsébet grófnő a halotti anyakönyv bejegyzése szerint[4] Alsószölnökön halt meg 1836. június 16-án, 82 éves korában. Temetésére 3 nappal később került sor az alsószölnöki temetőben, egy feltehetően már korábban megépített kriptában.

A grófnő Alsószölnökre költözése és az ott töltött idő eseményei további kutatást igényelnek. Különösen érdekes végső nyughelyének családtagjaitól eltérő helyen való megválasztása. A sírkő felirata szerint „hű alattvalóinak hajlékában nyugszik". Férje, Batthyány Alajos gróf Debrecenben hunyt el. Temetésének helyére nézve nem találtunk adatot. Tüdőgyulladásban 1796-ban elhunyt édesapja a grazi Grabenpfarre-templomban van eltemetve.[5] Édesöccsét, János Péter Keresztélyt Ercsiben, mostohatestvéreit és rokonaikat Grazban és Tőketerebesen (ma: Trebišov, Szlovákia) helyezték örök nyugalomra.[6]

A sírbolt

A község temetőjének felújítása során elbontottak egy, felirata szerint 1931 óta álló épületet, amelynek oldalába másodlagosan befalazva állt a grófnő sírköve. (1. kép) Az épület alatt egy üreg található, amely a másodlagosan elhelyezett kőemlék alapján a grófnő testét rejtheti. Ennek meg-

4 Az anyakönyvi adatokat M. Kozár Máriának köszönjük!

5 Donadello – Cseh – Pozsonyi, 2007. 56. p.

6 Donadello – Cseh – Pozsonyi, 2007. 56–71. passim.

1. kép: A grófnő sírköve az azóta elbontott épület falában. (Fotó: Monek Zsolt)

erősítése céljából endoszkópkamera segítségével vizsgálták meg az épület betonpadozata alatt lévő teret. Az így nyert felvétel megerősítette, hogy valóban egy kripta található a hajdani épület alatt. A sírbolt egyik felét nagy mennyiségű törmelék borította, míg a másikban egy emberi agykoponya és combcsont mellett téglákkal körülrakva egy üveg helyezkedett el, amelynek belsejében összetekert papírtekercs látszott.

A sír és a bolygatott emberi maradványok vizsgálatára ezt követően kaptunk megbízást. Célunk az elhunyt személyazonosságának valószínűsítése és az esetlegesen vele eltemetett tárgyak, illetve az üvegben lévő, vélhetően feliratot rejtő papírtekercs kiemelése volt.

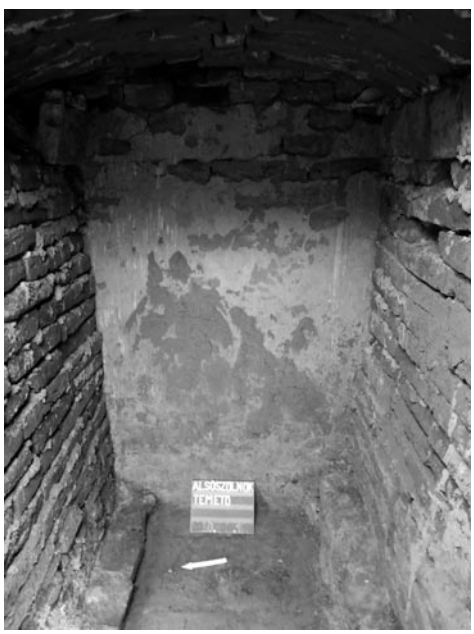
A sírbelsőbe az üreget fedő betonfödémen vágott lyukon át tudtunk leereszkedni. A sír keleti felében helyezkedett el az agykoponya, egy combcsont és a téglákkal körülvett üveg. (2. kép) A nyugati oldalon a dongaboltozatból származó egész és töredékes téglák, tetőcserepek, valamint a betonfödém megnyitásából származó törmelék halmozódott föl. Miután meggyőződtünk arról, hogy a sírban bomló szerves anyagnak, illetve az azokon tenyésző gombafajoknak nyoma sem látható, egyszerűsített védőfelszerelésben – orvosi maszk, több réteg gumikesztyű, lábzsák és hajháló – megkezdtük a nagy mennyiségű törmelék eltávolítását. (3. kép)

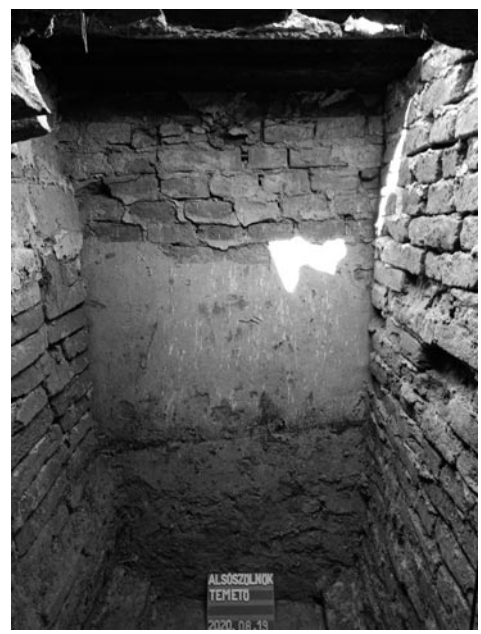
2. kép: A kripta keleti fele a munka kezdetén. (Fotó: Pap Ildikó Katalin)

3. kép: Munkavégzés a kriptában. (Fotó: Tóth Gábor)

4. kép: A kitakarított kripta keleti, dongaboltozatos vége. (Fotó: Pap Ildikó Katalin)

5. kép: A kripta nyugati része a felhalmozódott törmelék lenyomatával. (Fotó: Pap Ildikó Katalin)

A beomlasztott dongaboltozat sírban hagyott építőanyaga az üreg nyugati végén 80 cm vastagságban halmozódott föl. Az üreg középső része felé fokozatosan vékonyodott a törmelékréteg, és a gödör keleti végén mindössze 20–25 cm homok tetején feküdtek a másodlagosan ide halmozott csontok. Az egész sírbolt alsó 15–20 cm-ét vizes, helyenként sárga agyagos foltokkal tarkított homokréteg fedte, amely természetes bemosódás során került az üregbe még a bolygatás előtt. Ez a nedves környezet elősegíthette az emberi maradványok bomlását is. Az a tény, hogy a bolygatott csontokat felülrétegezte a beomlott dongaboltozat törmeléke, arra utal, hogy a holttest megbolygatására még a síkfödém beépítése előtt sor kerülhetett.

Az első csontmaradványt (sacrum – keresztcsont) a sír keleti felében lévő maradványok szintje alatt találtuk meg. A törmelék között fellelhető vastag, fekete színű textilmaradvány inkább a 19. századra leegyszerűsödő temetési szertartás során a koporsót takaró drapériához, mintsem ruházathoz tartozhatott.

A csontok közül eredeti helyzetben egy sem maradt meg. A sírbolt nyugati oldalán feküdtek csigolyák és a kar csontjai, középtájt az állkapocs, míg az üreg keleti felében felhalmozva az agykoponya, a két combcsont, további csigolyák, valamint a bordák nagy része. Szintén a sír nyugati végében került elő két darab koporsószeg, és itt a koporsófából való kisebb darabok is látszottak. A sötétfekete színű fadarabok valószínűsíthetően fekete festésnek köszönhetik színüket. Feliratot vagy arra utaló koporsóvereteket egyáltalán nem tudtunk megfigyelni. A csekély mennyiségű fa jelenléte arra enged következtetni, hogy a koporsó vagy elporladt, vagy a bolygatás során részben kiemelték. A betöltésből újabb néhány tenyérnyi, fekete színű, vastag szövésű textilmaradvány származik. Ezen kívül a sír nyugati felében fekete–fehér hosszanti mintás, egyértelműen 20. századi padlócsempe töredékeket is találtunk.

A törmelék eltávolítása után kirajzolódott a lefelé enyhén szűkülő, téglázott aljú kriptabelső(4–5. kép), amelynek két hosszanti oldalán a padlóból fél téglányit kiemelkedő 13–13 cm széles padka flátszik. Az ÉNy-i sarokban még meglévő famaradványok arra engednek következtetni, hogy eredetileg a habarccsal lekent padkákon keresztbe fektetett deszkákra tehették a koporsót.

Az épített sír belső méretei a következők: teljes hossza 207 cm, szélessége 92 cm. Magassága 161 cm a keleti, dongaboltozatos oldalon és 180 cm a nyugati, síkfödémes szakaszon. Az építmény tájolása Ny–K 260-90°. A falak belső oldalát eredetileg vakolat fedte, azonban a vakolatréteg mára – vélhetően a vizesedés következtében – teljesen lepergett. A sírboltot 30x16x5,5–6 cm nagyságú téglákból építették, amely méretek a korban szokványosak. Bélyeges téglát a sírban sem a falakban vagy padozatban, sem az omladékban nem figyeltünk meg.

A téglákkal falazott tér keleti fele dongaboltozattal fedett, míg nyugati része másodlagosan beton síkfödémet kapott. Ehhez a sírba omlott dongaboltozatot tartó oldalfalakat jól láthatóan más habarccsal hat tégla magasságban felfalazták, és erre feküdt fel a deszkákkal megtámasztott betonfödém.

7 *Baják László:* Címerek a gyászszertartásokon, halotti címerek a 19. századból. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. 35–36. Szerk. Veres László, Viga Gyula. Miskolc, 1997. 172. p.

6. kép: A kiemelt csontok.
(Fotó: Pap Ildikó Katalin)

7. kép: A csontok vizsgálata.
(Fotó: Pap Ildikó Katalin)

Az elhunyt embertani vizsgálata

A kiemelt csontmaradványok(6–7. kép) antropológiai vizsgálata Éry Kinga és Rainer Knußmann ajánlásai alapján történtek.[8] A vélelmezett személy az 1836-ban, 82 éves korában, végelgyengülésben elhunyt Batthyány Alajosné grófnő.

A feldúlt kriptából származó emberi csontmaradványok anatómiai- és morfológiai sajátosságaik alapján egy személy maradványai. A csontok sírban való elhelyezkedése arra utal, hogy bolygatásuk a bomlás késői fázisában, már a lágyrészek lebomlása után, csontos állapotban történt. Csupán két alkarcsont viszonya utalt arra, hogy vagy még lágyrésszel, vagy ruharészekkel egymáshoz kapcsolódhattak a sír feldúlása idején.

A csontanyag vizsgálata mechanikai tisztítás után, mosás nélkül, a helyszínen történt. A koponya és a váz csaknem teljes. Barnás színük és megtartásuk megfelel a vélelmezett fekvési időnek és a helyszíni sajátosságoknak. A magasabb térszínen fekvő koponya jó megtartású, csupán a külön elhelyezkedő állkapocs megtartása gyengébb, post mortem (halál után, már a sírban) sérült és hiányos. A hosszú csöves csontok a két szárkapocscsont és a jobb oldali singcsont kivételével épek; ezek boka-, illetve csukló felőli vége hiányzik. A bordák töredékesek. Az életbeni és halál utáni fogvesztések ellenére 11 fog vizsgálható. Valamennyi nyakcsigolya, a háti és ágyéki csigolyák egy része, a nyelvcsont, a szegycsont markolata, a térdkalácsok, valamint a kéz- és lábfejek csontjai hiányoznak, alacsonyabb térszínre kerülve nagy valószínűséggel elkorhadtak.

8 *Éry Kinga:* Útmutató csontvázleletek vizsgálatához. Bp., 1992. 3–45. p.; Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. 1. Wesen und Methoden der Anthropologie. Hrsg. Rainer Knußmann. Stuttgart–New York, 1988. 160–231., 421–496., 555–565. p.

Nemi hovatartozása, 23 jelleg[9] súlyozás nélküli morfológiai vizsgálata alapján nő. Nemi kifejezettsége: -0,87 (nőies kategória). Biológiai életkora a medence szeméremcsonti felszíne, a koponya nagy- és kis varratai, a fogak és az ízületek állapota alapján 70–80 év. Ez az életkor alacsonyabb a naptári életkornál, tehát – a jobb életkörülményeknek köszönhető – fiatalosabb megjelenést sejtet.

A csontok az életkornak megfelelően porózusak. Az 5-ös ágyéki csigolya részlegesen a keresztcsonthoz csontosodott. A háti csigolyák csigolyablokkokban, bordavégekkel összecsontosodva Bechterew-kór (spondylarthritis ankylopoetica) klinikai képét,[10] valamint oldalirányú görbületet (scoliosis) mutatnak. Feltehetően a következményes féloldali igénybevételnek köszönhetően a jobb oldali alkarcsontok méretei kisebbek.

A Bechterew-kór családi halmozódású kórkép, nőknél enyhébb lefolyású. A csigolyaközti porckorongok és szalagok elcsontosodása, a kisízületek csontos összenövése már 20–30 éves korban elkezdődik leggyakrabban az ágyéki szakaszon. A folyamat erős fájdalommal, a gerinc mozgásainak beszűkülésével jár együtt. A felsőtest előre hajtása, oldalra fordítása csípőből, merev gerinccel történik. Csökken a mellkas légzési kitérése is, oxigénhiányos állapot alakul ki, főleg terhelés hatására.[11] Esetünkben a betegség előrehaladása nem érte el a jellemző végső stádiumot, amikor még az itt vizsgálható állapotnál is súlyosabb degeneratív elváltozások a jellemzőek.

Megemlíthető még, hogy a szegycsont teste és kardnyúlványa összecsontosodott, a kardnyúlvány keskeny és hegyes. Ezen túl pedig a sír bolygatásával összefüggésbe hozható a bal oldali combcsont térd felőli belső bütykén lévő éles eszköz okozta bevágás.

A felvett méretek alapján kategorizálva az agykoponya magas, hosszú és széles, az arckoponya inkább széles és középmagas. A koponyajelző a rövidfejű kategóriába tartozik. A számított koponyakapacitás 1352 cm^3. A hosszúcsontok mérete alapján számított testmagasság kb. 149 cm, alacsony–kisközepes termetkategóriába sorolható. A kulcscsont alapján számított vállszélesség 34 cm. A vázcsontok hosszúsági-, szélességi- és kerületei méretei alapján számított testtömeg kb. 58 kg, így a testtömegindex (BMI) 26,12-es értéke a mérsékelten túlsúlyos kategóriába sorolható.

Mennyiségi és minőségi jellemzői alapján embertanilag europid-, döntően a gracilis mediterrán típus jellegzetességeit mutatja.[12]

Eredmények

A maradványok kiemelése és vizsgálata megerősíti, hogy a feldúlt és később másodlagosan újra lefedett sírban a hajdani épület falába beépített sírkő feliratának megfelelően Batthyány Alajosné Szapáry Teréz Erzsébet grófnő földi maradványai nyugodhatnak.

Az embertani vizsgálat elvégzése után a csontokat egy 2020. évi pénzérmével, az előkerült szövetmaradványokkal és a két koporsószöggel együtt egy papírdobozban visszahelyeztük a sírboltba, amely visszazárásra került.

9 A koponya, a medence-, a kereszt- és a combcsont vizsgálata alapján.

10 *Baló József*: Kórbonctan. 2. részletes rész. Bp., 1952. 425–426. p.

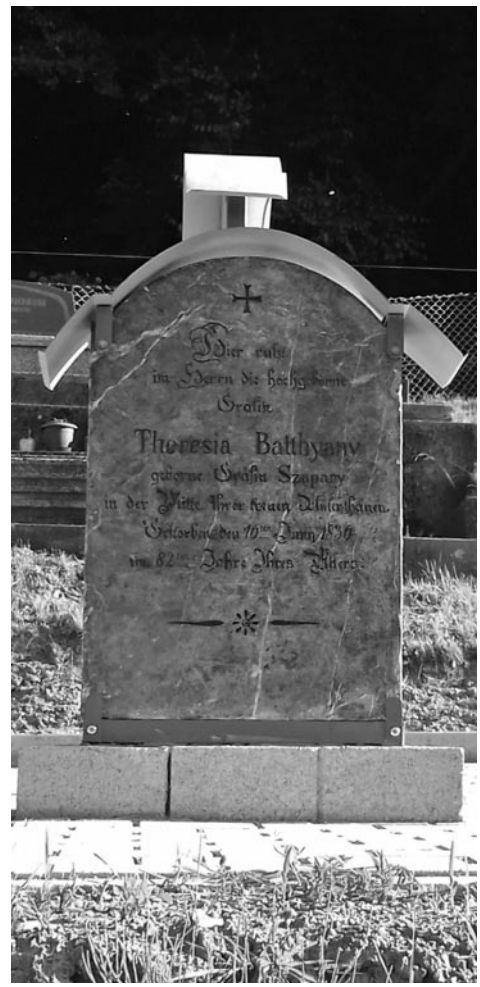
11 *Józsa László:* Paleopathologia. Elődeink betegségei. Bp., 2006. 85–86. p.

12 *Lipták Pál:* Embertan és emberszármazástan. Bp., 1980. 260–261. p.

A lezárt üveget a papírral együtt további vizsgálat céljára M. Kozár Mária néprajzkutatónak adtuk át, akitől később megtudtuk, hogy ez egy 1987. évi beavatkozás emlékét őrzi. A papírt aláíró személyek felkutatása és kikérdezése újabb adatokkal gazdagíthatja a sír és az alsószölnöki temető történetét.

A sírkövet – amely már szabadon áll a temetőben – Hesztera Aladár restaurátor konzerválta, a tartószerkezetet Hegedüs Árpád készítette. (8. kép) Mellé kétoldalas információs tábla került a sír feliratának átiratával, magyar és szlovén nyelvű fordításával, kiegészítve azzal az adattal, hogy a grófnő 1821-ben megalapította az alsószölnöki plébániát.[13]

A tervek szerint 2021-ben, az alapítás 200. évfordulóján ünnepélyes keretek között dr. Székely János megyéspüspök szenteli be a felújított sírkövet és vele együtt a kő alatt nyugvó grófnő földi maradványait.

8. kép: A konzervált sírkő a tartókeretben. (Fotó: Mayer László)

13 Hier ruht / im Herrn die hochgeborne / Grafin / Theresia Batthyany / geborne Grafin Szapary / in der Hütte ihrer treuer Unterthanen / Gestorben den 16ten Juny 1836 / im 82ten Jahre Ihres Alters.
Itt nyugszik / az Úrban a méltóságos / grófnő / Batthyány Terézia / született Szapáry grófnő / hű alattvalóinak hajlékában / Elhunyt 1836. június 16-án / 82 éves korában.
Tukaj počiva / v Gospodu visokorodna / grofica / Terezija Batthyany / rojena grofica Szapary / v koči svojih zvestih podložnikov / Umrla je 16. junija 1836 / v 82. letu starosti. (Átírás és fordítás: M. Kozár Mária)

Ilon Gábor

Az „Őrség” és a „Vendvidék” régészeti öröksége

2. rész

A római- és a népvándorlás kor embere a tájban

Az Őrséghez legközelebbi antik eredetű fontos település a Római Birodalomhoz tartozó *Municipium Aelium Salla* (Zalalövő). Nevét az ősi indoeurópai eredetű ’patak, folyóvíz, áramlás’ értelmű *Sala* folyóról kapta, amelynek fontos átkelője mellett helyezkedett el. *Sal* vagy *Sala* alakban a pannóniai szláv nyelvből került a magyarba. Szala alakban történő ejtése az Őrségben napjainkig él, de Szalafő máig használatos neve is ezt őrzi.[1] A térséget nagyjából észak–déli irányban az újkőkor óta bizonyosan és folyamatosan, így a római korban is élő ún. Borostyánkő út (1. rész 2. kép), amely a már említett Salla határában lépte át a Zala folyót, majd Katafa (*Ad Arrabonem*) térségében a Rábát (*Arrabo*), ahonnan Szombathely (*Savaria*) érintésével halad tovább Deutsch Altenburg (*Carnuntum*), azaz a Dunai Limes felé, majd azon túl a Baltikumig. A főút megépítéséhez bőséggel állt rendelkezésre a folyami kavics, így az út nyomvonala a terepen, de a levegőből is – az egyre intenzívebb mezőgazdasági művelés pusztító hatása ellenére – még ma is jól látható. A települések területén belül vagy mésszel oltott kavicsburkolatot (*Salla*) vagy bazaltot (*Savaria*) használtak. A főúttal párhuzamosan, illetve a mérnöki kitűzés (*centuriatio*)[2] szerinti szabályos elrendezésű mellékutak futottak.[3] Ma már több, esővíz elvezető árkokkal rendelkező mellékút egy–egy szakaszát és két útkereszteződést is ismerünk Vas megyében.[4] Egy ilyen mellé-

1 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs:* A Vas megyei Őrség településtörténeti előzményei. In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. Szerk. Liska András, Szatmári Imre. Békéscsaba, 2012. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012.) 502–503. p. (Tempora obscura; 3.)

2 A colonia 708 x 708 m oldalhosszúságú, szabályos nagyságú földterülete. Lásd erről *Borhy, László – Czajlik, Zoltán – Bödőcs, András:* Neue Wege der Erforschung des Siedlungs- und Wegenetzes im römischen Pannonien. In: Leben auf dem Lande. ’Il Monte’ bei San Gimignano. Ein römischer Fundplatz und sein Kontext. Hrsg. Günther Schörner. Wien, 2013. 333. p.

3 *Bödőcs, András – Kovács, Gábor – Anderkó, Krisztián:* The impact of the roman agriculture on the territory of Savaria. = Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae, 2014. Ser. 3. No. 2. 321–332. p.

4 *Ilon Gábor:* Egy valódi „Via Rustica” Savaria territoriumán. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 25/3. Pars Archaeologica, 2000–2001. Szerk. Uő. Szombathely, 2002. 69–82. p.; *Uő:* 22. Nemesbőd–Csepregi-völgyre-dűlő I. (Vas m., 6. lelőhely). In: Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól. Szerk. Kvassay Judit. Bp., 2010. (továbbiakban: Ilon, 2010.) 32. p.; *Uő:* 30. Vép – Surányi-patak Ny-i oldala (Vas m., 8. lelőhely). In: Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2009. évi feltárásairól. Szerk. Kvassay Judit. Bp., 2012. (továbbiakban: Ilon, 2012.) 31. p. Továbbá még közöletlenek a Szombathely, Tűzkerék utca nyomvonalában – itt egy útkereszteződés mellé hamvasztásos sírt helyeztek – és a folytatásaként az Aranypatak lakópark területén, valamint a távolabbi Torony határában általam feltárt szakaszok. Mindezek információit – hivatkozás nélkül – több munkájában Bödőcs András használta fel. 2008-ban Farkas Csilla a szombathelyi Decatlon áruház közelében, valamint Horváth Ciprián 2009-ben a Kőszeg–lukácsházi víztározó területén is feltárt ilyen útszakaszt.

kút gázlója vagy víz melletti települése lehetett Kerkáskápolna területén, a Malomárok és a Kerka összefolyásának környékén. Létezésére az 1950–1960-as években a gázlónál fürdőző falusi gyerekek által a felszínről gyűjtött, többségükben a 4. századból származó pénzek (1. kép 1a-b)[5] és egy ún. egygombos erősprofilú bronz fibula 70–130 közé keltezhető késői változata (2. kép 1a-b) utal.[6] A vasútépítés során Sosztarits Ottó tárta fel a pankaszi vízműnél egy út átkelőjét. (3. kép 1.) Ez a Kerkára merőlegesen fut és Ivánc irányába tart, ahol a közelében temető, jelen esetben halomsírok láthatók. Majd *Arrabo*nal (Katafa határában) éri el a Rábát. A másik irányban Poetovio (ma: Ptuj, Szlovénia) felé megy. A Kerka keleti völgyében egy kisebb jelentőségű út is haladt, amelynek állomásait Nagyrákos, Őriszentpéter, Szalafő, Farkasfa és Kétvölgy jelentette.[7]

A szalafői egyik halomsírmezőről fentebb a kutatástörténetnél már említést tettem. Mócsy András (1. rész 5. kép 1.) és Sosztarits Ottó (1992) más és más halomsírmezőben, de egy–egy már előttük kirabolt halomban kutattak, amelyekben kőkonstrukciók jelölték/védték a temetkezéseket. Ezektől északnyugatabbra, Rábafüzes határából tudunk még egy halmos temetkezés 1932. évi megásásáról. Szentgotthárdi gimnáziumi tanárok gyermek csontvázát, mécsest, üveg- és bronztöredékeket találtak. A helyi iskolába, illetve magángyűjteménybe került leletek hollétéről ma sajnos nincs hírünk. Egy további sírt ugyanitt a szombathelyi Horváth Antal tárt fel, amelyből egy bronz delfin szobrocskát is kiemelt.[8] Ugyanakkor érdemes az olyan adatokra is figyelnünk, mint amilyet Kisrákos határából a földrajzi nevek gyűjtésekor lejegyeztek. A Török-hányás elnevezésű dűlőben három–négy kiemelkedésről beszéltek a helyiek. Ezek akkor 70–80 cm magasak voltak. Az adatközlők még arra is emlékeztek, hogy a már kihalt Novák család egyik tagja ásott ott és sok pénzt talált.[9] Az emberi emlékezetben megőrződött kép alapján én ezeket római kori halomsíroknak vélem. Kérdéses, hogy ma, fél évszázaddal később vaján még láthatók-e vagy már elszántották-e ezeket a tumulusokat? Természetesen, ahol temető volt ott a közelben – belátható távolságban, értsd néhány száz m – településeknek is lennie kellett – és viszont.[10] Római kori megtelepedést jeleznek még a Bajánsenye–Dávidháza, Kerkáskápolna, Őriszentpéter, Pankasz, avagy a Szakonyfalu határában felszínről gyűjtött római kori

5 Torbágyi Melinda (Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.) numizmatikus meghatározását e helyen is köszönöm.

6 A tárgyakat évekkel ezelőtt Balek Tamás gyűjtötte össze a falu, akkor már idős férfijaitól. Köszönöm szívességét, hogy megismerhettem ezeket és publikálásukat lehetővé tette. Köszönöm Marton András (Párizs) kormeghatározáshoz adott szakmai segítségét. *Kovrig Ilona:* A császárkori fibulák főformái Pannoniában. Bp., 1937. 15–17. p., V. tábla 45.; *Merczi Mónika:* Római kori fibulák Perbálról és Zsámbékról. In: Studia Comitatensi. 35. A Ferenczy Múzeumi Centrum évkönyve. Szerk. Véri Dániel. Szentendre, 2017. 73., 79. p., 2. tábla, 1. táblázat.

7 *Redő Ferenc:* The Kerka Valley in the Roman Age. = Antaeus, 2005. 105–108. p., Fig. 2–4.

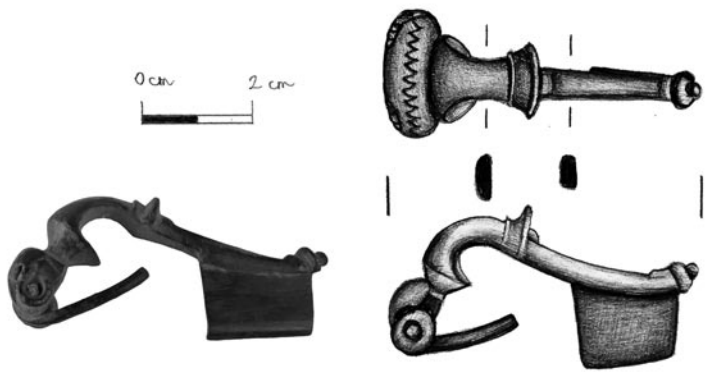
8 *Valter Ilona:* Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos, Szabó László. Szombathely, 1981. (továbbiakban: Valter, 1981.) 30. p.

9 Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos, Végh József. Szombathely, 1982. (továbbiakban: Balogh – Végh, 1982.) 486: No. 52.

10 *Draxler, Ilse – Lippert, Andreas:* Pollenanalytische Daten und eine archäologische Bestandsaufnahme zur frühen Siedlungsgeschichte im Gebiet zwischen Raab und Mur (Österreich, Slowenien, Ungarn). Mit pollenanalytischen Beiträgen von Tibor Cserny, Elvira Bodor-Nagy, Metka Culiberg, Lucia Wick, Ruth Drescher-Schneider, und einem geologischen Beitrag von Julian Pistotnik. Wien, 1999. (továbbiakban: Draxler – Lippert, 1999.) 350. p., Karte 7., Tab. 6. Redő Ferenc munkája. (Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt; 56/1.)

1. kép: Római kori pénzek, Kerkáskápolna–Gázló/település (Fotó: Kiss E. Csaba, 2020.)

2. kép: Római kori ruhát összekapcsoló dísztű, Kerkáskápolna–Gázló/település (Rajz: Kenesei Nagy Ágnes és a szerző fotói, 2020.)

3. kép 1: Római kori út részlete Pankasz határában (1998), 2: Padlótégla ugyanonnan (A szerző fotói, 1998., 2018.)

emlékek is. 1887-ből és 1906-ból is van tudomásunk Őriszentpéteren edények – köztük üveg – és tűzhelynyomok előkerüléséről. Az előbbi adatok sír(ok)ra, az utóbbiak talán településre, de nem kizárható, hogy hamvasztásos sírokra utalnak.[11] A pankaszi római kori út árkában és mellette nagy mennyiségű tetőcserép, hombáredény és fazéktöredék kíséretében ép, hatszögletű égetett agyag padlómozaik, (3. kép 2.) vas lóvakaró és üvegtöredék is a Savaria Múzeum gyűjteményébe került.[12] A települések egy része a Zala, másik része a Kerka vízfolyása mellett futó útra fűződött fel. Meglehetősen jól ismerjük és korabeli lelőhelyekben – falvak (*vicus*), birtokközpontok (*villa rustica*), halomsírmezők – gazdag, a Zala és a Kerka-völgye pl. Cseszteg, Kerkabarabás, valamint a szomszédos országok határos régiói (a Mura mente és a Murát a Rábával összekötő út környéke).[13]

Ismereteink a térség kora népvándorlás- és kora középkoráról – mondhatni – sekélyesek és bizonytalanok. Az 5. század végén – 6. század közepe táján egy rövid ideig tartó germán jelenlétet vél igazolhatónak a kutatás a közeli kismákfai korai keresztény emlékekkel. Ennek kapcsán Tóth Endre, az MNM régésze tömören így írt a korszakról: „*... Kismákfa a Rába folyó mellett fekszik ... Olyan területen, amely a római uralom megszűnése után senki földje: a késő avar korig nem bizonyítható, hogy a népvándorlók közül bármely nép a vidéken letelepedett volna: sem az 5. században a keleti gótok, sem a langobardok, sem a korai avar megszállás ...*"[14] Mielőbb meg kellene ismerni, ha lehetséges e népek régészeti örökségét! Hogy sok esetben mennyire meghatározó a véletlen szerepe a régészeti kutatásban, ami azután komoly következménnyel járhat a történettudomány számára is, álljon itt egy példa. A szelestei temető 2013. évi feltárásáig[15] – amire a 86. sz. főút új nyomvonala megelőző ásatásai közben került sor – egyetlen langobard temetőt sem ismertünk a már 1 évszázada régészetileg kutatott Vas megyéből, de azóta sem tudunk újabbról. Halványak, de hangsúlyosak a Zala és kicsinyítőképzős származéka a Zelice/Szelice, ma Szőce-patak ('Kis-Zala') valamint a Krka és hasonló alakja a Kerca/Kercsica ('Kis-Kerka', szlovénül Mala Krka) víznevekre utaló pannóniai szláv nevek, amelyek a magyar nyelvbe is átkerültek.[16] Egyértelműen utalnak arra az etnikumra, akik a két vízfolyás mentén már a 7. század elejétől[17] a 10. századig (?) – egy ideig avar majd frank fennhatóság (?) alatt – tömegesen (?) éltek. A most vizsgált régió a nagy avar kori összefoglaló régészeti–térképészeti feldolgozás eredményei szerint a szlávok által lakott, de az avarok megszállási övezetén kívüli, ámde felügyelt terület volt.[18] De hogy valójában

11 Valter, 1981. 30. p.

12 Sosztarits Ottó ásatása. Közöletlen.

13 Draxler – Lippert, 1999. 348–350. p., Karte 6., Tab. 6.

14 *Tóth Endre:* A kismákfai ezüsttálka. = Lapok Vasvár történetéből, 1994. 6. sz. 1–6. p. (Panniculus Ser. C. No. 38.); https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Vasvar/pages/1994_06_LAPOK_Vasvar_Tortenetebol.htm (Megtekintve: 2019. augusztus 9.)

15 *Pap Ildikó Katalin:* Nemesfémek, ékkövek, fegyverek. Germán temető a Vas megyei Szelestén. = Ókor, 2016. 1. sz. 108–113. p.; *Uő:* Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető épített és tegulás sírjai. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 38., 2016. Szerk. Vig Károly. Szombathely, 2016. 100–104. p.

16 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 503. p.

17 Ezt a dátumot a történeti Vas megyének a mai Szlovéniában található részére érti a szerző. *Dénes József:* A felsőlendvai uradalom falvainak azonosítása. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 23/3. Pars archaeologia, 1996–1997. Szerk. Ilon Gábor. Szombathely, 1998. 371. p.; Ez a Pókaszepetk–Zalakomár csoport. Lásd erről *Szőke Béla Miklós:* Borders, border deffences and border guards in the early Middle Ages. = Antaeus, 2006. (továbbiakban: Szőke, 2006.) 118. p.

mikortól és meddig éltek itt a szlávok,[19] másként a magyarság előtti szláv „őslakosság" – erre nincsenek régészeti adataink. A helynevek ugyan feltűnően sűrűsödnek Vasvár környékén,[20] de ezek keltezése vitatható. A Vas megyei Tömörd határában és a későbbi magyar gyepűelvén[21] feltárt nemeskéri típusú kohókat a 9. századra datálta a kutatás és a frank Ostmarkhoz kötötte, de onogur eredetű avar mesterekkel hozta összefüggésbe. Gömöri János *„A nyugati országrészen kevesebb háborítással tovább élő avarok tipikus vaskohóiról"* és Zala megyei szláv (?) gödörműhelyekről írt.[22] A rábagyarmati templom felújítását megelőző kutatás során állítólag a 7–8. századra keltezhető edénytöredékek[23] is napvilágra kerültek. Ezek talán az Avar és a Frank Birodalom keleti határvidékét, egy jó stratégiai fekvésű települést/megfigyelő helyet sejtetnek. Ez jól beleillik a 826–828-ig létező frank fennhatóság területébe. A frank „uralom" meglehetősen felszínes és erőtlen lehetett a térségben, hiszen a Száva melletti szláv törzsfő, Ljudevit ellen is 7 éven át (819–825) vezettek sikertelen hadjáratokat. Nem gondolhatjuk, hogy a jóval nagyobb hatalmú avar kagán ellenében a frankok eredményesen léphettek fel. Így az avar vazallus fejedelemség nyugati határa a 9. század első felében a Fischa vízfolyásánál volt.[24] A frank *Oriens* tartomány elsősorban a Felső-Dunavölgyre terjedt ki. Pannonia – véleményem szerint – csak az óhaj szintjén tartozott hozzá. A Zala-völgyében a 840-es évek elején Zalavár/Moseburg/Mosapurcon/Mosaburg központtal létrehozott Nyitráról (ma: Nitra, Szlovákia) menekült szláv Priwina vazallus frank grófságának népi alapját a szlávok – vele jött és helyben találtak, köztük a bolgárok elől 820 táján ide menekül délszlávok –, az itt élő

18 Szőke, 2006. 123–124. p.; *Szentpéteri József*: Az avar hatalmi központok kutatástörténetének kezdetei. Tomka Szászky János Hunnia Occ. Abarica című térképlapja 1751-ből. (továbbiakban: Szentpéteri, 2016.) In: Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Szerk. Csécs Teréz, Takács Miklós. Győr, 2016. (továbbiakban: Csécs – Takács, 2016.) 715. p. 3. kép, 716. p. 4. kép.

19 Savaria környékén is csak a 9. századi betelepülésüket feltételezi *Vékony Gábor:* Recenziók és hozzászólások Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. (Szombathely, 1998. 259 old.) című könyvéhez. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2000. 1. sz. 140. p.; Napjainkig Vas megye területéről csupán egyetlen szláv régészeti leletanyagú lelőhelyről tudok. Ez a jánosházi Leier Betonelem gyár építése előtti 2004. évi ásatáson, a 8. és 84. sz. főút kereszteződése mellett került elő. Máig feldolgozatlan. *Farkas Csilla:* Jánosháza – Országúti dűlő. In: Régészeti kutatások Magyarországon, 2004. Szerk. Kisfaludi Júlia. Bp., 2005. (továbbiakban: Kisfaludi, 2005.) 232–233. p.; Még a Románia területén található Székelyföld szláv népességéről is jó fél évszázada rendelkezünk már ismeretekkel. *Benkő Elek:* A középkori székelyek. In: A középkor és kora újkor régészete Magyarországon. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. (továbbiakban: Benkő, 2010.) 222. p.

20 *Kiss Gábor*: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely, 2000. (továbbiakban: Kiss, 2000.) 283. p. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei; 2.)

21 A *gyepű* és *gyepűelve* kifejezések a népszerűsítő irodalomban, de gyakran a szakirodalomban is összemosódnak. Az előbbi mesterséges – pl. sánc, árok – és természetes – pl. patak, mocsár – akadályokból kialakított védmű, amelyen csak az ellenőrzött helyeken, azaz a *kapu*kon – Kapuvár, Vaskapu, Németkapu – lehetett átmenni. A gyepűelvén pedig a gyepű előtti lakatlan területet értünk. Mindezekről később bővebben lesz szó.

22 *Gömöri János:* Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere. 1. Vasművesség. Sopron, 2000. (továbbiakban: Gömöri, 2000.) 203–205., 237., 246. p. táblázat; *Uő:* A 9-10. századi vaskohászat. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Bp., 1994. (továbbiakban: Kovács, 1994.) 264., 267. p. (A honfoglalásról sok szemmel; 1.)

23 P. Hajmási Erika közöletlen feltárása és ásatása közbeni szóbeli közlése.

24 A Lajta mellékfolyója. *Bóna István:* Az avar birodalom végnapjai. In: Kovács, 1994. 74. p.; Szentpéteri, 2016. 717. p. 5. kép.

késő avarok és a frankok (bajor) képezték. Azaz Priwina *„mindenhonnan összegyűjtötte a népeket"*,[25] ahogy erről a korszak forrásai írnak. Ugyanakkor tudni kell, hogy egy a korszak megyei kutatásával kapcsolatos, tanítványaimmal jegyzett írásom[26] ezredfordulón történt megjelenése óta sem történt lényegi előrelépés,[27] vagyis a késő avar kor, avar kor végi/9. századi hazai kerámia elkülönítése még nem történt meg. Akkori elemzésünk végén megállapítottuk, hogy a Rábától nyugatra talán csak a legkésőbbi avar korban történhetett meg a betelepedés.[28]

A késő avar kor – a 9. század időszakából a megyéből mindösszesen 37 település határából 46 lelőhelyről tudunk, amelyek közel fele csak szórvány adat. (1. táblázat) A most vizsgálat alá vett területhez – a mai Vas megyében – legközelebb pedig csupán a körmendi Fő téren 2010-ben feltárt, egyetlen késő népvándorlás kori gödör leletanyagát ismerjük.[29] Ez a már évezredek óta jelentős Rába átkelőre,[30] annak ellenőrzésére utal. Kissé távolabb van, de a legjobban feldolgozott, etalon és nagy kerámia leletanyagot biztosítja a Zalavár–vársziget, 840 körül megtelepedő fent már említett frank vazallus szláv Priwina erődített nemesi udvarházából közölt.[31] Tomka Péter a 9. század első felében – vazallus térség, divatváltás – nyitott kisalföldi temetőkben (Csorna–Hosszúdombok, Páli–Dombok) tett megfigyelései alapján csak az avar – és más? – népek átcsoportosítására és nem új népességre voksol.[32] Véleménye kapcsán érdemes Szőke Béla Miklós[33] álláspontját hosszabban idéznem: *„1.) A sopronkőhidai temetőt legkorábban akkor létesítették, amikor a gyepű, mint a nyugati határ védelmét*

25 *Szőke Béla Miklós:* A Kárpát-medence a 9. században. In: Kovács, 1994. 80–81. p.; *Müller Róbert:* Karoling udvarház és temetője Zalaszabar–Borjúállás-szigetről. In: Kovács, 1994. 97. p.

26 *Ilon Gábor – Hamvas Ildikó – Marosszéki Borbála:* Adatok Vas megye avar kori és IX. századi településtörténetéhez. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához. 1. rész. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 2000. 2. sz. 21. p.

27 *Takács Miklós:* Die Chronologie der Siedlungen und besonders der Siedlungskeramik des Karpatenbeckens des 8. – 10. Jahrhunderts im Spannungsfeld zwischen der verschiedenen Datierungsmöglichkeiten und ihren Einwänden. In: Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009. Hrsg. Bendeguz Tobias. Mainz, 2012. 145–166. p. (Römisch-Germanische Zentralmuseum – Tagungen; 17.)

28 *Ilon Gábor – Hamvas Ildikó – Marosszéki Borbála:* Adatok Vas megye avar kori és IX. századi településtörténetéhez. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához. 2. rész. = VHHK, 2000. 3. sz. (továbbiakban: Ilon – Hamvas – Marosszéki, 2000.) 26–27. p.

29 *Pap Ildikó Katalin:* Késő népvándorlás kori leletek Körmend belvárosából. In: Csécs – Takács, 2016. 549–555. p., különösen 551. p.

30 A több ezer éve létező átkelők akár 2–3 km-t is „vándorolhattak". Lásd pl. a Marcal esetében Külsővatnál, de ugyanez Budapest vagy Belgrád esetében is igaz. Tanulmányok Külsővat történetéből. Szerk. Ilon Gábor. Külsővat, 1996. 332 p.; Ten thousand years along the Middle Danube. Life and Early Communities from Prehistory to History. Ed. Gyöngyi Kovács, Gabriella Kulcsár. Bp., 2011. 352 p. (Varia Archaeologica Hungarica; 26.)

31 *Gergely Katalin:* Kora középkori kerámia Zalavár – Vársziget déli részéről. A Fehér Géza ásatásaiból származó leletanyag revíziója. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni" Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai. Szerk. Tomka Gábor, Simonyi Erika. Bp., 2016. (továbbiakban: Tomka – Simonyi, 2016.) 41. p. (Opuscula Hungarica; 9.)

32 *Tomka Péter:* 9. századi népesség a Kisalföldön. In: Kovács, 1994. (továbbiakban: Tomka, 1994.) 102–103. p.

33 *Szőke Béla Miklós:* A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban. A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe. = Soproni Szemle, 2000. 4. sz. 338. p.

A lelőhely	**A lelet jellege**	**Az információ megszerzésének módja**
Balogunyom*	település ?	terepbejárás, szórvány
Bük, Marx K. u. 3.	sír	ajándék, szórvány
Celldömölk*	település ?	terepbejárás, szórvány
Egyházashollós–Felső major	település	terepbejárás, szórvány
Egyházasrádóc–TSz istálló	település ?	terepbejárás, szórvány
Gencsapáti–Kápolnadomb	település ?	terepbejárás, szórvány
Harasztifalu*	település ?	terepbejárás, szórvány
Izsákfa–Bokodpuszta (Celldömölk)	temető	ásatás
Ják–Cserhídi major	település ?	terepbejárás, szórvány
Kám, Kossuth u. 37.	település	helyszíni szemle
Kemenespálfa–Zsombékos	település	ásatás
Kenéz–Paprét	település ?	terepbejárás, szórvány
Kenyeri–Kálvária	sírok	???, szórvány
Kenyeri–Csikbai-dűlő	település ?	terepbejárás, szórvány
Kisunyom*	település ?	terepbejárás, szórvány
Körmend–Fő tér	település	ásatás
Körmend–Magyarszecsőd–Lápsa/Pap-tag	település	terepbejárás, szórvány
Kőszegfalva–Víztározó területe	település ?	terepbejárás, szórvány
Lukácsháza–Hegyaljai-dűlő	temető	ásatás
Molnaszecsőd 8. sz. főúttól D-re	település ?	terepbejárás, szórvány
Nárai–Jáki úti belső-dűlő	település ?	terepbejárás, szórvány
Nemesbőd–Csepregi-völgyre-dűlő I.[Δ]	település	ásatás
Ostffyasszonyfa–Kavicsbánya	település ?	terepbejárás, szórvány
Pinkamindszent–Kissásom-Nagysásom II.	település ?	terepbejárás, szórvány
Pósfa–Almás alja	település	ásatás
Rábapaty–Felsőpaty-Tetődomb	temető	elpusztult, szórvány
Répcelak–Várdomb	temető	ásatás
Répcelak–Galagonyás	település ?	terepbejárás, szórvány
Sárvár–Faképi dűlő	település	ásatás
Sárvár–Sitkei erdő	település	ásatás
Sárvár–Végh malom	temető, település ?	ásatás, szórvány
Sé–Kertalja-dűlő[ΔΔ]	település + sír	ásatás
Sorkifalud–Zalak	település ?	terepbejárás, szórvány
Szentgotthárd–Berek	vasfeld. telep?	ásatás
Szentgotthárd–Jakabháza	vasfeld. telep?	ásatás
Torony–Nyárspatak környéke	település ?	terepbejárás, szórvány
Torony–Hammat	település ?	terepbejárás, szórvány
Szombathely–Kőszegi út (+ Semmelweis u., Széll Kálmán u., Király u.)***	sírok	szórvány
Szombathely–Szent Márton-templom	temető	ásatás
Vasalja**	település ?	terepbejárás, szórvány
Vásárosmiske–Baksahegy	sírok	ajándék, szórvány
Vasasszonyfa–Gyöp	temető	ásatás
Vát–Telekes-dűlő[ΔΔΔ]	település	ásatás
Velem–Szentvid	templom, temető	ásatás + szórvány
Vép–Kőkúti-dűlő	település ?	terepbejárás, szórvány
Vép–Surányi-patak Ny-i oldala[ΔΔΔΔ]	település	ásatás

* A pontos lelőhely nem ismert.

** A kérdéses leletek római kori lelőhelyről származnak. A falu határából azonban két helyről ismerünk római kori emlékeket.

*** E szórványos adatok a távolságokat figyelembe véve minimum két temetőt jeleznek.
A szórvány jelzésű adatok forrásai: Ilon – Hamvas – Marosszéki, 2000b. 16. p.; Pap, 2016a.

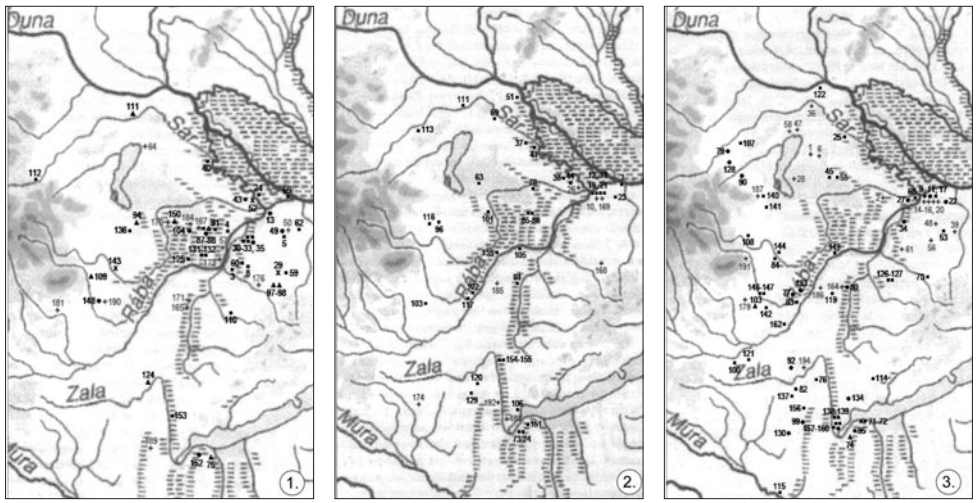
[Δ] Ilon, 2010. 32. p.

[ΔΔ] *Ilon Gábor*: Sé–Kertalja-dűlő (Vas megye). In: Kisfaludi, 2005. 278–279. p

[ΔΔΔ] *Skriba Péter*: 9. századi település a Hosszú-víz völgyében. (Vát–Telekes-dűlő, Vas megye) = AÉ, 2010. 209–244. p.

[ΔΔΔΔ] Ilon, 2012. 31. p.

1. táblázat: Vas megye 8–9. századi települései, temetői és szórvány leletei

4. kép: Nyugat-Magyarország 1: 10. századi, 2: 10–11. századi, 3: 11. századi sírjai, temetői és települései (Horváth, 2014. 347., 350–351. p. 75–77. kép nyomán)

biztosító terület, jelentőségét elveszítette, benépesítésének nem volt többé mesterséges akadálya. A temetőbe egy pogány közösség temetkezett, melynek sajátos, avar tradíciókon nyugvó temetkezési szokása, az áldozati állatot jelképező csonkolt marhakoponya eltemetése területileg jól körülhatárolható: az Ybbstől a Fertő tó környékéig terjedő Felső Duna völgye. Ez a terület feltűnően egybeesik az írott forrásokban a 9. század elejétől a század második harmadának elejéig külön néven emlegetett Avaria területével. 2.) A temető régészeti leleteinek döntő része az avar emlékanyag legkésőbbi, ún. avar kor végi fázisához tartozik (főleg ékszerek), ill. a Karoling birodalomban készült, s a 8–9. század fordulójára, a 9. század első harmadára jellemző (fegyverek, gyöngyök, használati tárgyak egy része). A legkésőbbi leletek körét azok alkotják, amelyek a század közepéig, második harmadának végéig voltak használatban – vagy ekkor kezdték őket viselni (pl. sarkantyú, karantán és morva típusú ékszerek, bizonyos gyöngyök). Mindezek alapján a sopronkőhidai temető a 9. század elejétől a század második harmadának végéig lehetett használatban. Mivel azonban az embertani adatok szerint a relatív használat ideje nem lehetett 40–45 évnél hosszabb, igen valószínű, hogy a temetkezéseket csak a 9. század tízes éveiben kezdték el, és az ötvenes-hatvanas években hagytak fel velük." Soraiból most csak egyetlen gondolatra hívnám fel a figyelmet: a 9. század első felében tehát a korábban „lakatlan" avar gyepűelvén emberek élnek! Ez a folyamat miért ne indulhatott (?) volna meg Vas megyében és azon belül a vizsgált területen is?

Összegezve az 1. táblázatba rendezett gyűjtésemet, valamint a zalai és kisalföldi kutatás eredményeit, tényszerűen az tűnik megállapíthatónak, hogy: 1. Vas megyéből máig nem ismerünk egyetlen lelőhelyet sem a szláv–avar–frank évszázadokból Körmendtől nyugatra és innen a Rábától délre a vizsgálatom tárgyát képező területen. 2. Ezt a helyzetet (fehér foltot) én a kutatás hiányával magyarázom. Semmi-

lyen logikus indokkal nem magyarázható ugyanis, hogy miért ne éltek volna e területen avarok és szlávok. Ráadásul vannak szórvány és különböző tudományokból származó adataink.

Hogy az avarok e területet soha nem szállták meg, és hogy a szlávok[34] eltűntek-e, vagy az új hatalom, a Magyar Királyság telepítette-e ki őket? … Mai tudásunk szerint egyik kérdésre sem tudunk tényszerűen és korrekten válaszolni. Jelenleg ugyanis szinte teljesen lehetetlen a korabeli – értsd ez alatt a 9–11. századot (4. kép 1–3.) és a Magyar Királyságot! – legnagyobb mennyiségben itt a rendelkezésünkre sem álló régészeti leletanyag, azaz a kerámia alapján etnikumok szerint szétválasztani.[35] További problémát jelent, hogy a térségben a 9–10. századi szlávok és a 13. században megjelenő szlovének[36] anyagi kultúráját is meg kellene ismernünk és különböztetnünk! Másrészt azt is tudni véli a történeti kutatás, hogy a nomád hatalmak, így a 10. században a Dunántúlon is feltűnő magyarok is másként (?) jártak el a csatlakozott népekkel, törzsekkel … és én egyébként azt gondolom, hogy a Magyar Királyság határvédelme folyamatosan változott. No, de ezekre a kérdésekre lejjebb rövidesen visszatérek!

34 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 504. p.

35 Tomka, 1994. 100., 106. p.; *Révész László:* Erdély a magyar honfoglalás korában. Szempontok a székelyek betelepedésének kérdéséhez. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk. Révész László, Wolf Mária. Szeged, 2013. (továbbiakban: Révész, 2013.) 608. p. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről; 3.) Így fogalmazta ezt meg: „*… A régészeti leletek esetében mindig különös óvatossággal kell eljárni, amennyiben azokat egy adott etnikumhoz kíséreljük meg hozzárendelni, …*”

36 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 523–524. p.

Az Árpád- és a középkor embere a tájban

A középkori Magyar Királyság lakott területének általam most vizsgálandó térsége régészeti szempontból szinte fehér folt. A tanulmányba felvett 26 mai település a Zala és a Kerka folyására, valamint a magyar névadású Rákos, Mogyorós és Hodos patakokra fűződik fel. Közülük azonban sajnálatos módon csupán 11 határából ismerünk Árpád-kori leletanyagot. (1. rész 1. táblázat.)

Elsőként Kétvölgy határában, az Apátisvánfalvára vezető út déli oldalán P. Hajmási Erika régész 1993 júliusában figyelte meg egy földbemélyített ház gödrét és annak kemencemaradványát.[37] Mindösszesen azonban csak egy falutelepülésen folyt valódi régészeti ásatás. Az őrségi vasút újjáépítését megelőző feltáráson (1997–1998) Bajánsenye határában, a dávidházi részen a 13–16. században egy település létezését dokumentáltuk. Egyik faszerkezetes, alapárkos, azaz a felszínen álló[38] és talán torná-

37 A lelőhelyen – amennyiben a Miniszterelnökség nyilvántartásában (száma: 43623) az azonosítás helyesen történt – Kiss G. Béla szentgotthárdi lakos akart farmergazdaságot kialakítani a 060/173. hrsz. telken. A megfigyelés villanyvezeték szűk árkában történt. A Savaria Múzeumba (továbbiakban: SM) került edénytöredékek Ltsz. K. 93.6.1–3. A múzeum Régészeti Adattárában (továbbiakban: RA) eredeti jelentése és annak dokumentációja (fotó? rajz?) ma nem lelhető fel. Az alapadatot a település szabályozási tervéhez kiadott, igazgató (Horváth Sándor) által aláírt levél (kelt: 2000. december 6.) másolatából ismerem, amely a SM RA Ltsz.1119 alatt található.

38 Mindössze csak néhány ilyen szerkezetű házról tudunk a korabeli Kárpát-medencéből. Lásd erről *Takács Miklós:* Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között. In: A középkor és kora újkor régészete Magyarországon. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. különösen 4–5. p.; *Ilon Gábor*: Újabb régészeti adatok a középkori Pápa történetéhez. In: Pápai Múzeumi Értesítő. 6. Bronzkor a Nyugat-Dunántúlon tudományos konferencia. In memoriam Mithay Sándor. Pápa, 1996. augusztus 26-28. Szerk. Uő. Pápa, 1996. (továbbiakban: Ilon, 1996.) 297–318. p.

5. kép 1–2: Középkori ház részlete, Bajánsenye–Dávidháza (A szerző fotója, 1998.)

cos építményének a részlete (5. kép 1–2.) is beleesett a vasút keskeny, feltárandó nyomvonalába. Edényeik jellegtelen töredékeit is begyűjtöttük, de a ház sártapasztásai[39] nem kerültek elő. Az utóbbi tényből akár szétszedhető faházra is következtethetnék. A gyepűelve egyik közeli településéről (1358: Lendva) írott adatunk is van ilyenre. A legközelebbi boronafalú, az ásatója által a 11–12. századra keltezett házról pedig Vasvárról tudunk.[40] A bajánsenyei házrészlet talán pontosabb datálásában segíthet, hogy a személynévi eredetű helynevek újabb csoportjába tartozik Dávidháza és Bajánháza is. Ezek ugyanabban a korszakban, a 14–15. század fordulóján keletkezhettek és egy településtörténeti folyamat részét jelentik. Talán ekkor alakult ki a Kerka völgyének végleges településszerkezete.[41] Ugyanakkor ki kell mondanom, hogy ilyen előzmények után természetesen nem tudható, hogy a vizsgált terület korabeli falvai a nagy területen elhelyezkedő, szórt szerkezetűek, a szállás- vagy tanyaszerű, illetve az utcás–soros elrendezésűek sorába tartozhattak-e.[42]

Az Őrség a korai magyar határvédelem nyugati alapelemének, a gyepűelvének egy része, annak területén található. A gyep szó műveletlen (lakatlan) földet, térelválasztó közt jelent. Ebben az értelemben a nomád népeknél a „senki földje", ami több napi járóföldre terjedt ki. De a már letelepült és elrabolható értékeket termelő társadalmak – így a hont foglaló magyarok is – mesterséges védelmi rendszert – árok, sövény – építettek ki. Feltételezik, hogy *„A korai magyar határrégió még nem volt azonos*

39 Az sem elképzelhetetlen azonban, hogy ezeket a talajerózió és az évszázadokon át történő szántás újra, láthatatlanul beolvasztotta a földbe.

40 *P. Hajmási Erika:* Vasvár, Járdányi P.I. utca-„Sörház" melletti beépítés" (Vas m.) (XXXV). In: Az 1989. év régészeti kutatásai. Szerk. Czeglédy Ilona. Bp., 1991. 79. p. No. 160. (Régészeti Füzetek; 1/42.); *Tari Edit:* Faépületek az Árpád-kor népi építészetében. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga. Szerk. Cseri Miklós, Tárnoki Judit. Szentendre–Szolnok, 2001. 160–176. p. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei; 58.)

41 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs:* A Vas megyei Őrség településnevei. = Helynévtörténeti tanulmányok. 3., 2008. 220. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 13.)

42 *Wolf Mária:* A tatárjárás. Régészeti adatok a tatárjárás történetéhez. = Archaeologiai Értesítő (továbbiakban: AÉ), 2018. (továbbiakban: Wolf, 2018.) 124. p.

a mélységben tagolt, bonyolult védelmi erődítményeket és őrelemeket felvonultató későbbi gyepűrendszerrel, amely Géza fejedelem idejétől a tatárjárásig védte a nyugati határt. De a honfoglalóknak is kellett rendelkezniük határvédelemmel, hiszen a 917-ben támadó németeket a magyarok Brezalauspurcnál megállították, legyőzték."[43] 1043-ból van már adatunk a Rábca vízének lezárására mesterséges építménnyel (*opus*). 1030-ban és 1051-ben a német támadók ellenében felperzselik, elnéptelenítik a földet. Megjegyzem, ezt csak akkor lehetett és volt értelme megtenni, ha ott már valakik laktak! A gyepű fogalma a 11. század folyamán a terület benépesülésével és a védelmi öv átalakulásával párhuzamosan egyre inkább a mesterséges védelmi vonal objektumaira – fatorlasz, földhányás, gát, árok, sövény, erődítmény – csúszott át. Ahogy a népesség növekedett és a Királyság lakott formában egyre inkább birtokba vette a Kárpát-medencét, úgy a szilárd, épített védelmi vonalak is egyre kijjebb tolódtak és jelentették az országhatárt. Mivel a korábbi vonalak megmaradtak, így mélységében egyre tagoltabb rendszer alakult ki.[44] A gyepű külső határának egy szakaszát a vizsgált régió szomszédságában és attól északra a Rábába torkolló Lapincs (Lafnitz) vízfolyása képezte, attól délebbre pedig a Muraköz sáncvonala. A gyepűelve belső határán van a nagy valószínűséggel 955 után a központi hatalom által építtetett, úgynevezett vasvári sánc (1. rész 4. kép), ami egy faszerkezet és föld kombinációját jelenti.[45] (6. kép 1–2.) Természetes tehát, hogy Freisingi Ottó 1117–1118-ban még védelmi funkcióval illeti,[46] és hogy Gasztony (1269) és Csákány (1277) is őrtelepülések.[47]

Kristó Gyula történészi „felvezetése" után a legfrissebb, egyúttal a realitásokra, azaz régészeti tárgyi leletekre épülő feldolgozások[48] áttekintését követőn az alábbi kép rajzolható meg. Horváth Ciprián alapos leletkataszterének térképei világosan tükrözik, hogy a Zala és a Kerka völgye térségében, azaz az Őrség és a Vendvidék területén – máig – egyetlen 10. századi tárgyat sem ismerünk. E századból a területünkhöz legközelebbi lelőhelyek, tehát a gyepű belső vonalát jelzik: 181: Pinkaóvár (Burg, Ausztria), 148: Vasasszonyfa (Vas m.), 124: Pakod (Zala m.), 189: Szentpéterúr környéke és 177–178: Nagykanizsa.[49] (4. kép 1.) Ezeken túl volt ekkor a gyepűelve, a lakatlan terület, illetve a külső gyepűvonal, ami az Enns és a Lajta helyett, Horváth véleménye szerint 970–1063 között a Fischa vízfolyásánál húzható meg.[50] A 10–11. században a belső gyepűvonalat jelző sírok elhelyezkedése: 103: Ják, 120: Nagykapornak és 129: Pölöske (Zala m.). Ezektől nyugatra mindössze a Zala megyei Kozmadombja szórvány kardjáról tudunk. Utóbbi keltezésében kissé bizonytalan a szerző.[51] (4. kép 2.)

43 Az említett települést általában Pozsonnyal azonosítják, de újabban felvetődött, hogy egy Mosaburg (Zalavár) központ körüli település (Brezlav vára) lehetett. Lásd *Tatár Sarolta:* Kál horka és nemzetsége a nyugati határvidéken. In: Hunok a történelemben és a hagyományokban. Szerk. Fehér Bence, Galambos István. Bp., 2015. (továbbiakban: Tatár, 2015.) 126–127. p. (TITE Könyvek; 9.)

44 *Kristó Gyula:* Gyepű címszó. In: Korai magyar történeti lexikon, 9–14. század. Szerk. Uő. Bp., 1994. (továbbiakban: Kristó, 1994.) 242. p.

45 *Kiss Gábor – Tóth Endre:* A vasvári „római sánc" és a „Katonák útja" időrendje és értelmezése. = Communicationes Archaeologicae Hungariae (továbbiakban: CAH), 1987. 102–103., 130. p., 2–3. kép.

46 *Vajk Borbála:* Adalékok Ikervár korai történetéhez. = VSZ, 2010. 6. sz. 710. p.

47 *Benczik Gyula:* Tótság és Őrség. Két Vas megyei tájnév keletkezéstörténetéről. = VSZ, 2010. 6. sz. 667. p.

48 Kiss, 2000. 321 p., 103 t. 2 mell.; Révész, 2013. 605–628. p.; *Horváth Ciprián:* Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged, 2014. (továbbiakban: Horváth, 2014.) 638 p.

49 Horváth, 2014. 75. kép.

50 Horváth, 2014. 342., 357. p.

6. kép 1: Dokumentálás előkészítése illegális gépi sáncátvágás után. Az előtérben Kiss Gábor régész. (Fotó: Zágorhidi Czigány Balázs, 2004.) 2: A vasvári kapu rekonstrukciója (Fotó: Zubrits Gábor, 2019.)

A 11. században már 100: Hegyhátszentmárton, 137: Sárhida és 130: Pusztaszentlászló sírjai jelzik a nyugat felé történő mozgást. Hegyhátszentmárton már a vasvári kaputól nyugatra, azaz a gyepűelvén belül van![52] (4. kép 3.) Ugyanígy a nyugati, külső sáncon belül van az 1157-ben említett Gyarmat (Rábagyarmat), ami ekkor már a németújvári bencések birtoka.[53] A térségünket tekintve tehát megállapítható, hogy a gyepűelve külső vonala a német térnyerés hatására (Augsburg: 955, Melk: 984)[54] egyre keletebbre kerül, a belső vonal pedig az idő múlásával és az előbbi mozgással párhuzamosan egyre inkább húzódik nyugat és délnyugat felé. Miközben a betelepülés/betelepítés is folyamatosan zajlik. A „lakatlan" területsáv tehát egyre inkább zsugorodik. Az Őrség és Vendvidék területe azonban a 12. század elején még mindig a magyarok által „lakatlan", a temetkezéseik nélküli zónában van. Pontosabban lenne, ha lennének bizonyító erejű, „kézzel fogható" régészeti ismereteink, amelyekkel azonban jelenleg nem rendelkezünk!

Vizsgálódásomat a vasvári sánctól nyugatra folytatva, a külső és belső gyepűvonal közötti terület megszállása, azaz a falvak és a templomok, valamint a temetők létrejöttének évszázada(i) ma sem igazán kidolgozott kérdés(ek). Közismert III. Béla 1183/1184. évi, a szentgotthárdi ciszterci koldulórendi kolostort birtokokkal ellátó adománylevele. A 12. század végén épített 44 m hosszú, háromhajós, keresztházas templomra,[55] később ráépült az ún. magtártemplom. A Lapincs és a Rába összefolyásától keletre 28 km-re, a mai Rábagyarmatig, illetve a Rábától délre terült el az apátság birtoka. A két víz összefolyásánál a Szent Gotthárd[56] titulusú plébániájáról elnevezett falu ekkor már létezhetett (1131 és 1183 között már bizonyosan megszületett), amit 1187-ben III. Orbán pápa *villa*ként említ. Azonban se a falu, se annak temploma pontos helyéről nincs ma elképzelésünk, régészeti nyomaik ma még ismeretlenek. Valószínű, hogy ez a falu, valamint Keddhely (hetivására) és Zsida is az apátság birtokába került. Az érintett falvak és a ciszter majorságokból kialakuló falvak (Nagfalu, Badafalu, Janafalu, Pacfalu)[57] mind a két gyepűvonal között voltak, de lakosai ekkor már nem az ország védelmében játszottak szerepet. De nem szabad elfelednünk: jelenleg egyetlen említett településen sem ismerünk 11–12. századi régészeti emlékeket. Később, 1221-ben a Ják nembéli Csépán fia István adományaként, aki ciszterré lett, az apátság birtokába került a Pinka-völgyében található, a 12. század végén alapított pornói, feltehetőleg bencés rendű apátság és annak birtokai. 2001-ben történt első és máig folytatás nélküli kutatásának Árpád-kori emlékei sajnos közöletlenek.[58] Az eddig citáltak alapján úgy gondolom, hogy a 11. században már jól adatolható a megtelepedés a vasvári sánctól (azaz belső gyepűvonal: 1. rész 4. kép) nyugatra, de attól még nem túl távol (4. kép 3.), s a 12. század első harmadában már Szentgotthárd falu is létezik a gyepűelve nyugati széle, azaz

51 Horváth, 2014. 354. p. 76. kép.
52 Horváth, 2014. 352. p. 77. kép.
53 Valter, 1981. 35. p.
54 Horváth, 2014. 342. p.
55 *Hervay Ferenc Levente – Valter Ilona:* Szentgotthárd (Vas m.) szócikk. In: Kristó, 1994. 631. p.; *Valter Ilona – Szekér György – Lővei Pál:* Szentgotthárd, római katolikus plébániatemplom – volt ciszterci apátsági templom. In: Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjtemény. Szerk. Horler Miklós. 6. Vas megye. 2. Vas megye műemlékeinek töredékei. 2. Bp., 2002. (továbbiakban: Horler, 2002.) 223–329. p.
56 1131-ben avatták szentté. Lásd Valter, 1981. 34. p.
57 Valter, 1981. 36–38. p.
58 Valter, 1981. 62. p.; *Zsámbéky Monika – P. Hajmási Erika:* Pornóapáti, egykori pornói ciszterci apátság. In: Horler, 2002. 145–162.; *P. Hajmási Erika:* Pornóapáti. In: *Valter Ilona:* Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Bp., 2004. (továbbiakban: Valter, 2004.) 180–181. p (METEM könyvek; 43.)

a külső gyepű közelében. A 12. század utolsó harmadában pedig megalapítják a pornói és a szentgotthárdi apátságokat, amelyek természetesen adózó településekkel is rendelkeztek. Közben azt már jól látjuk, hogy a szomszédos Zala megyei Kerka szakaszon a vizsgálatunkkal közvetlenül határos Ramocsa és Szentgyörgyvölgy határában is megjelennek – egy, illetve öt lelőhely – a települések az Árpád-kor pontosabban nem keltezett évszázadaiban.[59]

A gyepűelve élete és betelepülése kapcsán minden komolyabb munkában felvetődik a szolgáltató népek – az államalapítás előtti /fejedelmi és vezéri/ és a korai Magyar Királyságban a várszervezethez, az ispán alá rendelt – kérdése, s ezen belül a különösen jelentős és eddig nem említett vas előállítás (kohászat) és elosztás ügye.[60] A szerteágazó kérdéskörben nem kívánok elveszni, se eltérni eredeti témámtól, csak megjegyzem: 1. a nyersanyag hadászati fontosságú, hiszen ez a fegyverzet alapanyaga. Ha ezek birtoklása 900 után a magyar hatalom számára fontos volt, meg kellett szállni, be-/megszervezni a nem magyar – avar, szláv, török – vasasokat. Ugyanakkor megjegyzem és jó, ha tudjuk: ahol víz és pangó víz van, a talajban feldúsult a vas, ott a felszín közeléből a gyepvas kitermelhető.[61] Vagyis nem csak a Vashegy környéke vehető számításba.[62] Gyepvas pedig természetesen a gyepűelvén kívül is előfordult. Ilyen az ország „belterületén" a somogyi vasvidék, amelynek egyik beszédes lelőhelyét Somogyfajszon tárták fel. 2. a vizsgált területhez legközelebbi, régészetileg is kutatott bánya és műhelykomplexumot (utóbbi megásott) megyénkből Vasvár határából (bánya: Vörös dűlő, kohótelep: Kökényes-dűlő) ismerjük.[63] Az M8. sz. főút új nyomvonalában és egy záportározó területén is előkerültek a gyepvasércből kovácsolható vasbucát (általában 2–5 kg) előállító vaskohókra utaló vassalakok és kohó mellfalazata Rönök határában.[64] Újabban Hegyhátszentmárton határából is tudok vaskohósításra utaló emlékekről.[65] Északra és távolabb ugyan, de szintén a gyepűelvén vannak Tömörd, Kőszegfalva és Ólmod műhelyei. E Vas megyei kohók a vasvári típushoz tartoznak, amelyeket a kutatás a 11. századra keltezett és a szlávokkal hozott összefüggésbe.[66] Ezek az adatok pedig szintén igazolnák – nem csak földrajzi nevekkel – a szlávok jelenlétét. Elképzelhető azonban, hogy az általam most vizsgált terület nagy részén mégsem várható vaskohók előkerü-

59 *Vándor László:* The Kerka valley in the Middle Ages. = Antaeus, 2006. 150. p. Fig. 1. A pontosan nem keltezhető régészeti kerámia és az első írásos említés között 1 vagy 2 évszázad is lehet a régészet „javára". Másként: a település az írásos említés előtt már létezhetett.

60 Kiss, 2000. 283–285. p.; Gömöri, 2000. 284–286. p.

61 Megyénkben az egyetlen megkutatott bánya Narda határában van és a 14. századnál korábbi ismerete régészetileg még nem bizonyított. A közelében pedig sajnos ma még nem ismerjük a kohótelepet. Lásd ehhez *Ilon Gábor – Isztin Gyula:* Vas megye első középkori vasbányája Narda határából. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 31/1., 2007. Szerk. Ilon Gábor, Vig Károly. Szombathely, 2008. 141–170. p.

62 Kiss, 2000. 284. p.

63 *Nováki Gyula:* A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Szerk. Heckenast Gusztáv et al. Bp., 1968. 41–42. p.; Gömöri, 2000. 207. p.; *Isztin Gyula:* Feltételezett középkori vasbánya geodéziai felmérése Vasvár–Vörös dűlőben. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 34/1., 2011. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2011. 173–181. p.

64 Anderkó Krisztián, Kolonits László, Nagy Gergely, Nagy Marcella és Sánta Barbara régészek ásatásai, illetve szóbeli közléseik.

65 2019. május végén a Kis szántó dőlő ÉNy-i területéről gyűjtött vassalakokat és jellegtelen középkori edénytöredékeket Havas Márta az Őrségi Nemzeti Park erdőmérnök munkatársa.

66 Gömöri, 2000. 101., 127–130. p., továbbá 246–247. és 249. p. szövegközi táblázatai, 156. kép, 157. kép 6.

lése, hiszen itt ez ideig nem ismeretes bányászásra alkalmas gyepvasércelőhely.[67] Ezt azonban látványosan cáfolja az a tény, hogy pl. Szalafő–Felsőszerről Barbalics Imre János, a vasvári múzeum egykori igazgatója kemencetöredéket és vassalakot gyűjtött az 1980-as évek elején Árpád- és középkori agyagedény töredékek kíséretében. A kőzetet és a salakokat Ivancsics Jenő soproni vegyészmérnök vizsgálta meg, s megállapította, hogy a salakok között van olyan, ami az ún. bucakemencés olvasztás közben keletkezett.[68]

Az etnikai – pl. besenyő, orosz, „székely" – alapú határvédelmi feladatot ellátó katonáskodókra a forrásokban található nevük (őr = latinul *speculator*) mellett az itt (mai Kercaszomor) és még négy, a történeti Vas megyében, egyúttal a Szent István által alapított – 1009-ben már bizonyosan létező – Győri Egyházmegyében található településen épített templomuk védőszentje, a Lászlót megelőző (1192) katona szent, a cseh Vencel neve utal.[69] Továbbá még néhány, a székely határőrök által elnevezettnek vélt patak (Nagy- és Kis-Szék/Czickenbach) és községnév (Sárosszék/Kotezicken, Kendszék/Vasverőszék/Németciklény/Eisenzicken, Oláhciklény/Spitzzicken, Kisciklény/Kleinzicken) érdemel említést.[70] A már a Szent István kori államszervezéskor kialakított határvármegyék váraihoz (várispánság) tizedekbe és századokba szervezett, a gyepű katonai biztonságát illetve vámosi feladatokat is ellátó elemei (*custodes confiniorum*) az őrök (*ewrii*). A történeti Vas megye területén három várispánságról a locsmándiról (1263-ban szűnt meg),[71] a karakóiról és a vasváriról van tudomásunk. Az utóbbi kettő ugyanazt a Székesfehérvár–Vasi-Hegyhát–Észak-Itáliába vezető hadi és kereskedelmi utat és kaput ellenőrizte. Az esetleg a korábban létrehozott, de a 14. század közepén megszüntetett karakói[72] a Vasvár központú megyébe olvadt be. Élükön a vár/határispán állt, aki közvetlenül a királynak tartozott felelősséggel, irányította a területére telepített határvédő népeket, a katonák élén állt, felelős volt a hozzá tartozó várakért és gyepűakadályokért. A határispánok sorából egyedül az 1039-ben elhunyt *Sebes marchio Ungariae* nevét ismerjük. Könnyűlovas csapatai feladata az ellenség feltartása, késleltetése lehetett. Parancsnokuk az őrnagy (*maior speculatorum*). Ők a gyepűelve (a gyepűn túli lakatlan terület) felderítői (*exploratores*) és első telepesei. Feladataik ellátásában az általánosságban őröknek megjelöltek mellett ott találjuk az íjászokat (*sagittarii*), a kapuőröket (*ianitores castri*), a várőröket (*custodes castri*), az erdőket vigyázókat (*custodes silvae*) és a hírnököket vagy másként csőszöket (*praecones*). Szent László II. törvénykönyve a várnépekkel azonosan ítéli meg jogállásukat. A mogyorósdi őrök (Őrimagyarósd)

67 Lásd az 1. rész 52. lábjegyzethez tartozó szövegrészt a vas előfordulásáról!

68 Gömöri, 2000. 182. p.; *Ivancsics Jenő:* Ásványtani vizsgálatok a Szalafő, Felsőszer ásatásainak salakjain. Kézirat. 2 p. Sopron, 1986. november 5. SM RA Ltsz. nélkül.

69 Ostffyasszonyfa (1346), Gyanafalva/Jennersdorf (1187), Salköveskút (1263), Sorokpolány (1265). Zárójelben a település első említése. *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs:* Egy Szent László előtti katonaszent: Szent Vencel. In: Arrabona. 46/1. Főszerk. Székely Zoltán. Győr 2008. 76., 78. p.

70 Kiss, 2000. 283. p.

71 *Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. (továbbiakban: Kristó, 1988.) 280. p. (Nemzet és emlékezet)

72 Kristó, 1988. 282–283. p. Sajnos, a P. Hajmási Erika és Gömöri János régészek vezette feltárás máig feldolgozatlan és publikálatlan, ami a Vas megyei régészet nem kis adóssága. *Gömöri János – Hajmási Erika:* Karakó (Vas m.) (XXXIX.) In: Az 1976. év régészeti kutatásai. Szerk. Sz. Burger Alice. Bp., 1977. 60. p. No. 137. (Régészeti Füzetek; 1/30.); *Miklós Zsuzsa – Kristó Gyula:* Karakó földvár és várispánság szócikk. In: Kristó, 1994. 327. p.

II. István által kiadott 1270. évi kiváltságleveléből már arról értesülünk, hogy a vasvári várispán joghatósága alá tartoztak. A gyepűelve ideiglenes, majd végleges betelepülésével, s ezzel párhuzamosan az egyházi és államszervezet megszilárdulásával a 13. század első felében rögzülnek a középkori Magyarország határai. A védelmi rendszer szilárdan a király kezén maradt az 1220-as évekig, hiszen csak ő építtethetett várakat. A királyi várszervezet bomlásával, az új földesurak és azok kővárai vették át a határvédelem szerepét. Így az őrök katonai szerepe megszűnt és többségük földesúri (jobbágyi) függőségbe került (1391: Zsigmond eladományozta területüket, 1393: elutasította tiltakozó kérelmüket), így a mai Vas megyei őrségi falvak a németújvári (ma: Güssing, Ausztria) uradalomnak lettek alárendelve, de összetartozásuk és egykori kiváltságos jogállásuk tudatát megőrizték, ahogy ezt a későbbi történések igazolják. Sokszor Őrségnek[73] nevezzük a történeti Vas megyei őrök (németül Wart) Pinka-völgyében található három faluját – Felsőőr/Oberwart, Alsóőr/Unterwart, Őrsziget/Siget in der Wart – is. Hátukban a határt felügyelték Kál és nemzetsége települései (Bogát, Bucsu) a Borostyánkő út mellett, a mai Szombathely térségében.[74] A „felsőőr" falvak lakói I. Károly királytól 1327-ben kollektíven kiváltságlevelet kaptak, így a 15. századra a nemesi rend tagjai közé emelkedtek.[75]

A történészeknek kellene behatóan azzal a kérdéssel foglalkozniuk, hogy a gyepűelvén feltételezett emberi élet ellenére mivel magyarázható a települések, a vizek vonalát ellenőrző őrök (1208: *villa speculatorum Kurcite* = Kerca-őrök, 1257: Kerka menti őrök, 1270: Mogyorosdi őrök, 1213: *speculatores de Zala* és 1391: Zalaőr) és vezetőjük (1364: Miklós őrnagy/*Ewrneg* fia Sáska Péter és leszármazottai), valamint a templomok késői – 13. századtól kezdődő – adatoltsága.[76] Mire lehet ebből a hiányból objektíven következtetni és mennyire lehetséges e források információit visszavetíteni a magyar honfoglalással kezdődő vagy az azt megelőző időszakra, netán a kora Árpád-korra?

III. Henrik császár serege 1051-ben a Zala és a Szőce-patak forrásvidékén nyomult be az országba, de itt sem ellenállást, sem őröket, sem azok vonalát, egyetlen krónika sem említi.[77] Mindezek után tudomásul kell venni, hogy még inkább fontos lesz a régészettudomány szerepe, hiszen új adatokat csak ez a kutatás hozhat! Persze jelenleg felvethető és elfogadható: a „*...hajdani gyepű kezdődő benépesítésének ...*" kezdete a 12. századra tehető.[78] De akkor hogyan lehetséges, hogy a lakatlan – szlávok sem élnek már itt, de még betelepülők sincsenek – folyóvölgyek mellékvizei a 10–12. században magyar elnevezést kapnak? Ugyanakkor megjegyzem, hogy a kutatás eddigi eredményei szerint a 12. században már létező Mogyorós és Szőce települések[79]

73 Ez a Felső-Őrség, amelyhez még további falvak is tartoztak. Lásd *Csapó Olga:* Az Őrség térbeli elhatárolási problémái. = Földrajzi Értesítő, 2008. 3–4. sz. 313–314. p.

74 Tatár, 2015. 124–125. p.

75 *Veszprémy László:* Határispán, Határispánság szócikkek. In: Kristó, 1994. 255–256. p.; *Szekfű László:* Határvédelem szócikk. In: Kristó, 1994. 256–257. p.; *Uő:* Őr szócikk. In: Kristó, 1994. 519. p., *Engel Pál – Érszegi Géza:* Őrség szócikk. In: Kristó, 1994. 520. p.

76 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs:* Víznevek névalkotó szerepéről — Vas megyei példákon. = Helynévtörténeti tanulmányok. 6., 2011. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány 2011.) 114–116. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 23.); Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 502. p.

77 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2011. 115. p.

78 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 509. p.

79 Lásd fentebb Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs idézett munkáit és különösen azoknak a szlávokkal és a magyar földrajzi névadással kapcsolatos megállapításaikat. Továbbá: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 505–507., 512. p., 1–3. táblázat.

régészetileg kutathatók lennének. Csak meg kell találni a legősibb települési magokat a mai falvakon belül, ami nem lehetetlen, de a helyi lakók támogatása nélkül nem megy! Ennek első lépéseként mindkét falu összes lakótelkét be kellene járni, a felszíni leleteket be kellene gyűjteni. Ezek értékelése után lehetne kitűzni az első szondák helyét. A régészeti eredményeknek köszönhetően pedig – képletesen szólva – végre szilárd talajon állhatnánk.

Az 1428-ban adománylevéllel ellátott történelmi Őrség 18 falut foglalt magába. Ezeket már a bevezetőben felsoroltam. Érdemes azonban azon is elmélázni, hogy az Őrség (1409: *Ewrzegh commorantes*; 1413, 1428: *Ewrseg*) kifejezés/tartománynév írásban csak a 15. század elejétől adatolható. Lakói az egykor királyi szolgálatban állók leszármazottai voltak, akik ekkor kiváltságaik maradékát még meg tudták őrizni.[80] Horváth Sándor néprajzos így fogalmaz: „*... a székely népnév csak a 14. században alakult ki, előtte a szikul, szikül, szekul alak volt ismert. Akkor, amikor az Őrség név is megjelent.*"[81] Láthattuk, ezen utóbbi fogalom létrejötte egy évszázaddal későbbi fejlemény. Vezetőjük a már említett őrnagy (1364: *Ewrneg*) volt.

Itt és most kell tehát okvetlenül kitérnem a korai magyar határőrség székely (?) kérdéskörére, amely régóta foglalkoztatja a tudományos és az amatőr kutatást, de a tájékozottabb állampolgárokat is. A részletes taglalást mellőzve, hiszen nem ez tanulmányom elsődleges tárgya, csak néhány friss kutatói véleményből idézek, amelyekkel csupán azt kívánom jelezni: a kérdés képlékeny, és még egyáltalán nem nevezhető lezártnak.

80 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 525. p.

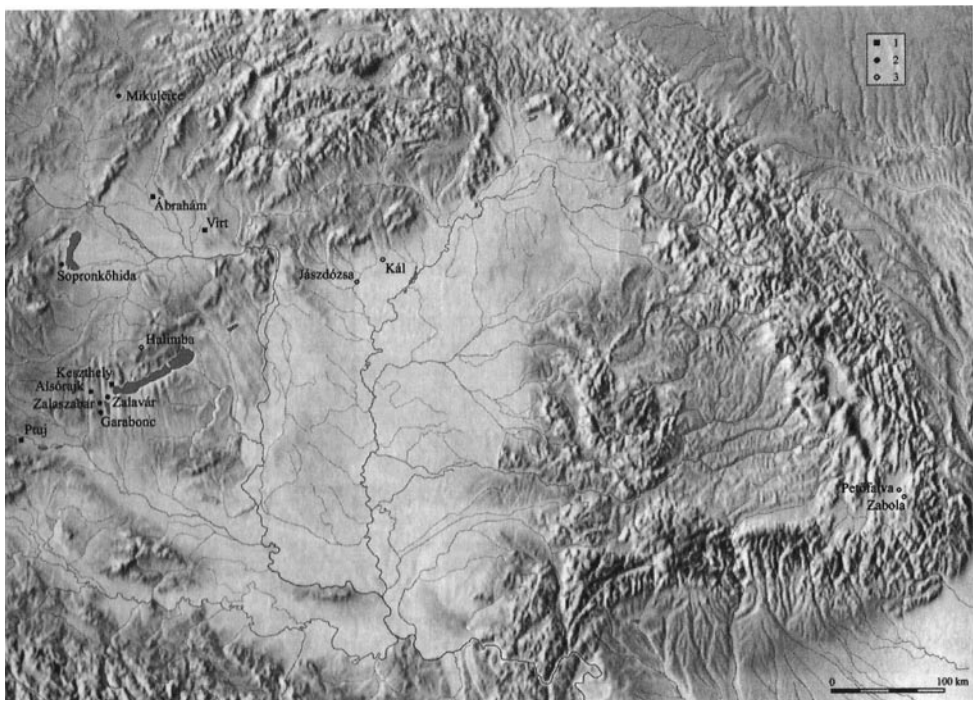
81 *Horváth Sándor*: Népesség és családtörténet. In: Az Őrségi Nemzeti Park. 2. Szerk. Bartha Dénes. [Szombathely,] 2016. (továbbiakban: Horváth, 2016.) 742. p.

Elsőként Benkő Eleknek egy 2010-ben megjelent, a székelység történetét összefoglaló tanulmányából idézek, ami 2012-ben kiadott könyvének summázata. Ő a budapesti ELTE-n szerzett diplomát, majd szülőföldjére visszatérve a székelykeresztúri (ma: Cristuru Secuiesc, Románia) múzeum régészeként tevékenykedett. Nemrégen még a MTA hajdani Régészeti Intézetének igazgatója. Így írt: „*... az új antropológiai kutatások, amelyek az embertani hasonlóság vizsgálatakor olyan temetőkre hívják fel a figyelmet, amelyek többsége a Karoling Dunántúl europid népességét, illetőleg – kisebb mértékben – a beléjük olvadt avarokat rejti, amely temetők nagyjából fedik azt a területet, amelyre a nyugatról szakaszosan keletre települő székelység legkorábbi történeti, illetve nyelvföldrajzi adatai mutatnak (5. ábra). ... Az azonban már jelen pillanatban is valószínűnek tűnik, hogy a petőfalvi és a zabolai temetőben végső nyughelyet lelt népesség Erdélyben nem számít őslakosnak, tehát nem helyi fejlődés nyomán alakult ki, hanem az Árpádkori Magyarország távoli területeiről jutott ide. ... a petőfalvi és a zabolai temető népességében, miként az udvarhelyszéki Árpádkori templom körüli temetők halottaiban is, székelyeket lássunk.*"[82]

Benkő gondolatsorához megjegyzem, hogy a mintavételül szolgáló Karolingok uralta Nyugat-Dunántúl 7–9. századra keltezett temetői között a zalai, a szlovéniai, a szlovákiai és a csehországi (morva), összesen egy tucatnyi temető[83] között egy

82 Benkő, 2010. 231–232. p. és 4–5. ábra. Az új igazgató 2021. július 1-jétől Kulcsár Gabriella.

83 Petőfalvihoz hasonló minták: Garabonc, Alsórajk, Keszthely-Városi temető Keszthely-kultúrás és avar kori anyaga, Zalavár, Kál, Mikulčice I. és Zabola. A zabolai temetőhöz hasonlít: Ábrahám (Szlovákia), Mikulčice I–IV., Zalaszabar, Vörs, Garabonc, Halimba, Petőfalva (Szlovénia), Sopronkőhida, Jászdózsa és Zalavár temetőiből kiemelt vizsgálati minták. Lásd Benkő, 2010. 230. p.

7. kép: A petőfalvai és zabolai temető „székelyeinek" genetikai kapcsolatai (Benkő, 2010. 231. p. 4. ábra nyomán)

Vas megyei, s így őrségi sincsen, de az ausztriai Őrvidékről sem használhattak fel embertani mintákat. (7. kép)

Sófalvi András, a székelyudvarhelyi (ma: Odorheiu Secuiesc, Románia) múzeum régésze szintén az ELTE-n végzett. Benkő Elek és munkatársainak 2012-ben megjelent, a Székelyföld múltját feldolgozó monográfiája kapcsán az alábbiakat írta: „*... A zabolai és petőfalvi temetők csontjainak antropológiai elemzése új eredményeket hozott a székelyek előtörténetének kutatásában. ... Az elemzések nyomán elvethetők a székelyek 9–10. századi csatlakozását és török eredetét hangoztató elméletek. Tegyük hozzá, amennyiben valóban székelyek voltak a petőfalvi és zabolai temetőkben elhunytak! .... óvatosan megfogalmazható, hogy a magyar nyelvű székelyek korai csoportjai a 9. században a Dunántúl nyugati részein élhettek, mint erre közvetett történeti források is utalnak (860: Uangariorum marcha). Érdemes megemlítenünk, hogy e meglátásnak vannak előzményei, legutóbb Vékony Gábor és Szöllősy Kálmán jutottak írott és nyelvészeti források alapján hasonló végkövetkeztetésre. ... Visszatérve a zabolai és petőfalvi temetőkre, a régészeti leletek és az ásatási dokumentáció részletes elemzéséből Benkő Elek olyan, a 12. század második felében – a 13. század elején használt temetőkre következtet, amelyek archaikus temetkezési szokásokat megőrző, ám egyértelműen felszentelt, a templomépítésig nem jutó, de annak helyét kijelölő, a többrétegű temetők irányába mutató sírmezők voltak.*

… A várakkal egy rendszerbe kapcsolt hosszanti sáncok vonatkozásában, a közelmúltban végzett ásatások és szondázások (e sorok írójának kutatásai) során az objektumok szerkezetéből gyűjtött faszénminták C-14 elemzése 7–9. századi keltezést eredményezett, egyértelműen cáfolva azok Árpád-kori létesítését és a kérdéses várakkal való összetartozását. A Székelyföldet a középkorban nem védték határvárak (mindössze egy kivételt tudunk példaként felhozni, a Tölgyesi-szoros moldvai bejáratánál a 12. században épült karácsonykői földvárat, melynek rendeltetése e fontos, a hegyeken átkelő útvonal elzárása, ellenőrzése volt)."[84]

Gáll Erwin, szintén Romániában élő magyar régész – 2009-ben az ELTE-n doktorált – így fogalmazott: „*… régészként székely identitásra utaló tárgyat, tárgycsoportot nem állapíthatunk meg, legyen az Bánság, Bihar, Dunántúl déli része, Kis-Kárpátok térsége, Őrség, Szabolcs vagy éppen Dél-Erdély. A közelmúltban Révész László is átnézte e területek egy részének 9–10. századi leletanyagát, és arra a következtetésre jutott, hogy a székelyek nem költözhettek Nyugat-Magyarországról Erdélybe, hanem ehhez közelebbi területekről (Révész 2013: 624). Ezzel szemben Benkő Elek és az általa vezetett antropológus csapat vizsgálata éppen Nyugat-Magyarország területét jelölte ki a székelyföldi Zabola és Petőfalva temetőinek antropológiai párhuzamaként.*"[85] (7. kép)

Nem hagyhatók figyelmen kívül a most említett Révész László régésznek, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának, a Szegedi Egyetem tanszékvezetőjének következő megállapításai sem: „*… Ráadásul kizárja ezeket a spekulációkat Zala megye egyetlen olyan temetője, amelyet a kutatás kapcsolatba hozott az őrökkel, … a pusztaszentlászlói temetőről van szó, amely használatát az érmek tanulsága szerint a 11. század közepén kezdték (Salamon érmek), s utolsó sírjait II. Béla dénárai alapján a 12. század közepén hantolták el. Ha közöttük keresnénk a székelyek őseit, akkor a pusztaszentlászlóiak leszármazottait közvetlenül Háromszékbe kellene vezetnünk, … Márpedig a pusztaszentlászlói, valamint a zabolai és petőfalvi temetők népessége között antropológiai hasonlóság (tudomásom szerint) nem merült fel. … Ha Nyugat-Magyarországnak magyar lakossága nem is volt a 10. sz. első felében, más népcsoportok éltek itt: Éppen annak a karoling peremkultúrának a vegyes (főként avar, szláv és frank eredetű) népessége, melynek temetőivel az embertani kutatások kapcsolatba hozták a zabolai és petőfalvi közösségeket. … 3. Ha viszont az általánosan elfogadott nézetek szerint a 11–12. század fordulója körüli évtizedekre tesszük erdélyi megjelenésüket, s magyarázatot kívánunk találni az őrségi és a háromszéki nyelvjárások közötti hasonlóságokra, akkor egyetlen lehetőségünk marad: azt feltételezni, hogy a két említett vidék székely lakossága egy korábbi közös, de számunkra a Kárpát-medencén belül közelebbről ismeretlen területről rajzott ki a nyugati és a keleti határszélekre. Magam ezt tartom a legvalószínűbb lehetőségnek.*"[86]

Az 1208-ban említett, mészkőből és bazaltból épített kercaszomori Szent Vencel, először román majd gótikus stílusú temploma az Őrség – mai ismereteink

84 *Sófalvi András:* A középkori Székelyföldről. Benkő Elek: A középkori Székelyföld. I–II. = Erdélyi Múzeum, 2013. 4. füz. különösen 150–154. p.

85 *Gáll Ervin:* Egy perifériás régió perifériája. Részleges régészeti és más jellegű megjegyzések a Székelyföld története I. kötetével kapcsolatban. = Századvég 82., 2016. 4. sz. (továbbiakban: Gáll, 2016.) 148. p.

86 Révész, 2013. 623–624. p.

szerint – legrégibb egyházi épülete.[87] Az 1268-ban már álló veleméri, kő és tégla felhasználásával épített templom a Szent Trinitárius (Szentháromság) titulust viselte. Az először csak 1364-ben említett[88] őriszentpéteri templom építése a 13. században megvalósult. 14. században történő bővítését (8. kép 1.), a szőcei, 14. századi templom kivitelezése követte.[89] (9. kép 1–2.) Utóbbi ásatásakor Hunyadi Mátyás aranyforintját is megtalálták, ami korabeli értéke miatt talán építési áldozatként értelmezhető. A 15. században megépült a nagyrákosi templom. Hegyhátszentjakab község neve egy szentegyház névadóját rejti. A templom létezését az 1310-ben kelt oklevél igazolja. A mai Felsőjánosfa határában a Boldogasszony major dűlőnév őrizte meg egy középkori falu nevét. 1411-ben „*Kerekboldogasszonfalua*" néven említik, azaz rotundával rendelkezhetett, amit Szűz Máriának ajánlott kegyura.[90] Ez talán az Őrség egyetlen rotundája lehetett és valószínűleg a 13. században épült, amikor az országnak e nyugati részén az ilyen alaprajzú templomok még népszerűek.[91] Apátistánfalván a késő barokk templom és temető helyén állt egy középkori kápolna.[92] Kerkáskápolna, azaz Kápolnafalu (*Alkaryka*) „beszélő nevének" első említése 1428-ból való, de hogy temploma mikor épült és pontosan hol állt, azt máig nem tudjuk. Ugyanígy nem ismerjük az 1463-ban említett Viszák templomának helyét sem.[93] Mindenesetre e téglatemplomok építése nem maradt nyomtalan a tájban. Egyrészt alapvető egyházi funkciójukon túl, mint a táj szemet gyönyörködtető elemei, másrészt az építésük során nyitott bányácskák és kivágott erdőrészek miatt. Utóbbiakból készült a templomok tetőszerkezete (gerendák, deszkák, lécek, zsindelyek). Az e munkálatokhoz kapcsolódó téglaégetők közül egyet – igaz, ez késő középkori – az őriszentpéteri templom közelében tárt fel Valter Ilona. Rohamosan pusztuló maradványait zárt védőtető alatt tekintheti még meg az érdeklődő.[94]

A Hunyadi-kor Vas vármegyéjének 844 lakott településén kb. 330 plébániát feltételez a kutatás. Egy plébániához két–három falu tartozhatott.[95] Ha csak elmélkedek a számok alapján, és számos feltételes módot használok, akkor a vizsgált 26 település esetében 10 templomra vannak – négy régészeti és írásos, hat csak írásos – adataink. Ezek száma nagyjából arányos a vizsgált falvak számával. Ugyanakkor nyilván komoly kérdés és probléma vetődik fel, ha tudjuk: egy–egy mai település határából több Árpád- és középkori faluhelyet ismerünk. Érdemes itt idéznem Wolf Mária

87 *Benczik Gyula – Feiszt György*: Pusztatemplomok Vas megyében. = VSZ, 2000. 1. sz. (továbbiakban: Benczik – Feiszt, 2000.) 83–84. p.; *Pap Ildikó Katalin:* Középkori faragott kövek a kercaszomori református templom falában. In: A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Rácz Tibor Ákos. Szentendre, 2014. 231–232. p.

88 *Benczik Gyula – Feiszt György:* Vasvármegye középkori egyházas helyeinek adattára. 2016. Kézirat. Előadásként elhangzott „Emlékkonferencia Bedy Vince születésének 150. évfordulójára" Győr, 2016. márc. 31-én. (továbbiakban: Benczik – Feiszt, 2016.) A szerzők jóvoltából ismerem és használhatom. Szívességüket e helyütt is köszönöm.

89 A feltárásnak nincs érdemi dokumentációja a SM RA-ban, csupán 2 táblányi színes, nem informatív fotó tanulmányozható. Az említett aranypénzt vezetői ellenőrzésemkor láttam.

90 *Valter Ilona:* Az őriszentpéteri késő középkori téglaégető kemence. = CAH, 1987. (továbbiakban: Valter, 1987.) 139. p.; Benczik – Feiszt, 2000. 81–82. p.; Benczik – Feiszt, 2016.

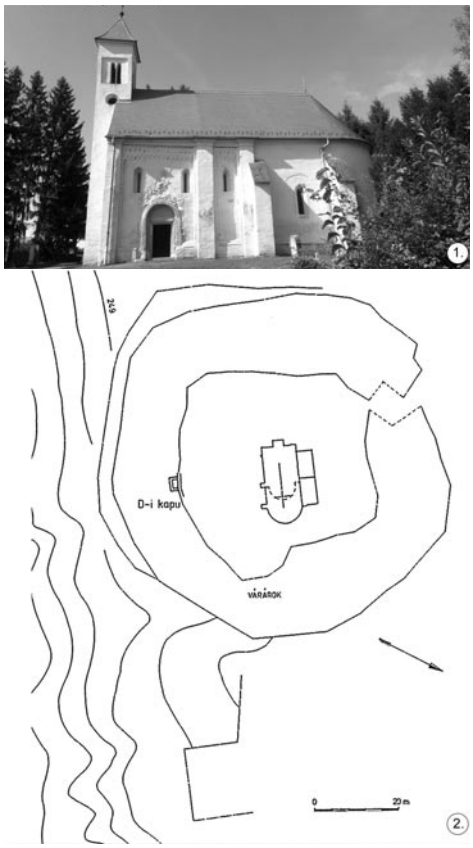
91 *Kozák Éva:* A gutatöttösi r.k. templom feltárása. = AÉ, 1973. 114. p.

92 Pap Ildikó Katalin jelentése Apátistvánfalváról. Lásd SM RA Ltsz. 3612-15.

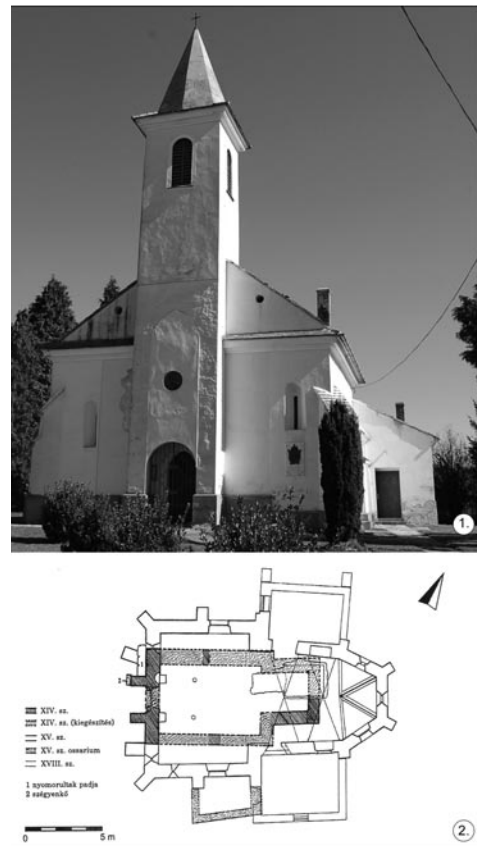
93 Benczik – Feiszt, 2016.

94 Valter, 1987. 139–155. p.

95 Benczik – Feiszt, 2016.

8. kép 1: Őriszentpéter temploma, 2: Az erődtemplom felmérése (A szerző 2020. évi fotója és Valter, 1987. 141. p. 2. kép nyomán)

9. kép 1–2: Szőce temploma és építési periódusai az alaprajzon (A szerző 2020. évi fotója és Valter, 2004. 258. p. nyomán)

régész gondolatait, amelyeket a tatárjárás előtti időszakkal kapcsolatosan vetett papírra: *„Általánosnak tekinthető az a tapasztalat, hogy különösen egy mai, de igen sokszor egy-egy oklevélben említett Árpádkori település területén is több, a felszíni leletek alapján egykorúnak látszó lelőhely található. Erre az ország számos pontjáról ismerünk példákat. Gyakran előfordul, hogy a lelőhelyeket nem tudjuk Árpád-kori falunévhez kötni. Viszont átlagos méretű és megjelenésű lelőhelyeken is találhatók templomok és körülöttük temetők. Vagyis olyan településeket sem említenek írásos források, amelyekben már a korszak elején, közepén templomok is álltak.”*[96] Esetünkben a pontosan ismert fekvésű templomok – ez négy régészetileg kutatottat, valamint a kercaszomorit és esetleg a felsőjánosfait jelenti – egyenletes szóródása egyébként jól lefedi a kutatási területet.

96 Wolf, 2018. 124. p.

További problémákat vet fel a csak a terepbejárások alkalmával felszínről gyűjtött kerámiák alapján az Árpád-kori települések legalább évszázadra pontos keltezése.[97] Nem tekinthetünk el attól sem, hogy nem csak a műemlékileg már kutatott templomok környéki temetőket nem ismerjük, de a korábbi pogány rítusú ún. soros középkori temetőket sem. Holott a temetők révén – ahogy a megyében másutt (pl. Csepreg, Ikervár, Sorokpolány,[98] Kőszeg–Kőszegfalva,[99] Mesteri,[100] Szombathely[101]) – már a 11. századtól és talán bizonysággal igazolható lenne a gyepűelve betelepülése, megszállása. Vagyis ilyen okokból is több ásatás szükségeltetne. Közben a kő/tégla építőanyagú templomok előtt (alatt, mellett, közelében?) esetleg már megépített fatemplomok létére is fény derülhetne. Ilyeneket évszázadokon át, a kő/kő–tégla/tégla templomok létezése előtt, de később is építették/építhették. Előbbire – a vizsgált régión kívül – jó példa a 11. század elejére keltezhető cölöpsoros alapozású, faszerkezetes, egyenes szentélyzáródású szombathelyi Szent Márton–templom.[102] Erre a szerkezeti megoldásra idézhető Kápolnásfalu (1428) Szent Mihály patrocíniumú fakápolnája, amelyet az 1698. évi Kazó-féle vizitációban leírtak.[103] A mi szempontunkból is több tanulsággal szolgál a 18. századi Veszprémi egyházmegye ilyen alapanyagú templomainak katasztere. Tartalmazza

97 *Pap Ildikó Katalin:* Továbbélő és új elemek Vas megye Árpád-kori kerámiaanyagában. In: Tomka – Simonyi, 2016. (továbbiakban: Pap, 2016a.) 151–168. p. Különösen 4. táblázat; A kérdésről továbbá: *„…Kerámia keltezése kapcsán (108. oldal) elmondhatjuk, hogy a csíki kollégánkkal ellentétben egyáltalán nem látjuk annyira kézzelfoghatónak a keltezést e tárgykategória esetében (sem a Csíki-medencében, sem máshol). A tárgykategóriák közül végképpen a kerámia az, amelynek a keltezése – leszámítva a temetők sírkerámiáit – a legrelatívabb. Egy példával szeretnénk illusztrálni mindezt. A 10., illetve a 11. század első felére keltezhető Erdélyi-medencei – egyértelműen még pogány szokásként értékelhető – sírkerámia esetében nem ismert az előző cikkünkben is említett fogaskerék/rádlimintás díszítés, amely alapján gyanítható, hogy e régióban az előbb említett díszítés egyértelműen a 11. században, annak is inkább a második felében terjedhetett el, ahogyan figyelmeztet erre pl. a kolozsmonostori várban feltárt egyik gödörházból előkerült Salamon H17 érmékkel ismert fogaskerék díszítésű kerámia. Ugyanakkor hasonló díszítésű példányok kerülnek elő a későbbi, 13., sőt 14. századi leletekből is…" Gáll Erwin:* A 12. századi Magyar királyság és a Csíki-medence. 2. rész. Válaszféle Botár István barátomnak. = Székelyföld, 2016. 11. sz. 90. p.; Simonyi Erika ezt így fogalmazta meg: *„… az Árpád-korban sajnos mai napig sem tudunk 100 éven belül pontosan keltezni, mivel a korongolási technika adottságaiból fakadó egyszerű bekarcolt vonalakból és hullámvonalakból álló díszítéskombinációk hosszú évtizedek alatt sem változtak." Simonyi Erika:* „Repedt fazék legrégibb a háznál" A középkori fazekasság. In: Régészeti nyomozások Magyarországon 2.0. Szerk. Ilon Gábor. Bp., 2019. 306. p.

98 Kiss, 2000. 25–33., 41–118., 146–238. p.

99 *Horváth Ciprián:* 10. századi sírok Kőszeg – Kőszegfalvi-rétek területén. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 35., 2012. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2012. 187–205. p.

100 *Ilon Gábor:* Szegény gazdagok? Megjegyzések a Mesteri–intapusztai Árpád-kori temető ezüstjeinek értéke kapcsán. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 39., 2017. Szerk. Vig Károly. Szombathely, 2017. 149–168. p.; *Fórizs István – Ferencz Eszter – Ilon Gábor:* A mesteri–intapusztai Árpád-kori temető gyöngyeinek archeometriai vizsgálata. 1. = Archeometriai Műhely, 2020. 2. sz. 129–156. p. + Appendix.

101 *Ilon Gábor:* Előzetes beszámoló a Szombathely–szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia Tatabánya, 2001. július 30–31. Szerk. Kisné Cseh Julianna. Tatabánya, 2002. 183–202. p. (Tatabányai Múzeumi Tudományos Füzetek; 6.); *Horváth Ciprián:* Kora Árpád-kori temető Szombathely–Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon. Szombathely, 2016. 198 p.

102 *Kiss Gábor:* A templomépítészet kezdetei Vas megyében. Régészeti módszerekkel a 11–12. századra keltezhető plébániatemplomok. = VSZ, 2000. 1. sz. 66. p.

103 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 522. p. – Mára elpusztult. A mai Kerkáskápolna területén létezett.

ugyanis a vizsgálatunkkal szomszédos (!) Zalai főesperesség fa- és sövény templomait is, amelyekben néha hordozható kő oltár (pl. Balatonhídvégpuszta) volt, máskor (pl. Garabonc) pedig külön faharangláb tartozott az egyházi épülethez.[104]

Az őrségi székely kérdés összefoglalásaként, de szigorúan csak a régészettudomány szempontjából az alábbiakat állapíthatom meg, amelyek inkább arra utalnak, hogy milyen területeket kellene kutatnunk a jövőben, hogy egyáltalán reális, a tényeken alapuló válaszokat adhassunk: 1. végre és mielőbb több – legalább kettő – templom körüli temetőt kellene feltárni/részlegesen megkutatni, hogy hiteles és keltezhető tárgyi és vizsgálható embertani anyaggal rendelkezzünk.[105] Csak ezt követően lesz Árpád-kori összehasonlító adatbázisunk a megye, a Dunántúl, az ország és Erdély embertani és tárgyi leletanyagával. 2. Az előző munka közben oda kellene figyelni arra is, hogy létezett-e a templomoknak egy a 13. század előtti építési periódusa akár fából, vagy kő–tégla felhasználásával. Ma ugyanis csak egyetlen ásatással megismert 12. századi templomról tudunk, de ez is a tanulmányunk tárgyát jelentő terület peremén található![106] 3. Külön hangsúllyal lenne érdemes tovább kutatni az egyik központi település, Őriszentpéter ma még alig – a templom és részlegesen közvetlen környéke kivételével – ismert régészeti emlékeit. Egyáltalán nem tekinthető lezártnak az itteni késő középkori – török kori erődítés és templom körüli temető vizsgálata. 4. Az intenzív Árpád-kori falukutatás is segítségünkre lehet a válaszadásban. 5. Nem utolsó sorban több helyről vett minták felhasználásával meg kellene vizsgálni a vasvári sánc radiokarbon korát, hogy megtudjuk: valóban a 10. század közepén épült-e. Természetesen ennek értékét csak növelné, ha a Muraköz és más nyugatdunántúli sáncok ilyen alapú kormeghatározása is megtörténhetne.

Összességében én ma azt látom, hogy a népvándorlás-, honfoglalás-, Árpád- és késő középkor régészeti kutatásának szinte teljes hiányát – különösen a korai évszázadokra vonatkozóan – *komplex és logikus, jól értelmezhető és áttekinthető nyelvészeti, történeti, településtopográfiai feldolgozásokkal* – a vaskortól a 14/15. századig 12 településtörténeti periódust feltételezve – *részben pótolta a vizsgált régióban a tudomány.*[107] Ez a jelenlegi kutatási helyzetben nyilván elfogadható és jó megoldás, de a hajdani valósághoz csak a régészeti tevékenység intenzitásának növelésével juthatunk közelebb.

A török kor embere a tájban

A térség templomainak némelyikét a közelgő veszély előtt, de még inkább közben kisebb erőddé változtatták. Az őriszentpéteri templom 16. századi megerősítését egy ma is átlag 10 m széles és 2 méter mély árok és „*... a fal építőanyagát alkotó nagyméretű téglák, és a téglafalat*

104 *Körmendy József*: Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei. 10., 1971. Szerk. Uzsoki András. Veszprém, 1971. 53–83. p., különösen 77. p. táblázata.

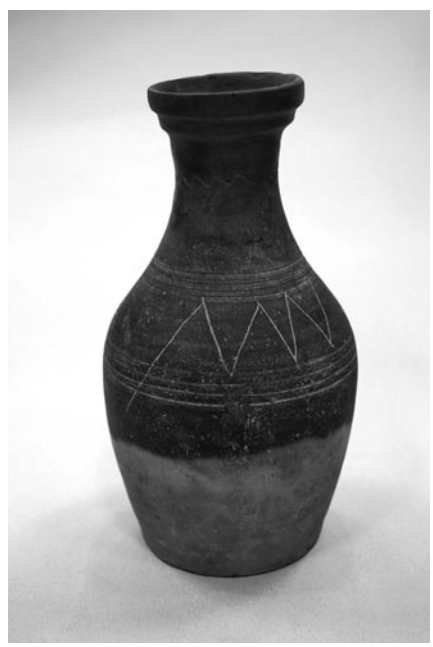
105 Máig ugyanis csupán az őriszentpéteri templom északi oldalán húzott kutatóárokban találtak négy ismeretlen korú sírt. *Valter Ilona:* Előzetes beszámoló az őriszentpéteri r. k. templom 1963. évi ásatásáról. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 2. köt., 1964. Szerk. Szentléleky Tihamér, Horváth Ernő. Szombathely, 1964. (továbbiakban: Valter, 1964.) 130. p.

106 A határterületen mindössze Szentgotthárd ciszterci monostor temploma épült a 12. század legvégén. S kellett lennie egy Szentgotthárdról elnevezett templomnak az ilyen nevű településen. Ennek helyét azonban azonosítani ... ettől még messze vagyunk, ha egyáltalán lehetséges.

107 Világosan összefoglalva: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 1. táblázat.

10. kép: Őrimagyarósd–Kastélyhely/Vár részlete az árokkal (Fotó: Havas Márta, 2019.)

11. kép: A bajánsenyei török kori éremlelet restaurált vizeskorsója (Fotó: Kiss E. Csaba, 2008.)

erősítő palánkos, döngölt agyagos erődszerkezet" [108] jelentette. Itt a földdel töltött faszerkezetet (palánk)[109] téglafallal erősítették meg, továbbá mindkét kapu téglából épült. (8. kép 2.) Az erődített templomot először az 1492. évi dicajegyzék említi.[110]

A korszakban több nemesi udvarházat megerősítettek. Sajnálatos, hogy ezek egyikében sem folyt eleddig régészeti feltárás. Tudjuk, hogy pl. Szőcén, Darabos István kúriáján e munkálatokat nem fejezték be.[111] Egy másik kis erősség Őrimagyarósd–Kastélykert (10. kép) kb. 60 x 70 m-es alapterületű, ma is mély árokkal védett 17. századi, a Darabos Gáspár által udvarházából kiépített föld–favára azonban elkészült.[112] Az 1610-es években Darabos István és Gáspár közösen lakták. A vár a völgyben fekvő falutól és a Körmendre vezető úttól nyugatra, egy domb peremén állt. 20 gyalogos katonáját és hajdúját Gáspár parancsnoksága alá rendelték. 1664-ig két tarackkal rendelkezett. A vár ma is jól megközelíthető, látványos és bejárható. Kitűnő lehetőség lett volna, ha turisztikai célú létesítményeinek kivitelezése közben régészeti megfigyelés történhetett volna. Sajnos erre azonban nem került sor. Egy másik udvarház erődítését a zalai Csányak a mai Felsőmarác területén fekvő, hajdani Tótlakon/Tótfaluban már 1550-re elvégeztették. Itt 1609-ben egy lovas (Csány György) és 10 gyalogos kapott zsoldot. A végház 1628-ban még bizonyosan állt, de 1652-ben már a megszüntetéséről rendelkezett a király. Ennek ellenére, hogy azt felújítsa Csány Bernát 500 szálfát vágatott ki az ivánci erdőben. Az elpusztult falura és erődített kastélyára ma már csak egy kőkereszt emlékeztet az enyhén a Rába fölé emelkedő dombháton. A kerkáskápolnai Várdombon hajdan álló, valószínűleg szintén palánk és tégla szerkezetű építményének emlékét a dűlő neve még ma is őrzi.[113] Az 1582. évi török hadjárat során a Hegyhát egésze hódoltsági adófizetővé vált, fogságba esett pl. Maráci László földbirtokos is. De e váracskák, ahogy azt a fent idézett adatokból láttuk, a csekély zsold ellenére továbbra is a magyar királyt szolgálták. Igaz, egyetlen komolyabb fegyverük a hírmondó szakállas ágyú vagy a tarack volt, hogy figyelmeztessék a környéket és a felettes parancsnokságot a török aktuális mozgásról. Érdemi lehetőségük a maximum 100 fős török portyázók ellen lehetett. Az 1664. évi szentgotthárdi csata után már nem hallunk e végházakról.[114] A palánkok erődítési munkálatokhoz – már fentebb idézett szentgotthárdi és pápai ismereteimre,

108 Valter, 1964. 131. p.

109 *Ilon Gábor:* Pápa város keleti palánkjának szondázása. (Kom. Veszprém). = CAH 1988. 157–168. p.; *Uő:* Pápa város keleti palánkja régészeti kutatásának eredményei a városábrázolások tükrében. In: A Dunántúl településtörténete. 7. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon, XI–XIX. század. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1992. 95–101. p.; Ilon, 1996. 297–318. p.; *Uő:* Pápa alapterülete és területi növekedése. Az Árpád-kortól a 18. századig. In: Pápai Múzeumi Értesítő. 7. Szerk. László Péter. Pápa, 2002. 5–17. p.

110 Valter, 1987. 139., 142. p. és 1. kép

111 *Bencik Gyula:* Az őrimogyorósdi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben, 1609–1681. = Vasi Honismereti Közlemények, 1992. 2. sz. (továbbiakban: Benczik, 1992.) 46–47. p.

112 A hely geodéziai felmérését 1986 augusztusában ismeretlen szakemberek és intézmény végezte el. Ezek az alapadatok ugyanis nincsenek feltüntetve a felmérésen. (Benczik, 1992. 53. p. közölte ezt a felmérést. Aláírásában készítőként Sándorfi György és Dénes József szerepel.) Ennek ellenére régészeti védettségét csak néhai Figler András barátom 2001-ben indította el. A 2/2005. (I. 24.) NKÖM rendelettel került a fokozottan védett emlékek sorába. Az adatokat lásd SM RA Ltsz. 1083, 1366-01, 1854-05.; Benczik, 1992. 47., 54. p.; A keltezést az írott forrásadatok mellett Benczik Gyula 2001 szeptemberében gyűjtött anyaga, elsősorban annak legalább három kályhához tartozó csempéi erősítik meg. Sajnos, a gyűjtésről készített jelentése jelenleg nem található a SM RA-ban.

113 Balogh – Végh, 1982. 410: No. 22.; Régészeti feltárása a jövő feladata.

114 Benczik, 1992. 48–49., 51., 54. p.

de az ivánci adatra is alapozva – elsősorban a helyben rendelkezésre álló tölgyet és lucfenyőt használhatták. A gotthárdi palánk nagyságrendje kb. azonos a Zala megyei Bajcsaváréval, ahol a számítások szerint 5–10 hektárról termelhették ki a 800–1000 db fát, amelyek mindegyikéből két–két palánkkarót készíthettek.[115] A várak katonáinak egy részét az őrségiek adták.[116] Mindezek az „erősségek" az 1600-tól létező, kanizsai székhelyű török szandzsák ellenében illetve azon belül kiépített osztrák védvonal kisebb jelentőségű részét képezték a nagyobb erősségnek számító Körmenddel, Vasvárral, Egervárral és Szentgotthárddal együtt.

Az utóbbi első régészeti kutatására 1998 júniusának második felében a város központjában, a Széll Kálmán téren, a ciszterci kolostor épületétől délre közműárok építése miatt került sor. Az árokkal észak–déli irányban barbár módon átvágták a település palánkját. Ennek déli, külső oldalán sekély, 5 m széles árok volt. A sáncot egy kettős, kocsánytalan tölgyekből álló, függőlegesen levert cölöpsor és a többrétegű, egymásra derékszögben elhelyezett gerendákból rótt palánkszakasz alkotta. Utóbbiból csapolásnyomokat őrző lucfenyőket is kiemeltünk. Itt rőzsekötegekkel töltötték ki a sűrűn egymás mellé fektetett rönkök és gerendák közeit. A lucfenyő gerendákat és rönköket fűz ágakkal és gallyakkal fonták össze. A palánk faszerkezetét alkotó tölgyekből és fenyőkből dendrokronológiai (faévgyűrűs) kormeghatározásra mintákat vettünk. A minták feldolgozása alapján Grynaeus András régész–dendrológus megállapítása szerint az 1183/1184-ben alapított ciszterci apátságot a 16. század közepén, pontosabban 1558-ban, vagy az azt követő évtizedben vizes árokkal és föld–fa palánkkal (sánccal) erődített hellyé (kolostorerőd, azaz vár) építették át. A kolostorerőd általunk megtalált vizes árkát, annak tisztítását több alkalommal említik az írott források. Az erődítési munkálatok egybeesnek Nádasdy Tamás nádorságának idejével (1554–1562), aki azt megelőzően kétszer (1542–1546, 1548–1552) volt dunántúli főkapitány. Ő a török veszély miatt koncepciózusan erősíttette a meglévő dunántúli várakat, úgymint pl. Győrt, Nagykanizsát, Pápát és újabb véghelyeket is kialakíttatott. Ezek sorába tartozott a szentgotthárdi ciszterciek templomos birtokközpontja is. Az elrendelt és nyilván gyors munkára és a közelből – a több évszázados emberi hatás miatt – már hiányzó érett erdőkre utalhat az, hogy a palánk tölgyfáit a ma szokásos vágáskornál (90–120 év) korábban kb. 70 éves korukban, 1557–1558 fordulóján vágták ki.[117] Feltűnő, hogy még a II. József féle I. katonai felmérés térképén sincs erdő a Szentgotthárdtól az Alsószölnök és a Csörötnek felé vezető út egyik oldalán sem, azaz se a Rába, se a dombok felé. A 16. században épített, a kolostor dombját kerítő széles palánk közel 1 évszázad múltán, a szentgotthárdi csata idején (1664. augusztus 1.) is állt, hiszen a hadieseményt megörökítő Priorato- és Ottendorf-metszetek is ábrázolják.

115 *Kovács Gyöngyi – Sümegi Pál:* Palánkvárak, fák, erdők. Régészeti és környezettörténeti adatok a török kori palánkvárak faanyag-felhasználásához. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György et al. Bp., 2011. különösen 118–120. p.

116 Benczik, 1992. 52. p.

117 *Grynaeus András:* Új forráscsoport? A dendrokronológia eredményei és a történettudomány. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 318. p.; *Ilon Gábor – Grynaeus András – Torma Andrea:* A szentgotthárdi török kori palánk régészeti kutatásáról. = VHHK, 2001. 4. sz. 37. p.; *Uők*: A szentgotthárdi török kori palánk kutatásáról. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 31/2. A Castrum Bene Egyesület 13. vándorgyűlésének előadásai. Korai várépítészet a Nyugat-Dunántúlon. Kőszeg, 2007. május 11–13. Szerk. Ilon Gábor, Vig Károly. Szombathely, 2008. 307–328. p.

A metszetek környezet-rekonstrukciós forrásértéke azonban jóval kisebb, mint az 1 évszázaddal korábbi időszakot reprezentáló sáncásatásé. A metszeteken ugyanis csak az erdők és ligetek, valamint a szántóföldi művelésbe vont területek figyelhetők meg. A sáncátvágás anyagában konyhai hulladékból származó sertés, szarvasmarha és mezei nyúl csontok voltak a korabeli háztartás edényeinek töredékei és egy ép vaslakat mellett a palánk gerendái között.

A korszak megismerésének sajátságos szeletét jelentik a harci események miatt elrejtett éremkincsek. Már Vakarcs Kálmán munkájából értesülünk Veleméren és környékén elrejtettekről, amelyek főként I. Lipót (1657–1705) ezüst tallérjait tartalmazták. Ezek sajnos típusra nem meghatározott „különféle" edényekben voltak elhelyezve és „házépítések alkalmával" jöttek a felszínre.[118] E régi adatot, azaz az elrejtések tényszerűségét egy a Balek Tamás jóvoltából megőrzött, majd 2005-ben a Savaria Múzeumba került 165 db, Lipót 15 krajcáros ezüstjeit is tartalmazó Bajánsenyén,[119] a Kerkától kb. 700 m-re északkeletre a vizenyős terület szélén elrejtett lelet erősíti meg. Jelentőségét növeli, hogy a pénzeket tartalmazó karcolt díszes, fekete színű vizeskorsó is megmaradt, ami a régészeti korú kora újkori és a későbbi, úgynevezett „néprajzi" kerámia közötti űrt tölti ki. (11. kép) A vizsgált terület pereméről Iváncon, de a megyében távolabb Söptén, Bozsokon és Celldömölkön (Kiscell) is találtak ilyen korú éremkincseket. Mindezek numizmatikai feldolgozása sürgető feladatként még várat magára.

118 *Vakarcs Kálmán:* A Szentgotthárd-muraszombati járás ismertetése. Szombathely, é. n. 169. p.

119 Vörösmarthy M. u. 52. Kiss Péter régész jelentését lásd SM RA Ltsz. 1975-05. Hajdani tulajdonosa sajnos egészségügyi ellátását állítólag több alkalommal, e kincsből finanszírozta. Állítólag legalább két edény pénzt talált. Így se teljesnek, se zártnak nem tekinthető a leletegyüttes.

A korszak háborús eseményei számos település elnéptelenedését is okozták. Bajánsenyén például a fent már ismertetett 14–16. századi falu megszűnhetett, vagy csak máshová költözött. Itt az ásatásokat megelőzően elvégzett geofizikai kutatás ugyanis egymással párhuzamos árkokat mutatott ki. Ezeket a feltárás során természetesen kibontottuk. Valószínűsíthető, hogy a bakhátas műveléssel összefüggésbe hozható vízelvezető árkok nyomai ezek, amelyek a 16–19. századból származhatnak.[120]

A korszakból azonban nem csak a magyar (osztrák/német/nemzetközi)–török seregek összecsapásai – mezei csatahelyek, várak ostroma – során keletkezett régészeti örökség megismerésével vagyunk még adósok, de a „magyar" földműves kontra „magyar" földbirtokos véres viszályának tárgyi emlékeiről és jelenségeiről sincsenek információink. Tudjuk ugyanis például azt, hogy az őrségiek „szabadságküzdelmét" 1678 tavaszán és 1682 nyarán Batthyány Kristóf több ezer katonával torolta meg.[121] Márpedig az ilyen eseményeknek pusztulási réteg a következménye, amelynek nyoma régészeti ásatás során rögzíthető és feltárható. Ehhez azonban az örökségvédelmi hatóság, az érintett települések, sőt, azok lakóssága és a területileg illetékes múzeum együttműködése szükséges!

Talán a török korral hozható összefüggésbe a kercaszomori Török-kút dűlő,[122] vagy kissé távolabb az olaszfai Töröktemető beszédes földrajzi neve is.[123]

120 *Puszta Sándor:* Paleo szőlészet mágnesesen. In: Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában. Tanulmányok Ilon Gábor régész 60 éves születésnapi köszöntésére. Szerk. Bartosiewicz László et al. Szeged, 2019. (továbbiakban: Puszta, 2019. 285–290. p. (GeoLitera)

121 Horváth, 2016. 734. p.

122 Balogh – Végh, 1982. 409: No. 98.

123 Balogh – Végh, 1982. 542: No. 11.

Összefoglalás

E tanulmányomban a Rába nyugat–keleti irányú folyásától délre elterülő Vas megye, nagyjából két kistájával összefüggésbe hozható 26 települése határa 85 lelőhelyét vettem górcső alá és igyekeztem ezek alapján valamilyen történelmi rekonstrukciót felvázolni. E települések mindegyikére jellemző, hogy a régészeket foglalkoztató megyeközpont múzeumától távol találhatók, eddig szinte alig voltak kutatva, azaz egy majdnem teljesen fehér foltként jelentkeznek szakmánk térképén.

Mindezek ellenére szinte folyamatos életet dokumentálhattam a fentiekben, kb. a Kr. e. 5500-tól kezdődően a török kor végéig. A probléma „csak" az, hogy 1. a régészeti adatok igen szórványosak, némely időszakokban – pl. vaskor – egy–két lelőhelyről tudunk, 2. vannak évszázadok, amelyekről információnk sincs – pl. paleolitikum, az újkőkor eleje és vége, a rézkor szinte egésze, a bronzkor első fele, népvándorláskor, 10–11. század – csak a határos területek lakottsága alapján vélelmezhetjük, hogy a vizsgált területen is éltek emberek, 3. elégtelen a középkori templom körüli temetők kutatottsága, 4. ismeretlenek a középkori települések, amelyekről szinte csak a terepbejárásokból tudunk, 5. ismeretlenek a késő középkori erődítések. Viszonylag jól megrajzolható a környezet évezredes változása, de a tájban élő ember fizikai antropológiájáról és genetikai állományáról – temetőfeltárások hiányában – elképzelésünk sem lehet.

Ezért nem utolsó sorban javaslom, hogy a legmodernebb, komplex kutatási és feldolgozási módszerek alkalmazásával az alábbi helyeken ásatásokat kellene végezni. Kerkáskápolna–Várdombon, ahol nem csak a középső újkőkort, de a középkori várat is megismerhetnénk. A Kerka-völgye a középeurópai neolitizáció szempontjából ugyanis kulcsfontosságú, hiszen az atlantikussá váló klíma és növényzeti zónában a juh/kecske tartásról egy helyi szarvasmarha háziasításával kellett biztosítani a megélhetést. Néhány bolygatatlan és ma még ismeretlen korú halomsírt[124] sem ártana feltárni, amelyek e térségben a késő bronzkor, a kora vaskor, a kelták és a római kor időszakába egyaránt tartozhatnak. Az őriszentpéteri templom körüli temetőben legalább egy 5 x 5 m-es szondát illene nyitni, annak használati ideje, de székelység történetével kapcsolatos DNS–vizsgálatok miatt is. Kercaszomor határában, a falutól délre lévő Pusztatemetőnek nevezett dombtetőn az Őrség, ma a legkorábbiként ismert templomának, de teljes temetőjének feltárására is lehetőség nyílna. Ez esetleg valamelyik régészeket képző egyetemünk több éves nyári tanásatási programjaként is kivitelezhető lehetne. Őrimagyarósd–Kastélypark erődítését ugyancsak érdemes lenne megásni, ahol a késő középkor–török kor erődített udvarháza látványos részleteinek felbukkanását remélhetjük. Talán még érintetlenebb, évszázadok óta bolygatatlan végházat ismerhetnénk meg a Felsőmarác határában található, a ma is beépítetlen hajdani Tótlak/Tótfalu esetében. Hitelesítő feltárást kellene végezni a bajánsenyei török kori éremkincs előkerülési helyén, amivel tisztázni lehetne, hogy az érmeket egy hajdani lakótelken, netán egy lakóépületben vagy istállóban, esetleg másutt rejtették-e el? Ennek ürügyén ideje lenne mielőbb tudományosan feldolgozni és közzétenni az összes, hasonló korú Vas megyei éremkincset.

Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs egyik remek tanulmányukat így zárják: „... *Sajnos rekonstruált térfejlődési modellünk régészeti ellenpróbái a mai napig hiányoz-*

124 Draxler – Lippert, 1999. 350. p., Karte 7., Tab. 6. (Redő Ferenc munkája.)

nak, és ez előreláthatólag még nagyon hosszú ideig így is marad. Ennek igen egyszerű oka van. Nemcsak egyszerűen kutatási hiányosságról van ez esetben szó, hanem arról, hogy ezen az igen tagolt felszínű és egykor erdővel sűrűn benőtt területen szinte az összes megtelepedésre alkalmas helyet a mai napig folyamatosan lakják, a régen is művelhetőt pedig tovább művelik. Régészeti módszerekkel ily módon csekély lehetőségünk nyílik az egykori települési viszonyok rekonstruálására. Csak bizakodhatunk abban, hogy táblázatokban, valamint térképeken is bemutatott térosztódási és településtörténeti kronológiai modellünk egyszer mégis régészeti igazolást nyer!"[125]

Két hajdani munkatársam óhajának megfelelően – reményeim szerint – e tanulmányom megírásával talán sikerült kissé a jövő régész generációinak kutatását konkrét feltárási helyszínjavaslatokkal is támogatni, és nem csak a középkori térszervezés vonatkozásában.

Epilógus

1534-ben a kerca(szomor)i szőlőhegyről Battyhány Ferenc nemesi birtokot adományozott. Bedő György őrségi őrnagy 1642-ben írott leveléből tudjuk, hogy a szentpéteri (ma: Őriszentpéter) szőlőhegyről hegyvám- és dézsmabort fizettek a németújvári Batthyány Ádámnak. 1690-ben készült az első ismert szőlő összeírás a vidékről, amelyből megtudhatjuk, hogy a török hódoltság után alig maradtak élő szőlőhegyek. A felmérésben a kapás mérték szerepel, azaz 1 nap alatt egy ember által megkapálható mennyiség max. 1500–2000 tőke. A 18. században megindult az intenzív szőlőtelepítés, azaz bortermelés, hogy 1785-re már 22 község határában műveljenek hegyvámos szőlőket.[126] A szőlő művelésének formáját nem csak az előbb idézett írott forrásoknak, de a címerábrázolásoknak,[127] valamint egy szerencsés régészeti adatnak köszönhetően is ismerjük. A fent már említett Bajánsenye dávidházi részén, az új vasút nyomvonalában 1998-ban egy gyalogszőlő karóhelyeinek sorait – magnetométeres felmérést követően – irányításommal tártuk fel. A szőlő kora az egyik szenült karómaradvány radiokarbon kormeghatározása szerint: 197–175 ± 40 év BP, azaz az 1700-as évek vége – 1800-as évek eleje.[128] Az adat jelentőségét kiemeli, hogy szőlőültetvény ilyen nyomát nem, csak itt–ott szántóföldi művelés jeleit (pl. Bernecebaráti, Nagybörzsöny, Sümeg–Sarvaly, Kosba/Kospa)[129] sikerült eddig a Kárpát-medencében feltárni. Ez a régészettudomány meghatározó szerepét jelzi, amikor a feltárandó jelenség a történelem- és a néprajztudomány számára megközelíthetetlen[130] hiszen a mai felszín alatt rejtőzködik, amikor már túl vagyunk a hatályos törvény által megszabott kutatási időintervallum végén (1711).

125 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012. 527. p.

126 *Illés Péter*: Hagyományos szőlőművelés és gyümölcstermesztés az Őrségben. In: *Uő:* Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Őrség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és a Kemenesalja kistájakról. Szombathely, 2017. 59–62. p.

127 *Rainer Pál:* „...a dombocskának a tetejéről egy természetesen árnyékolt és érett szőlőgerezdekkel termett szőlőtőke látszik kinőve" = Életünk, 2018. 8–9. sz. 72., 74., 78–79. p., 2–6., 8., 14., 16. ábra.

128 Puszta, 2019. 286. p.; A C14 koradat első közlése történik itt a MTA ATOMKI (Debrecen) 1999. október 27-én kelt vizsgálati jegyzőkönyve alapján. Lásd SM RA Ltsz. 1312-99.

129 *Nováki Gyula:* Régi szántóföldek nyomai a Börzsönyben. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1975–1977. Szerk. Takács Imre. Bp., 1978. 55. p. 2. kép, 69. p. 13. kép; *Uő:* Szántóföldek nyomai a XIV – XVI. századból a Sümeg–Sarvalyi erdőben. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1984–1985. Szerk. Für Lajos. Bp., 1985. 27. p. 5. kép; *Torma István:* Mittelalterliche Ackerfeld-spuren im Wald von Tamási. (Komitat Tolna). = Acta Archaeologica Academiae Scientiarium Hungaricae, 1981. Fasc. 1–4. 250. p. Abb. 2.

130 Benkő, 2010. 244. p.

Csiszár Zoltán

Nivegy

Újabb adatok a Némedi, Néved, Nyüved és Nivegy helyneveink etimológiájához

A Balaton-felvidék Óbudavár térségében nyíló, északról déli irányba táguló és kissé nyugatnak tartó széles völgyét Nivegy-völgyként nevezik. A völgy jelenkori települései: Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa és Tagyon. Napjainkban főként a borútjáról ismertté vált völgy neve új keletű – még a völgyben élők számára is újszerűen és talányosan hangzik–, nevének eredete viszont Árpád-kori, az Árpád-kor homálya fedi a név jelentését is.

A völgy jelenkori neve – ha nem tévedek – a Veszprémi káptalani levéltár Kál. 4. számú oklevelének regesztájára vezethető vissza, valószínűleg az oklevélben szereplő helynév fonetikai olvasata. A regeszta szerint 1227-ben „*Sal comes **Nivegy** faluban nyolc háznépet adott a veszprémi káptalannak*”.[1] – Az idézett szövegrészlet Holub Józseftől származik, több munkájában is megtalálható. Az oklevél a jelenlegi digitális adatbázisban sajnos már nem érhető el.

Az 1227-ben faluként (villa) nevezett „Nivegy”, később völgyként (vallis), majd a völgyhöz tartozó falvak előneveként is megjelenik. Árpád-kori források alapján a völgyhöz tartozóan, a jelenlegi négyen túl – Óbudavár ekkor még valószínűleg nem létezett – további települések is beazonosíthatóak: „Nivegy”, Herend, Árokfő, Szentbereck, Szentbalázs. „Nivegy”-et, Koppány Tibor a környék műemlékeire vonatkozó kataszterében Csicsóval,[2] Veress D. Csaba pedig a völgy falvairól írt helytörténeti monográfiájában Szentantalfával azonosította.[3]

Két 14. századi határjárásra vonatkozó oklevél alapján, „Nivegy” falu helye jól meghatározható. Megítélésem szerint „Nivegy”, a többitől teljesen külön fekvő település volt. Helye Szentantalfától és a már szintén nem létező Herendtől északra, Óbudavár és Szentjakabfa térségében keresendő.

Az 1312. évi oklevél Felsődörgicse határjárására vonatkozik.[4] A határjárás a Szent Miklós egyháztól indult, az első földrészlet ettől nyugatra található, a második részlet a leírás szerint *Nyweg* -gel szemben a nagy útnál (via magna) van, majd a Szent Miklós-templomtól északkeletre eső köves tetőnél (Kuestetev – valószínűleg a jelenkori Kő-hegy) lévő földrészlet következik. Az 1339. évi határjárás Heym ispán fiainak a völgyben lévő birtokait írja le.[5] Ebből több-

1 *Holub József*: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve, 1950–1960. Szerk. Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. (továbbiakban: Holub, 1960.) 184. p.

2 *Koppány Tibor*: A Balaton környékének műemlékei. Bp., 1993. 132. p. (Művészettörténet – Műemlékvédelem; 3.)

3 *Veress D. Csaba:* A Nivegy-völgy falvainak története. Balatoncsicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon. 2. jav. kiad. Balatoncsicsó, 2014. (továbbiakban: Veress D., 2014.) 19. p.

4 Zala vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1024–1363. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886. 138–141. p.

5 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 200864. (Megtekintve: 2020. március 1.); Anjoukori oklevéltár. 23. köt., 1339. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 1999. 94–95. p.

bek között megtudjuk azt is, hogy a „via magna" Tagyon (Togyon) faluból Szentjakabfára (villa S. Jacobi) tartott. A határjárás Szentantalfa (villa S. Anthonii) keleti szélén indult, majd a nagy út mentén haladva érte el Herend térségét, ahonnan a Szent Márton egyházhoz („Nivegy"-re) egy, a nagy útból balra kiágazó út vezetett.

Az oklevelek tanúsága szerint a völgyet már ekkor is szőlők és különféle gyümölcsfákkal beültetett területek tarkították. „Nivegy" viszont a völgy északi erdős peremén, valószínűleg a 15. századi oklevélben említett erdő[6] déli szélén feküdt. A „Nivegy"-i egyház patrociniuma Szent Márton volt. Talán nem véletlen az sem, hogy a völgy jelenlegi falvai közül Óbudavár templomának védőszentje is Szent Márton.

A Balaton-felvidéki **„Nivegy"** beazonosítható középkori névalakjai:[7] **?** (1227) – Holub Nivegy faluként említi;[8] *Nyvig*-falu (1252); *Nyvygh*-völgy (septem villis) (1269); *Nyweg*-völgy (1272); *Niveg*-völgy (1272); *Nyveg*-völgy (1272); *Nywygh*-falu (1285); ***Neueg***-S. Jacobi (1306);[9] *Nywig*-falu (1312); *Nyweg*-falu (1312); ***Neueg***-völgy (1315);[10] *Nyuig*-falu (1317); *Niuig*-falu (1317); *Nyuig*-völgy (1318); *Nevig*-völgy (1318); *Neuig*-völgy (1318); *Nyueg*-birtok (1318); *Newygh*-falu (1318); *Newygh*-völgy (1318); ***Neuygh***-völgy (1318);[11] *Neueg*-völgy (1319); ***Neueg***-falu, Szent Márton egyház (1323);[12] *Nyuig*-völgy (1324); *Neuigh*-völgy (1324); Nyivek-völgy (1324) – regesztában; Nyek-völgy (1324) – az előzővel azonos; *Nyuigh*-falu (1335); *Neweg*-falu (1335); *Neueg*-S. Jakobi (1336); *Newegh*-völgy (1338); ***Neuyg***-völgy (1339);[13] *Neueg*-Szentantalfalva (1339); ***Newegh***-völgy (1339);[14] ***Newegh***-falu (1339);[15] ***Nyvyg***-völgy (1348);[16] ***Nemyguelgh***-völgy (1353);[17] ***Nemeghuelgh/Nemeghuegh***-völgy/vég (1384);[18] ***Nywegh***-erdő (1442);[19] Nevegy-völgy, Németvölgy, Nemethwelgh (1524).

Az oklevelek latin nyelvű szövegében a helynév, a korabeli közhasználatú nevén (vulgo dicitur) van jelen. Az Árpád-korban az *y*-os (*Ny*...) írásmód, a 14. század elejétől pedig az *e*-s (*Ne*...) írásmód a jellemző.

A fenti helynévváltozatokat nem csak a Balaton-felvidéki „Nivegy" esetében használták, adatgyűjtésem során több rokonnevű település került beazonosításra. Ezek részben még ma is létező – Alsónémedi, Kisnémedi, Néved, Nyüved –, részben pedig már csak a történeti emlékekben fellelhető – Baranya, Sopron, Veszprém, Zala és Zaránd megyei – a jelen korban nem létező települések.

A településnevek összetartozását már a „Földrajzi nevek etimológiai szótára" is felveti,[20] de nincs benne sem Nivegy, sem pedig Nivegy-völgy szócikk.

Ortutay Gábor szerint a „Nivegy" vagy „Nevegy" szó, a szláv „nevigy" szóból származik, ami a 'nem látható', 'rejtett' jelentésű.[21]

6 DL 92938.

7 ***Vastag, dőlt betű***: oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód; *dőlt betű*: – okmánytárból származó, eredetinek tekinthető névalak – A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Középkori Okmánytárak http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm ?v=pdf&a=start_f (továbbiakban: OT) (Megtekintve: 2020. március 1.) –; normál betű: okmánytárból származó nem eredeti névalak (OT).

8 Holub, 1960. 184. p.

9 DL 200083.

10 DL 200094.

11 DL 1922.

12 DL 200117.

13 DL 200864.

14 DL 200181.

15 DL 200181.

16 DL 66135.

17 DL 66638.

18 DL 253848.

19 DL 92938.

20 *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. Bp., 1988. (továbbiakban: Kiss, 1988.) 1. köt. 86., 752. p.; 2. köt. 237., 264. p.

21 Veress D., 2014. 13. p.

A rokonnevű településekre vonatkozó közlések szerint viszont a cseh „Nevid" személynévből való származtatás esete is fennállhat,[22] de más személyneves („Nyund", „Nyvud", „Nue") származtatási lehetőségek is lehetségesek.[23]

Az egyes településekre vonatkozó szócikkek (Alsónémedi,[24] Kisnémedi,[25] Fertőszentmiklós,[26] Néved,[27] Szentantalfa[28]) a Nyüved szócikkre való átirányítást tartalmaznak, a Nyüved szócikk „Nyüved-féle helyneveket" említ, és ezekre vonatkozóan ad átfogó értelmezést, kitér a *nyű* szóból való származtatás lehetőségére is.[29]

A régi Bihar vármegye történeti-etimológiai szótárának Nyüved szócikke is lényegében azonos megállapításokat tesz: „*nyű 'féreg lárvája, kukac, féreg' (TESz.) főnév -d illetőleg -gy képzős származékából …*"[30] – Kniezsa István és Kiss Lajos nyomán; „*a nyű, nyűv 'tép, szaggat' (TESz.) ige -g képzős származékának tartja …*"[31] – Mollay Károly szerint; „ *… a nyüveg szóalaknak 'nyűvött dolog' vagy 'nyűvött hely' jelentését feltételezi, az ilyen helyneveknek pedig 'irtásföld' jelentést tulajdonít …*"[32] – Hegedűs Attila közlése alapján.

A fenti helynévmagyarázatok jó egyezést mutatnak a helynevek *nyű* etimonra való visszavezetésében. A *nyű* tekintetében a Benkő-féle történeti–etimológiai szótáron át juthatunk el a középkori forráshoz.[33] Az itt hivatkozott Besztercei szójegyzékben a „carmus" (Finály szerint „tarmus") latin szó magyar megfelelőjeként az ***ny** fereg* szerepel,[34] az eredeti írásmód szerint a ***nÿ** fereg* formában.[35]

A középkori levéltári adatbázisban *d*-vel végződő „képzős" alakok csak az erdélyi Nyüved esetében mutathatók ki: *Nyued* (1380),[36] *Nywed* (1512).[37] A ***nÿ**-**ny*** (nyű) mint ige, a középkor végén személynevekben (foglalkozásnév) is tetten érhető: pl. Míchaelem *Nyẅreẅ* sárvári polgár[38] – fa, kender, posztó stb. nyűvők.

Erősen valószínű a „Nivegy" esetében is, hogy a szó első tagját a *nyű* ige adja, behatárolt földrajzi fekvése is erősíti a 'nyűvött hely', 'irtásföld' jelentés megalapozottságát.

Megítélésem szerint a „Nivegy" fenti névalakjainak második tagja: *vig*, *vygh*, *weg*, ***ueg***, *uig*, *wygh*, ***uyg***, *uigh*, ***wegh***, (***myg***) pedig egy önálló értelemmel bíró szó, jelentése '***vég***'.

A *vég* szavunk a középkori forrásokban gyakori előfordulással rendelkezik, mint földrajzi köznév általában a helynevek utótagjaként, de néha előtagként is szerepel: (Hyd*weg*, Huzze*weg*, Mezeu*ueg*, Boglas*wegh*, Gath*uege*, Wl*uegh*, *Wegh*saar, Magyar*wegh*).[39] Önállóan is általánosan

22 *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 50., 237. p.
23 Kiss, 1988. 2. köt. 264. p.
24 Kiss, 1988. 1. köt. 85., 86. p.
25 Kiss, 1988. 1. köt. 752. p.
26 Kiss, 1988. 1. köt. 470. p.
27 Kiss, 1988. 2. köt. 237. p.
28 Kiss, 1988. 2. köt. 555. p.
29 Kiss, 1988. 2. köt. 264. p.
30 *Rácz Anita:* A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2007. (továbbiakban: Rácz, 2007.) 206. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 12.)
31 Uo.
32 Uo.
33 A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. 2. köt. H–Ó. Főszerk. Benkő Loránd; szerk. Kiss Lajos, Papp László. Bp., 1970. 1060. p.
34 *Finály Henrik:* A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Bp., 1892. (továbbiakban: Finály, 1892.) 59. p. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből; 16/1.)
35 Finály, 1892. 105. p.
36 DL 89491.
37 DL 32579.
38 Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 7. köt. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1929. 239. p.
39 *Szamota István:* Magyar oklevélszótár. Bp., 1906. (továbbiakban: Szamota, 1906. 375., 392., 1073., 40., 295., 344., 829., 889. p.

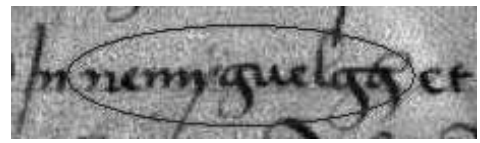
használt: (eg *ueg*h, keth *wegh*, migh *ue*get eri).[40] (Írásmódját tekintve átfedés mutatható ki a *vég*y szó előfordulásaival pl.: *wegh* halal,[41] ne *wegh* magadnak,[42] ydegensegre ne *wegh*yed[43] – bár megítélésem szerint az Ómagyar Mária-siralom esetében a *vég* olvasat is megállja a helyét.)

A „Nivegy" utótagjának a *vég* szóval történő azonosságát leginkább a Hídvég (ma: Rábahídvég) helynevünk névalakváltozatai igazolják: Hyd*vig* (1344);[44] Hydvyg (1326);[45] Hyd*vÿgh* (1357);[46] Hyd*weg* (1252);[47] Hyd*ueg* (1341);[48] Hyd*uig* (1343);[49] Hyd*wygh* (1385);[50] Hyd*uyg* (1379);[51] Hyd*uigh* (1366);[52] Hyd*wegh* (1351).[53]

A két helynév esetén a *vég* szó 18 írásmódváltozata mutatható ki: (*weg*; *veg*; *ueg*), (*wig; vig; uig*), (*wyg*; *vyg*; *uyg*), (*wegh*; *vegh*; *uegh*), (*wigh*; *vigh*; *uigh*), (*wygh*; *vygh*; *uygh*).

A fenti sorozatból csak az 1353. évi *Ne**myg**uelgh* és az 1384. évi ***Nemeghuelgh/Nemeghuegh myg/megh*** részlete tekinthető rendhagyónak.

Az adatbázis képanyagában fellelhető oklevél szépen rajzolt betűi kizárják, hogy esetleg az *m* helyett *w*-t kellene olvasnunk. Péterdi Ottó szerint a helynév *„Jelentését*

1353. évi oklevélrészlet

másik, 1353-ból való okirat hátára XVI. századi kéz írta: Nemethwelgh."[54]

A 16. századi kéz biztosan nem tévedett a *uelgh* és a *welgh* azonosságában, viszont a *Nemyg* azonossága *Nemeth*-el kizárható. A *Nemeth* esetében ugyanis a *Nymuth* vagy *Nemuth*, illetve ezek valamely módosulata lenne várható. A *Nemyg*-et érintően valószínűleg az autentikusnak tekinthető *Nyweg* rontott alakjával állunk szemben. Hasonló lehet a helyzet az 1384. évi *Nemeghuelgh/Nemeghuegh* alakokkal is, de bizonyára nem véletlen a *Nemyg* és a *Nemegh* előtag az Anjou-kor második felére eső, egymást követő előfordulása.

Hívták ugyan a völgyet a középkor végén is „Németvölgy"-nek, de meggyőződésem szerint nem az Árpád-kori neve alapján. Az Árpád-kori település és völgye nevének fenti okfejtése (***ny: nyű; vygh: vég***) alapján, a széphangzású "Nivegy" helyett a **Nyűvég** -et, viszont alapos okkal használhatnánk, a valószínűsíthető 'írtás-vég' jelentéssel.

A rokonnevű települések alapkérdése az, hogy névtanilag valóban összetartozóak-e ezek a települések, azaz igazolható-e az azonos etimonból való származtatás?

A „Nivegy" szómagyarázatának alapját a *vég* szónak a helynév második tagjaként történt beazonosítása képezte, míg az előtagot az etimológusaink által a Nyüved helynévhez rendelt *nyű* szavunk adja. A *vég* szó középkori írásmódváltozataiból – (*weg*;

40 Szamota, 1906. 1073., 759., 1151. p.
41 *Benkő Loránd:* Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980. A legkorábbi magyar szövegemlékek fényképei. Az Ómagyar Mária-siralom (színes másolat a louvaini egyetemi könyvtárban lévő eredeti kéziratról).
42 Szamota, 1906. 303. p.
43 Szamota, 1906. 404. p.
44 DL 3733.
45 Hazai okmánytár (továbbiakban: HO) 2. köt. Országfejedelmi okmányok. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1865. 43. p.
46 HO 1. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1865. 216. p.
47 DL 65706.
48 DL 1731.
49 DL 893.
50 DL 91911.
51 DL 65797.
52 DL 105237.
53 DL 29992.
54 *Péterdi Ottó:* A Balaton-Felvidék német falvai. Dűlőnévkutatási tanulmány. = Századok, 1935. Pótfüzet 713. p.

veg; *ueg*), (*wig; vig; uig*), (*wyg*; *vyg*; *uyg*), (*wegh*; *vegh*; *uegh*), (*wigh*; *vigh*; *uigh*), (*wygh*; *vygh*; *uygh*) – és az előtag (*nyű*) ismert írásmódváltozataiból – (*Ne*; *Ni*; *Ny*) – képzett variációkra (46 lehetséges névalak) a középkori adatbázison futtatott keresések a várt eredményre vezettek.

Valós névalakként ugyanis elég nagy számú, szám szerint 35 névalakváltozatot sikerült beazonosítani: *Neweg*, *Neveg*, *Neueg*, *Newig*, *Nevig*, *Neuig*, *Newyg*, *Nevyg*, *Neuyg*, *Newegh*, *Nevegh*, *Neuegh*, *Neuigh*, *Newygh*, *Neuygh*; *Niveg*, *Niuig*, *Niwegh*, *Niuigh*; *Nyweg*, *Nyveg*, *Nyueg*, *Nywig*, *Nyvig*, *Nyuig*, *Nywyg*, *Nyvyg*, *Nywegh*, *Nyvegh*, *Nyuegh*, *Nywigh*, *Nyvigh*, *Nyuigh*, *Nywygh*, *Nyvygh*.

Ezek nagy része kilenc – részben már a fentiekben is említett – településhez, míg a másik része személynevekhez vagy földrajzi helyzetét tekintve nem egyértelműen beazonosítható településekhez tartozik.

Tekintettel arra, hogy a fenti települések egy részénél *m*-el kezdődő utótagok – például a „Nivegy" rendhagyó 1353. évi *Ne**myg**uelgh* alakja – is kimutathatóak, a keresést kiegészítettem a (*meg*, *megh*); (*mig*, *migh*); (*myg*, *mygh*) utótagokkal képzett variációkra is. A 18 lehetséges újabb névalakból, 12 bizonyult valósnak: *Nemeg*, *Nemegh*, *Nemigh*, *Nemyg*, *Nemygh*; *Nimeg*, *Nimigh*; *Nymegh*, *Nymig*, *Nymigh*, *Nymyg*, *Nymygh*.

Ezek az előfordulások nagyrészt már csak három településhez – Alsónémedi, Kisnémedi, Fertőszentmiklós – köthetők, néhány eset Bars és Zaránd megyei településeknél is kimutatható, és vannak ugyanúgy személynevekhez vagy földrajzi helyzetét tekintve nem egyértelműen beazonosítható településekhez tartozó előfordulások is.

A fenti módszer alkalmazásával vizsgált települések, és kronológiai sorrendbe szedett névalakjaik:[55]

Település Várkony (Warkun) **mellett** (Baranya vármegye)

Nyuigh (1352)

Néved (Bars vármegye)

Nemegh (1403); *Nemegh* (1404); *Nemegh* vocate, ac Ibraanfevlde (1406); Annotati Georgy *Neuegh* (1406); *Nyueg* (1410); *Nÿwÿgh* (1423); ***Nÿwÿgh*** (1423);[56] ***Nÿvégh*** (1424, 1593)[57]; ***Niuigh*** (1436);[58] ***Nywegh*** (1458);[59] *Nywygh* (1471); *Nyvegh* (1471); *Nywygh* (1479)

Nyüved (Bihar vármegye)

Neuegh-i Renold (1342);[60] *Nyuigh* (1349); ***Nyueg*** (1358);[61] ***Nyued*** (1380);[62] *Newegh* (1421); *Nyweg*-i Farkas János (1441); **?**, *Nyweg*-i Farkas János (1441);[63] ***Nÿwegh*** (1448);[64] *Nywegh* et Kyd (1458); ***Nywed*** (1512);[65] ***Nywegh*** (1513);[66] ***Nywegh*** (1513);[67] **?**, *Nywegh*-i Thordai György (1524)[68]

Kisnémedi (Nógrád vármegye)

Nemegh (1342); ***Nemegh*** (1342);[69] ***Nymegh*** (1325, 1358);[70]; ***Nemegh*** (1378);[71] *Nemegh* (1401); **?**, *Nemegh* (1498)[72]

55 ***Vastag, dőlt betű***: oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód; **?**, *dőlt betű*: oklevélben nem ellenőrzött írásmód; *dőlt betű*: okmánytárból származó, eredetinek tekinthető névalak (OT); normál betű: okmánytárból származó nem eredeti névalak (OT); aláhúzott betű: a „Nivegy"-nél is meglévő névalak.
56 DL 43543.
57 DL 68109.
58 DL 56773.
59 DL 15248.
60 DL 40894.
61 DL 51809.
62 DL 89491.
63 DL 36390.
64 DL 14161.
65 DL 32579.
66 DL 105206.
67 DL 47060.
68 DL 26337.
69 DL 40879.
70 DL 41342.
71 DL 64944.
72 DL 93674.

Alsónémedi (Pest vármegye)

Nemeg, *Neweg* (1276); *Neweg* (1277); *Nyuig* (1323); *Nymig* (1332); *Niveg* (1332); *Nymig* (1332); *Nemigh* (1369); ***Nemigh***, *Nemig* (1369);[73] ***Nemygh***, *Nemygh*, *Nemig* (1371);[74] *Newygh* (1371); *Nemegh* (1371); *Nemeg* (1373); *Nymígh*, *Nimigh* (1379); ***Nymigh*** (1379);[75] *Nemug* (1381); *Neueg* (1383); *Nemegh* (1383); ***Nemegh*** (1383);[76] *Nemegh* (1398); *Nemeg* (1399); *Neweg* (1399); *Nemegh* (1400); *Nemeg* (*Nemegh*, *Nemygh*) (1402; *Nemegh* (1411); ***Nemeg*** (1425);[77] **?**, *Nemeg* (1510);[78] *Nemeg* (1510); ***Nemigh*** (1523);[79] *Nemeg* (1552); *Nemegh* (1565)

Fertőszentmiklós (Sopron vármegye)

Neweg (1228); *Neueg* (1274); ***Nymygh***, *Nymig* (1324, 1357, 1364);[80] *Nymygh*, *Nymyg*, *Nimigh* (1324); *Nymygh* (1357); *Nymig* (1357)

Település Nyék-Sasad környékén (Veszprém vármegye)

Newegh (1015); *Neueg* (1268); *Newygh* (1325); *Neweg* (1325); *Neuygh* (1325); *Newyg* (1325); *Neuegh* (1325); *Newegh* (1357); *Nyvig* (1403); *Nevyg* (1403); *Neweg* (1433); *Neweg* (1434); *Neweg* (1435); ***Neveg***, ***Nevegh***, **?**, *Newegh* (1435, 1444, 1452, 1457, 1458, 1459, 1460, 1463, 1512, 1523);[81] *Neweg* (1436); *Newygh* (1434); *Newegh* (1434); *Neweg* (1434); *Newegh* (1435); *Neueg* (1435); *Newegh* (1438); **?**, Johanne Gathaly de *Newegh* (1460)[82]

Nagynyüved (Zaránd vármegye)

Neueg (1261); *Neueg* (1271); ***Nagniwegh*** (1443);[83] *Nymegh* (1490); *Naghnÿweg* (1502); *Nemeg* (1515).

A fenti kigyűjtés alapján két főcsoport különíthető el, az *m*-betűt tartalmazó, illetve az *m*-betű nélküli helynevek csoportja.

Az első csoport megítélésem szerint személynévi eredetű, mégpedig a helynevek alapjául a ***Nemegh***[84] – „Hendus cum filio suo *Nemegh*" (1211), illetve ennek módosulata a ***Nemyg***[85] – „*Nemyg* fia István házától" (1271) szolgál. Ezen csoportba a két Némedi és Fertőszentmiklós középkori települése sorolható, de figyelemreméltó a két személynév Anjou-kor második felére eső, egymást követő előfordulása a Balaton-felvidéki „Nivegy" esetében is.

A többi településnél az *m*-es alak a rendhagyónak tekinthető 1353. évi ***Nemyg****uelgh* és az 1384. évi ***Nemegh****uelgh*/***Nemegh****uegh* kivételével közvetlenül nem igazolható – ugyanis e rendhagyó esetek nem eredeti oklevelekből, hanem okmánytárakból, másodlagos forrásokból származnak. A Balaton-felvidéki „Nivegy" igazolt példája alapján azonban személyneves keveredés, a Bars megyei Néved és a Zaránd megyei Nagynyüved esetében valószínűleg fenn áll.

A második csoport a *nyű* szóra visszavezethető helynevekből áll, e helynevek névalakjainak meghatározó részére a „Nivegy"-nél ismertetett szóösszetétel a jellemző. A középkori levéltári adatbázisban *d*-vel végződő „képzős" alakok csak az erdélyi Nyüved esetében mutathatók ki: *Nyued* (1380),[86] *Nywed* (1512),[87] így Kiss Lajos megállapítása – *„A m. nyű 'féreg, kukac' fn. -d képzős származékából keletkezett, bizonyára*

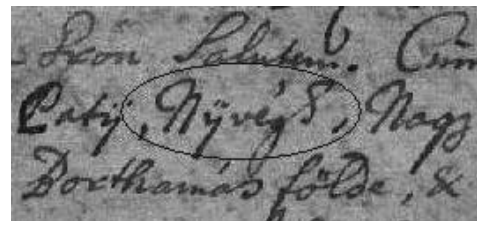
73 DL 98072.
74 DL 98073.
75 DL 98075.
76 DL 98077.
77 DL 43654.
78 DL 98269.
79 DL 98056.
80 DL 2264.
81 DL 65531.
82 DL 15531.
83 DL 94912.

84 *Fejér, Georgius:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. 7. Vol. Suplementare Ab anno 1301–1342. Budae, 1841. 181. p.
85 A Perényi család levéltára, 1222–1526. Közzé teszi Tringli István. Bp., 2008. 17. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 44.); DL 70588.
86 DL 89491.
87 DL 32579.

szn.-i áttétellel."[88] – helytálló lehet. A szóösszetételre utaló névalakok száma jóval nagyobb, így valószínűleg az eredeti név ez esetben is a „***Nyűvég***" lehetett. A *nyű* szóra visszavezetett helynevek csoportjába a névadó bihari Nyüved mellett, a Várkony melletti egykori baranyai település, a bortized peréről ismertté vált budai *Nevegh* promontorium, a Bars megyei Néved, a Balaton-felvidéki „Nivegy" és a Zaránd megyei Nagynyüved sorolható.

A csoport alapjául szolgáló helynév szóösszetétel (***nÿ***: ***nyű***; ***vygh***: ***vég***) jellege, és egyben az utótag ***vég*** szavunkkal való azonossága is, egy okleveles adattal bizonyítható. A Névedre vonatkozó 1424. évi oklevél ugyanis egy 1593. évi átiratban maradt fenn, az átiratban található névalak: ***Nÿvégh***.[89]

A régi Bihar vármegye történeti-etimológiai szótárának *Nyüved* szócikke,[90] Nagynyüvedet – valószínűleg tévesen – a Bihar

1593. évi oklevélrészlet

vármegyei Nyüveddel azonosítja. Figyelemre méltó, hogy a szócikkben közölt Nyüved (Nyüvegy) „betűhív névalakjai" közül az alábbiak megléte a fenti kigyűjtéssel nem volt igazolható: *Neueg* (1213), *Neuegy* (– valószínűleg Neueg-i) (1213), *Neveg* (1291), *Nined* (1598), *Niueg* (1291), *Nyuegh* (1359); *Nyüved* (1421), *Nyved* (1587). Az FNESz. esetében a Nyüved szócikkben közölt *Neued* (1208), valamint a Néved szócikkben található *Nywg* (1229) névalakot sem sikerült kimutatnom.

88 Kiss, 1988. 2. köt. 264. p.
89 DL 68109.
90 Rácz, 2007. 206. p.

Vajk Borbála

Ikervár a késő középkorban

1. rész

A Vasi Szemle 2010. évi 6. számában a Vas megyei Ikervár korai történetét kíséreltem meg rekonstruálni a 13. századig, pontosabban a sárvári uradalom létrejöttéig.[1] Az alábbiakban a település késő középkori históriájának bemutatása a célom a történeti szakirodalom, a középkori és újkori írott források, valamint ez utóbbi időszakból származó térképek segítségével. Munkámmal a tudományos igényű helytörténeti publikációk számát szeretném gyarapítani, hiszen egyrészt a helytörténetírást a magyar történettudomány elhanyagolta, holott eredményei egy–egy korszak jobb megismeréséhez is hozzájárulnak; másrészt az ilyen jellegű alapkutatások nemcsak az adott településen élők identitástudatának ápolása miatt fontosak, hanem a teljes megye, régió középkori történetének feltárását is támogatják.

Úthálózat

Ikervár a történeti Vas megye keleti felében, Sárvártól délre, fontos stratégiai helyen; két útvonal kereszteződésénél, illetve a Rába átkelőjénél fekszik. A Rába bal partján – a településen keresztül – haladó, észak–déli útvonal több oklevélben is megjelenik. Ennek Rum és Ikervár közti szakasza[2] szerepel IV. Béla király Rum és Boad birtokokról szóló 1263. évi adománylevelének határbejárásában,[3] illetve Benedek királynéi udvarbírónak a birtokba iktatásról tett jelentésben.[4] Ugyanennek az útnak Ikervárról Sár (ma: Sárvár) felé tartó szakaszát említik Péterfalva 1328. évi határbejárásában *via magna* néven.[5] Ez a – mint neve is mutatja – jelentős középkori útvonal Körmend felől haladt a Rába bal partján Sárvár irányába. Déli irányba pedig a Rábán átkelve lehetett elérni a vármegye központját, Vas-

1 *Vajk Borbála:* Adalékok Ikervár korai történetéhez. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2000. 6. sz. (továbbiakban: Vajk, 2010.) 698–710. p.

2 Ezen észak-déli utat rekonstruálja *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata. 1. közl. = Századok, 1929–1930. 4–6. sz. (továbbiakban: Glaser, 1929–1930.) 167. p.; *Érszegi Géza:* Sárvár a X–XV. században. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár, 2000. (továbbiakban: Érszegi, 2000.) 59. p. Ezen dél felé továbbhaladva Grazba lehetett eljutni.

3 1263: *Ikervárra menő út.* Hazai okmánytár. 7. köt. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1880. 63. p.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (továbbiakban: UBB) Bd. 1. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Graz–Köln, 1955. (továbbiakban: Bd. 1.) 288–289. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. 1. köt., 1001–1270. 3. füz. Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1930. 1362. sz.

4 UBB Bd. 1. 287–288. p.; Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. 8. köt. Pest, 1870. 58. sz. Ezen az oklevélen nem szerepel évszám, de datálja azt IV. Béla adománylevele. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) 49547.

5 Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. 2. köt., 1322–1322. Bp., 1881. (továbbiakban: AO 2. köt.) 350–351. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak); UBB Bd. 4. Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1985. (továbbiakban: Bd. 4.) 8. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regnum Andegavensium illustrantia. (továbbiakban: AOkl) 12. köt. Szerk. Almási Tibor. Bp.–Szeged, 2001. (továbbiakban: 12. köt.) 100. sz.

várt. Nagyobb Rába-átkelő Rumnál feküdt, ahol a szombathely–tapolcai út[6] keresztezte a már említett sárvár–körmendi utat.[7]

Ikervárról észak felé a *via magnán* kívül még egy út indult, a *Fövenyes út*, ami a határjárás rekonstrukciója[8] és terepbejárás alapján a Rábával párhuzamosan haladt Sárvár felé. Ikervárra nyugat felől is el lehetett jutni, mégpedig a Szombathelyről Ikervárra menő közúton (*via publica*). Ezt említik 1415-ben, a bogáti szántóföldek körülhatárolásánál.[9] Ettől kissé északabbra vezetett a Megyehídról jövő út, Sár (ma: Sárvár) az 1328. évi határbejárásban szerepel.[10] Kelet felé az út a település Rába-átkelőjén keresztül,[11] elágazva vezetett Sótonyba, illetve Nyőgérre.[12] Ikervárról észak felé, Sárvár érintésével lehetett csatlakozni a nagyobb útvonalakra: Lakon (ma: Répcelak) át Győrbe, Váton keresztül pedig Kőszegre. Sárvárról délkeletre ment a Tapolcai út, kelet felé pedig Pápára lehetett közlekedni.[13]

A középkori Ikervár tehát a Szombathely felől érkező út és a Rába mentén haladó észak–déli út kereszteződésénél, a folyó mellett feküdt; ebből következően felügyelte a Rábán átkelő forgalmat, amelynek helyszíne a település középkori hidja volt. Ezzel kapcsolatban két korabeli adat is rendelkezésünkre áll. Egy 1450. évi oklevélből kiderül, hogy ekkor senki nem őrizte a hidat, azon szabadon járhattak át; az 1519. évi urbáriumban pedig megemlítik, hogy az ikervári Rába-híd – amely a település déli határába, a mai Batthyány-kastély parkjának végébe lokalizálható[14] – karbantartása a helybeliek feladatai közé tartozott.[15]

Szomszédosok és határosok

Ikervár területe közigazgatásilag ma Sárvárral, Sótonnyal, Nyőgérrel, Bejcgyertyánossal, Meggyeskovácsival, Megyehíddal és

6 Glaser, 1929–1930. 164. p.

7 Minden bizonnyal ennek a két útnak egy–egy szakaszáról tesz említést Balozsaj birtok 1323. évi határbejárása: az észak–déli utat Kovácsi (*Kowach*) (ma: Meggyeskovácsi) felé vivő útnak, valamint folytatását *Kurmenvutha*-nak nevezi, a Szombathelyre menő utat pedig *via Sabariensis*-nek. AO 2. köt. 91–93. p.; UBB Bd. 3. Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1979. 160. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); AOkl 7. köt., 1323. Szerk. Blazovich László, Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1991. 413. sz.

8 MNL OL DL 2487.

9 Zsigmondkori oklevéltár (továbbiakban: ZSO) 5. köt., 1415–1416. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1997. 102. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 27.) A Hermánból Pederre menő úttól délre. Peder Csánki szerint a mai Péterinek felel meg, Szombathelytől délkeletre. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. (továbbiakban: Csánki, 1894.) 783. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.) Ezen azonosítást a határjárásban előforduló többi helynév is alátámasztja.

10 MNL OL DL 2487.

11 A település középkori hidjáról, amely egy 1450. évi oklevélben szerepel, lásd Vajk, 2010. 704–705. p.; Kiss Gábor a Rába-átkelőre vezető utat a Sárvár–Rum útról ágaztatta le Ikervártól délre, és vitte kelet felé, így egy teljesen nyugat–kelet irányú utat feltételezett. *Kiss Gábor*: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia, Tatabánya, 2001. július 30–31. Szerk. Kisné Cseh Julianna. Tatabánya, 2002. (továbbiakban: Kiss, 2012.) 263. p. (Tatabányai Múzeumi Tudományos füzetek; 6.) Én, inkább az első katonai felmérés alapján, az északról jövő két út, a via magna és a Fövenyes út folytatásának tartom az átkelőn vezető utat, ami Ikervár központjától, a templomtól haladt délre az átkelő felé.

12 Első katonai felmérés, 1782–1785. (továbbiakban: Első katonai felmérés) https://mapire.eu/hu/map/firstsurveyhungary/?layers=147&bbox=1868049.8453534637%2C5972018.438224637%2C1893828.2331426395%2C5979662.141053154. (Megtekintve: 2020. október 12.)

13 Glaser, 1929–1930. 157., 161., 258. p.

14 Vajk, 2010. 704–705. p. és 55. jegyzet.

15 MNL OL DL 37007.

Csényével határos. Az évszázadok alatt azonban mind a határos települések száma, mind maga a határvonal változott. A környező települések összeolvadása mellett ennek legfontosabb bizonyítéka, hogy több, a középkorban különálló falu, illetve birtok olvadt bele Ikervár határába. Ennek rekonstruálásához okleveles adatokra csak korlátozottan támaszkodhatunk. A vizsgált területtel kapcsolatban csupán egyetlen határjárás maradt fenn 1328-ból, és ez sem Ikervár, hanem a szomszédos Péterfalva[16] határát írja le.[17] Ezen kívül a forrásokban mindössze néhány településnév és azok hozzávetőleges fekvése található, amely adatokat különböző újkori térképek segítségével egészíthetünk ki. Így, az Ikervárat határoló birtokokat többé–kevésbé sikeresen rekonstruálni lehet. Mivel vizsgálódásunkat Ikervár mai közigazgatási határai között kell végeznünk, sorra kell vennünk az összes elpusztult települést is, amelyek még a középkorban beleolvadtak Ikervár határába: így Péterfalvát, Gyarmanosfalvát, Ruchkát, Rubentelkét és István földjét is.

Ikervárat északon Péterfalva határolta, amelynek 1328. évi határjáró oklevelében ugyan konkrétan nem szerepel, hogy annak déli határosa Ikervár, a határjárás térképre vetítésével azonban kiderül ez, valamint ezt igazolja egy 18. század végi Rába-szabályozási térkép is.[18] A határszakasz, amely a Rábával párhuzamosan futó Fövenyes úttól húzódott Ikervártól nem messze kelet–nyugati irányba – s minden bizonnyal a Rábáig való meghosszabbítása Rubentelke és Ikervár határa –, a 18. század végi Rába-szabályozási térkép alapján is Ikervár és Péterfalva határa volt.[19] Továbbá ez adódik a két helység közeli fekvéséből, valamint abból, hogy Péterfalva utóbb Ikervárba olvadt bele.

Az 1328. évi határbejárás alapján Péterfalvát északról a sári népek[20] földje határolta a Gyöngyös mentén egészen a Rábáig, ez megegyezik Ikervár újkori közigazgatási határával. Keletről Péterfalvát a Rába határolta, illetve egy bizonyos Istvánnak a földje és Rubentelke *(Rubenteluke)* terra, dél felől szükségszerűen Ikervár, nyugatról pedig Ruchka terra. Rubentelke nevéből következik, hogy egy Ruben nevű ember földje lehetett;[21] Ruchka szintén egy személynévből eredhet, s talán a *Rucha* névalakkal hozható kapcsolatba.[22] Ruchka terra[23] nevét őrizhették meg az Ikervártól

16 Ikervártól északra, a mai Péterfa pusztának felel meg. Csánki, 1894. 785. p. 1830-ban csatolták Ikervárhoz. *Kovacsics József*: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 4. Vas megye. Bp., 1993. (továbbiakban: Kovacsics, 1993.) 140. p. Noha az 1328. évi határjárásban a helység Kisfaluként szerepel, más oklevelekben mindkét névalakját feltüntették (pl. *Peterfalwa alio nomine Kisfalw* – MNL OL DL 19133.), vagy csak Péterfalvának nevezték.

17 AO 2. köt. 350–351. p.; Határjárás: UBB Bd. 4. 8. p.; AOkl 12. köt. 100. sz.

18 Mappa Fluvii Arabonis Ex Mandato Ex Consilii Locumtenentialis Regii, V. Sectio. 18. század vége, 1:7200. MNL OL Térképtára, II.: Helytartótanácsi térképek. S 12. Div 11. No. 125:1/5. (továbbiakban: Mappa Fluvii Arabonis) https:// maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/4846/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBcmFib25pcyJ9 (Megtekintve: 2020. október 12.)

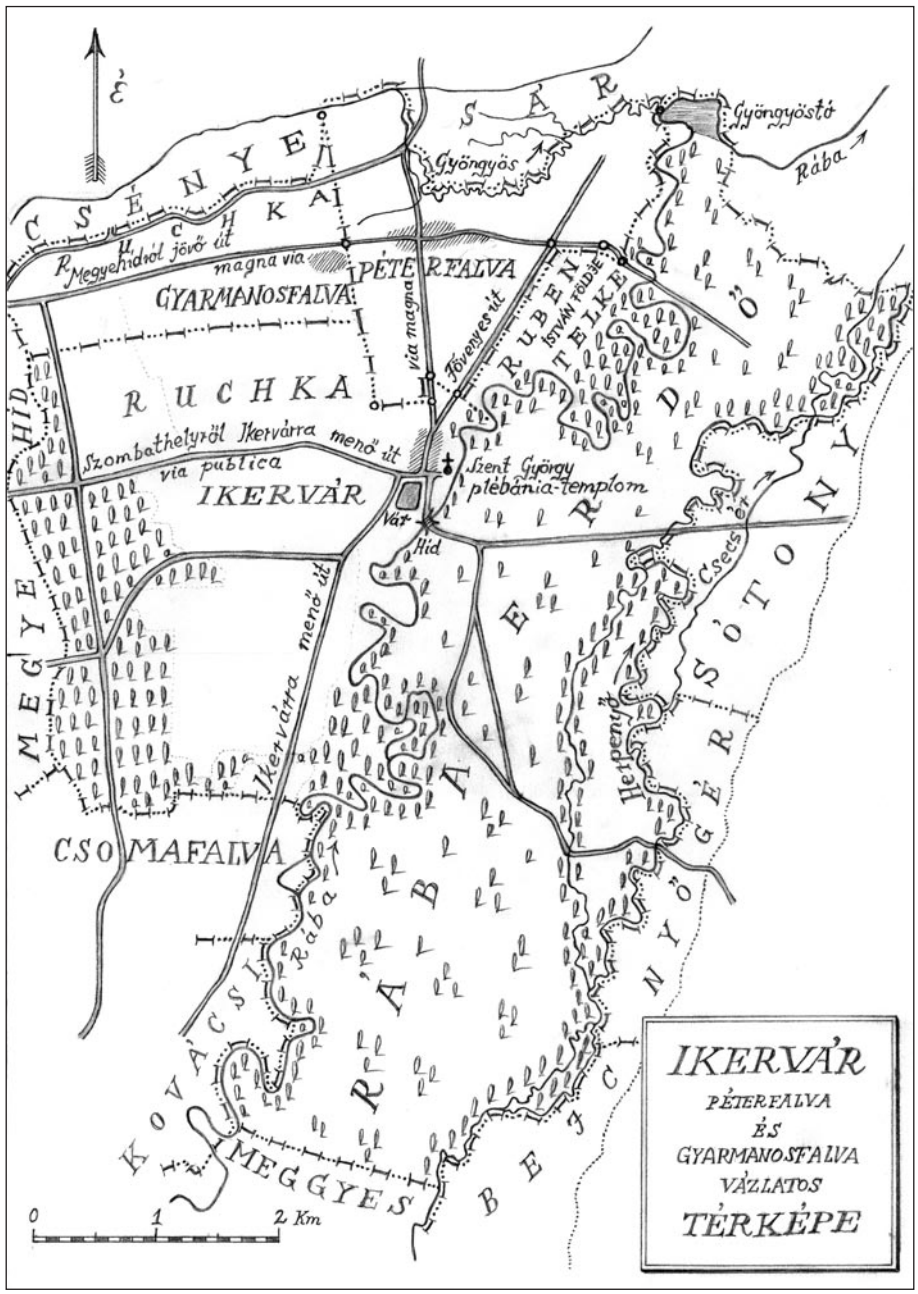
19 Ugyanezt a középkori határvonalat sugallja az 1857. évi kataszteri térkép is azzal, hogy ettől a vonaltól északra több földdarabot a Péterfai puszta névvel láttak el, bár ekkor Péterfalva már Ikervár részét képezte. Vas megye az első kataszteri felmérés térképein, 1856–1860. Ikervár mezőváros Péterfai pusztával együtt, 1857. (továbbiakban: Első kataszteri felmérés, 1857.) https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1855653.2486062357%2C5966623.046034347%2C1907210.024184587%2C5981910.451691382. (Megtekintve: 2020.október 12.)

20 A sárvári vár melletti Szigeten fekvő Sár oppidum lakói. Érszegi, 2000. 99. p.

21 Ruben az Árpád-korban létező személynév. *Fehértói Katalin:* Árpád-kori személynévtár. Nomina propria personarum aetatis Arpadianae, 1000–1301. Bp., 2004. (továbbiakban: Fehértói, 2004.) 682. p.

22 Fehértói, 2004. 683. p.

23 Az oklevélben más helyütt *possessio*-nak is nevezik.

Ikervár középkori rekonstrukciós térképe
(Készítette Kiss Gábor, 2021.)

északnyugatra fekvő dűlőnevek: Rancsika,[24] Francsikai földek;[25] ezek pont azon a területen feküdtek, ahol az 1328. évi határjárás először említi Ikervár határosaként Ruchkát. Ruchkáról, Rubentelkéről és István földjéről további okleveles adat nem került elő, Rubentelke és István földje még a középkorban beleolvadhatott Péterfalvába, Ruchka területén pedig kialakult Gyarmanosfalva.

Utóbbi helységnév a 15. századi forrásokban tűnik fel először.[26] Fekvéséről csak annyi derül ki, hogy Péterfalvával együtt Sár, Ikervár és Csénye között, a Gyöngyös mellett feküdt.[27] Ez a lokalizálás arra enged következtetni, hogy a 14. században létező Ruchka terrával lehetett – teljes vagy részleges – területi átfedése a később létrejövő Gyarmanosfalvának. A település pontos lokalizálása a régészet segítségével lehetséges, ugyanis Péterfalvától[28] nem messze nyugat felé – az említett 16. századi oklevél által behatárolt területen – azonosítottak egy középkori településnyomot, ami minden bizonnyal megegyezik Gyarmanosfalvával.[29] A feltételezést erősíti, hogy a két település a késő középkorban mindig együtt szerepelt oklevelekben; ez pedig kézenfekvő, ha két ilyen egymáshoz közel fekvő helyről van szó. Gyarmanosfalva Péterfalvához hasonlóan Ikervár határába olvadt bele.

Ikervárnak a keleti határosa – az újkori állapothoz hasonlóan, a Herpenyő mentén – a középkorban is szinte biztosan Sótony, Nyőgér és Bejc (ma: Bejcgyertyános) volt, de ezekről nem áll rendelkezésre középkori adat. Délen, a Herpenyő és a Rába közötti kelet–nyugati vonalon a Meggyessel (ma: Meggyeskovácsi), a Rába nyugati partján a folyó mentén észak felé pedig a Kovácsival (ma: Meggyeskovácsi) közös határszakasz húzódott. Ettől északra Ikervárat Csamafalva,[30] nyugatra pedig Megyehíd határolta.

Ikervár a sárvári uradalomban

Ikervár körülbelül a 13. század közepétől a sárvári uradalom részévé vált – s kis megszakítással – az egész késő középkorban annak részét képezte. Ezért a továbbiakban az egész uradalom történetének alakulását nyomon kell követnem. Ehhez segítséget nyújt Érszegi Géza Sárvár monográfiája; a fontosabb momentumokat őt követve én is közlöm, esetleges kiegészítésekkel.

Sárvár vára 1327-ig a Kőszegiek kezén volt, ekkor Köcski Sándor Kőszegi János fia Jánostól visszavette az uralkodó számára.[31] Ezután Köcski lett Vas vármegye ispánja és

24 Első kataszteri felmérés, 1857.

25 1:25 000 léptékű topográfiai térkép, 1971. 501–24. szelvény.

26 MNL OL DL 19133. A Gyarman, illetve Gyarmanos az Árpád-korban létező személynév. Fehértói, 2004. 336. p. '*Giarman*' illetve '*Giarmanus*' alatt.

27 MNL OL DL 19133., 21031. A vasvári káptalan iktatása: MNL OL DL 21063.

28 Péterfalva területén a régészek az Árpád-kortól egészen a késő középkorig találtak településnyomokat. Savaria Múzeum Régészeti Adattár (továbbiakban: SM RA) 2922–10. Lelőhely neve: Gyári dűlő-Péterfai major. Helyrajzi szám (továbbiakban: Hrsz.): 0504/3, 0575.; SM RA 2886–10. Hrsz.: 0602.

29 SM RA 2886–10. Lelőhely neve: Tölgyfai dűlő. Hrsz.: 0605/3.

30 Csamafalva a mai Csomaháza puszta Pecöl és Meggyeskovácsi között. Csánki, 1894. 740. p.; 1800-ban beleolvadt Rábakovácsiba (ma: Meggyeskovácsi). Kovacsics, 1993. 265. p.; Engelnél Csomaházaként szerepel. *Engel Pál:* Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD–ROM. Szerk. Kollányi László, Sallay Ágnes. Bp., 2001. (továbbiakban: Engel, 2001a.). Ezt a határt feltünteti a 18. század végi Rába szabályozási térkép is. Mappa Fluvii Arabonis.

31 Érszegi, 2000. 57. p.; *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. Bp., 1996. (továbbiakban: Engel, 1996.) 1. köt. 405. p. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak; 5.)

egyben sárvári várnagy is,[32] az uradalom pedig az Anjouk idején a vasi–soproni ispánság honorját képezte.[33] Zsigmond király 1390-ben Léka (ma: Lockenhaus, Ausztria) várával és Csepreggel együtt zálogba adta a Kanizsaiaknak;[34] János esztergomi érsek és főkancellárnak,[35] illetve testvéreinek, Miklós tárnokmesternek és István udvari ifjúnak.[36] A Kanizsaiak kezébe került sárvári uradalomhoz tartozott ekkor Ölbő, Csénye, Hegyfalu, Család (ma: Vámoscsalád), Lak (ma: Répcelak), Csánig, Semjén (ma: Rábasömjén, Sárvár része), Külsősár (ma: Sárvár), Sár oppidum (ma: Sárvár), Ikervár, Nyőgér és Sótony.

1397-ben új adományul megkapták a Kanizsaiak az addig zálogbirtokként a kezükön lévő Léka várat és Csepreg mezővárost tartozékaikkal.[37] Ebben az oklevélben azonban Sárvárról nem esik szó, s más adatunk sincs azzal kapcsolatban, hogy vajon a Kanizsaiak ténylegesen a birtokába jutottak-e Sárvárnak, vagy csak zálogként bírták 1403-ig, mikor Zsigmond elvette azt az ellene lázadó érsektől.

Sárvár nem sokáig maradt az uralkodó kezén, 1409-ben hívének, Ozorai Pipo temesi ispánnak adományozta.[38] Engel Pál az ebben az évben Pero néven szereplő sárvári várnagyot már Pipo emberének tartja.[39] Mivel a vár 1409 márciusában még a királyi tulajdon, ezután kerülhetett sor az eladományozására.[40] Pipo birtoklására az első okleveles adat 1411. február 9-ről való, ugyanezen hónap végén pedig mint Sárvár várának ura kapta meg testvérével együtt új adományként a várhoz tartozó Rába és Farkaserdő adószedői tisztét.[41] 1413-ban a vasvári káptalan Pipo sárvári várnagyait említi.[42] Mivel Sárvár egykor a Kanizsaiaké volt, és a többi birtokuk is a Nyugat-Dunántúlon feküdt, cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy 1424-ben a Kanizsaiak Pipoval mindkét fél számára kedvező „üzletet" kötöttek: az 1397-ben királyi adományként megkapott Simontornyát[43]

32 Érszegi, 2000. 71. p.; Engel, 1996. 2. köt. 135. p.; A várnagy~castellanus kérdéskörhöz lásd *Szatlóczki Gábor:* Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén. 1. A várak népe. Szeged, 2016. 31–32., 139–141. p.

33 Engel, 2001a.

34 A család felemelkedéséről, az Osl-nemzetségről korábbi szakirodalommal és családfával lásd *V. Molnár László:* Adalékok a Kanizsai-család és névadó váruk Mohács előtti történetéhez. = Hadtörténelmi Közlemények, 1987. 3. sz. (továbbiakban: V. Molnár, 1987.) 413–439. p.; A Kanizsai családról a szakirodalmat legutóbb Kanász Viktor szedte össze. *Kanász Viktor:* A Rómába induló főúr végrendelkezik. Kanizsai László itáliai zarándoklatáról, testamentumáról és haláláról. In: Micae Mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kovács Enikő et al. Bp., 2020. (továbbiakban: Kanász, 2020.) 108. p. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák; 15.)

35 1387-től esztergomi érsek és főkancellár. Engel, 1996. 2. köt. 123. p.

36 ZSO 1. köt., 1387–1399. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1950. (továbbiakban: 1. köt.) 1606. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 1.) Zsigmond iktatóparancsa.; Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. (továbbiakban: SO) 1. köt., 1156–1411. Sopron, 1899. (továbbiakban: 1. köt.) 498–501. p. Zsigmond oklevelében Sziget hibásan Sopron vármegyebelinek van feltüntetve. Sziget oppidum a sárvári vár melletti Szigeten fekvő Sár oppidummal egyezik meg. Ehhez lásd Csánki, 1894. 728. p.; Érszegi, 2000. 99. p.

37 ZSO 1. köt. 4656. sz.

38 Ozorai Piporól bővebben *Engel Pál:* Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete. In: *Uő:* Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., a jegyz. gond. Csukovits Enikő. Bp., 2003. (továbbiakban: Engel, 2003.) 247–301. p.

39 SO 1. köt. 599. p.

40 Engel, 2003. 299. p. 210. jegyzet.

41 ZSO 3. köt., 1411–1412. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1993. 124., 165. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 22.)

42 ZSO 4. köt., 1413–1414. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1994. 616. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 25.)

43 *Engel Pál:* Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban, 1387–1437. Bp., 1977. (továbbiakban: Engel, 1977.) 149. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat; 83.)

elcserélték Sárvárra.[44] Simontornya csak néhány kilométerre feküdt Ozorától, ahol Pipo 1416-ban kapott engedélyt várépítésre;[45] így Pipo is jól járt a cserével. 1424. augusztus 8-án iktatta be a vasvári káptalan Kanizsai János fia István egykori ajtónállómestert, fiát, Lászlót és ennek unokatestvérét, Miklós fia Jánost[46] Sárvár várának birtokába.[47] A Kanizsaiak a birtokok mellé még 1500 aranyforintot is kaptak. Ekkor a vár tartozékát a következők képezték: Sziget oppidum, Sár possessio, Semjén, Ikervár, Sótony, Nyőgér, Csénye, Ölbő, Hegyfalu, Család; Chenk részbirtok, Fertő, Rába és Farkaserdő.

A várat és uradalmát a Kanizsaiak zavartalanul bírták 1442-ig, amikor is házasság útján a Rozgonyiak kezére került.[48] Az 1446. évi kormányzóválasztó országgyűlésen a Rozgonyiak ígéretet tettek a kapui és a sárvári uradalmak visszaadására, végül azonban a következő évben csak Kaput engedték át.[49] A Kanizsaiak 1454 novemberében zsoldosaikkal mégis visszafoglalták Sárvárt a Rozgonyiaktól.[50] A fegyveres foglalás után jogos tulajdonuknak tekintették a várat és annak tartozékait, erre utal ugyanis, hogy Ikervárat 1455. február 21-én Kanizsai Miklós és László a vasvári káptalan előtt elzálogosította Tejedi Imre szombathelyi várnagynak[51] és testvérének, Mihálynak 218 magyar aranyforintért.[52] A zálogosítás tárgyát Ikervár birtok képezte a szokott tartozékaival, vámjával és malmaival, kikötve, hogy az ún. taxa extraordinariát is szedhetik ugyanúgy, mint a Kanizsaiak. A vasvári káptalan április 15-én vezette be a testvérpárt Ikervár birtokba.[53] A Kanizsaiak ebben az időben több más birtokukat is elzálogosították vagy eladták.[54]

A Kanizsaiak és a Rozgonyiak végül 1456 áprilisában Pálóci László országbíró előtt megegyeztek egymással abban, hogy a Kanizsaiak visszafizetik azt a 4000 forintot, amiért Sárvár, annak tartozékai és Sziget oppidum zálogban volt a Rozgonyiaknál.[55] Kanizsai Miklós és unokatestvérük, Imre augusztus 15-én a székesfehérvári

44 SO 2. köt., 1412–1653. Sopron, 1891. (továbbiakban: 2. köt.) 77–80. p.; V. Molnár, 1987. 429. p.

45 Engel, 1977. 141. p.

46 Kanizsai Miklós fia János 1414–1422-ben aulicus, 1428-ban soproni ispán. Engel, 1996. 2. köt. 123. p.

47 MNL OL DL 11530.; 1719. évi hiteles másolata: MNL OL DL 90958.

48 Kanizsai László özvegyét, Garai Dorottyát Rozgonyi Rénold vette feleségül. Mint azt a következményekből sejteni lehet, a várat és az uradalom felét özvegyi jussként 'vitte' magával új házasságába. Ezt bővebben lásd *Nógrády Árpád:* Csepreg ostroma és Sárvár bevétele 1454-ben. = VSZ, 2010. 6. sz. (továbbiakban: Nógrády, 2010.) 685–686. p.; *Uő:* Éleskő ura és Macskakő zsoldosai. „Feudális anarchia" alulnézetből. In: „A hadtáp volt maga a fegyver". Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Veszprémy László, Pósán László. Bp., 2013. 254. p.; Az V. László megkoronázása utáni zavaros időszakról *Pálosfalvi Tamás:* A Rozgonyiak és a polgárháború, 1440–1444. = Századok, 2003. 4. sz. 897–928. p.

49 Nógrády, 2010. 689. p.

50 MNL OL DL 14895., 15001.; Érszegi, 2000. 64. p.

51 Tejedi Imre Salánki Ágoston győri püspök embere volt, kettejük közti esetleges rokoni kapcsolatra lásd *Nemes Gábor:* Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székig. = Levéltári Közlemények, 2009. 6–8. p.

52 MNL OL DL 14926. Az oklevél teljes szövegét lásd a tanulmány 2. részének függelékében..

53 MNL OL DL 101861.

54 1454: Fejér vármegyei Azar és Rede birtokokban lévő birtokrészek elzálogosítása 100 aranyforintért (MNL OL DL 14819.), a Zala vármegyei récsei birtokrész elzálogosítása 20 forintért Csapi Andrásnak (MNL OL DL 49404.). 1456: Somogy vármegyei Ormánhida eladása 500 forintért (MNL OL DL 49421.), a Zala vármegyei kehidai birtokban lévő teljes birtokrészük elzálogosítása, majd ezen birtok felének eladása 500 forintért (MNL OL DL 15023.). A Somogy vármegyei Kisasszond birtokban lévő birtokrészük elzálogosítása 272 aranyforintért (MNL OL DL 15056. Másolata: MNL OL DL 93267). A már 60 forintért elzálogosított Somogy vármegyei Falkusra vettek fel további 40 forintot a zálogbirtokostól (MNL OL DL 49419). 1457: két Sopron vármegyei falujuk elzálogosítása 750 forintért (MNL OL DL 88320.).

55 MNL OL DL 15055.; Nógrády, 2010. 686. p.

káptalan előtt hozzájárultak a megegyezéshez, ezzel a sárvári vár 1456 augusztusától újra a Kanizsaiak birtokába került.[56]

Hogy Ikervárat mikor váltották vissza a zálogból, nem tudni pontosan.[57] Annyi biztos, hogy erre 1492-ig sor került, mivel ekkor a települést ismét a sárvári uradalom részeként említik abban az urbáriumban, amely Kanizsai Miklós fia György birtokrészeit sorolja fel.[58] A sárvári uradalomhoz ekkor Sótony, Nyőgér, Ikervár, Csénye, Sár, Semjén, Ölbő, Hegyfalu és Család tartozott.

Az említett Miklós fia György és unokatestvérei, Kanizsai László fiai, László, János[59] és István 1493. július 4-én birtokosztályt tettek, amelynek értelmében Sárvár Kanizsai Györgyé, Léka vára Csepreggel Lászlóé, Jánosé és Istváné lett; Kapu és Kanizsa uradalmain, továbbá néhai Imre fia Miklós egyéb birtokain pedig fele–fele arányban osztoztak a felek.[60] A birtokosztályra az 1491-ben gyermek nélkül elhalt Imre fia Miklós halála szolgáltatott alkalmat, amellyel a család másik ága jelentős birtoktesteket örökölt tőle.[61] Érszegi Géza szerint ezzel hozható kapcsolatba az 1492. évi összeírás, amelyben a felek javait és jövedelmeit írták össze.[62]

1506-ban a két, még életben lévő unokatestvér, János és György jobbágyai között kiigazításra (*rectificatio*) került sor, amelyről két regisztrum tanúskodik.[63] Ekkor ugyanis több – a sárvári várhoz tartozó – településen közösen birtokoltak. A két jegyzék közül csak az egyik datált, amely *„per iudices deputatos”*, azaz küldött bírák által készült.[64] A másik, dátum nélküli összeírás is biztosan ehhez az ügyhöz köthető, hiszen címe szerint jobbágyok Kanizsai János és György közötti rectificatiójának regisztruma, csak ezt fogott bírák (*„per arbitros”*) készítették.[65] A két iratban szereplő jobbágynevek nagy hasonlósága miatt biztosak lehetünk abban, hogy egykorú jegyzékekről van szó.[66] A kettő között csak abban van különbség, hogy a fogott bírákkal készült-

56 MNL OL DL 15057.; Érszegi, 2000. 65. p.

57 Amennyiben néhány éven belül megtörtént a visszaváltás, Ikervár a sárvári uradalom részeként III. Frigyes császár birtokába került. A császár 1459 elején szállhatta meg Sárvárt, mivel a vár áprilisban már Frigyes birtokában lehetett. Ekkor ugyanis Mátyás király a hűségére visszatért Kanizsai Lászlónak és Miklósnak adományozta a Zala vármegyei kamara hasznát arra az időre, amíg váraik Frigyes császár kezén vannak. Zala vármegye története. Oklevéltár. 2. köt. 1364–1498. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1890. 574–575. p.; Hogy Sárvár ebben az időben a császár birtokát képezte, alátámasztja az is, hogy 1459 júliusában Frigyes védelmébe vette a sárszigeti polgárokat. Érszegi, 2000. 65. p.; A vár legkésőbb 1460 februárjáig azonban visszakerült a Kanizsaiak birtokába, mivel a kapuvári várnagy február 4-én Sárvárról a Kanizsaiak védelmében írt levelet Sopron városának. Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 5. köt. Oklevelek és levelek 1460-tól 1481-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1926. 3–4. p.; említi Érszegi, 2000. 65. p.

58 MNL OL DL 36992. Kiadva: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. 1., 1000-től 1526-ig. Szerk. Lederer Emma. Bp., 1964. (továbbiakban: Lederer, 1964.) 238–239. p. (magyarul).

59 Kanizsai János pályafutásához lásd *Péterfi Bence*: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. = Századok, 2016. 2. sz. (továbbiakban: Péterfi, 2016.) 443–472. p. Az 1490–1491. év folyamán a Habsburgokat támogató három fivér 1492-ben kapott kegyelmet II. Ulászló királytól. Péterfi, 2016. 449. p.

60 SO 2. köt. 567–570. p.; *Horváth Richárd:* Források a csepregi erősség középkori történetéhez. = VSZ, 2006. 4. sz. (továbbiakban: Horváth, 2010.) 431. p. 29. jegyzet.

61 Érszegi, 2000. 65. p.

62 Érszegi, 2000. 79. p.

63 MNL OL DL 37005., 26083.

64 MNL OL DL 37005.

65 MNL OL DL 26083. Szabó a rectificatióval kapcsolatban csak erre az összeírásra hivatkozik. *Szabó István:* Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp., 1963. 107. p. 103. jegyzet.

66 Óvári 1506 körülire datálja a dátum nélküli iratot, míg a DL–DF adatbázisban 1500–1510. szerepel.

ben először János jobbágyait sorolják fel települések szerint, utána Györgyét; a küldött bírák-féle verzióban pedig településenként haladva vegyesen mutatják be a János, illetve György kezére került, sárvári, kapuvári, lékai uradalomhoz és Csepreghez tartozó jobbágyokat. Közülük sok név szerint megegyezik a korábbi összeírásban szereplőkkel, csak ebben azokat még további nevekkel egészítették ki. Ikervár esetében az előbbi regisztrumban található három személy, akiket György kapott meg, az utóbbi összeírásban három további névvel bővült, szintén György javára. Kanizsai János a kezén lévő Kanizsai-birtokokat – köztük a sárvári uradalom rá eső részét – 1515-ben elzálogosította Kanizsai György özvegyének, Rozgonyi Klárának és fiának, Lászlónak 12.000 aranyforintért.[67] A zálogba bocsátással és János 1522. évi halálával[68] az egész Kanizsai-birtokrendszer László kezében összpontosult. Az ő 1525. évi elhunyta[69] után fia, Ferenc örökölte, aki 1532-ben, utód nélkül távozott az élők sorából. Néhány nappal később, 1532. június 9-én, Szapolyai János király fiúsította Nádasdi Tamás jegyesét, Kanizsai Orsolyát, a család utolsó tagját. A következő évben pedig a király beiktatta férjével együtt a Kanizsai-birtokokba: Kanizsa, Egervár, Sárvár, Léka, Kapuvár várakba és azok tartozékaiba. Így a Kanizsai család birtokaira és vagyonára alapozva egy másik család, a Nádasdiak felfelé ívelő pályája kezdődhetett meg.[70]

67 MNL OL DL 26162. Az elzálogosítás okaihoz, előzményeihez lásd Horváth, 2010. 432. p.; Péterfi, 2016. 459–460. p.

68 *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár. PC CD–ROM. Bp., 2001. (továbbiakban: Engel, 2001b.) Osli nem 6. tábla: Kanizsai.

69 Haláláról – végrendeletének közlésével – lásd Kanász, 2020. 115–119. p.

70 *Reiszig Ede:* A Kanizsaiak a XV. században. 2. közl. = Turul, 1941. 3–4. füz. 80. p. Nádasdi Tamás a Kanizsaiak familiárisa volt. Érszegi, 2000. 66. p. (A fiúsítást is említi).

Péterfalva és Gyarmanosfalva története

Mivel a középkorban önálló Péterfalva és Gyarmanosfalva később Ikervár határába olvadt, ezek középkori történetéről is szót kell röviden ejteni. A két települést szinte mindig együtt említik az oklevelek, ezért az alábbiakban együtt tárgyaljuk történetüket.

Péterfalva első okleveles említésekor még *Kisfalu* néven szerepelt, ez volt a helység korábbi neve. A *-falu* végződésű helynevek, a *-falva* utótagúakhoz hasonlóan a 12–13. század fordulójától jelennek meg nagyobb számmal.[71] Ikervárhoz való közelsége alapján feltételezhető, hogy Ikervár birtokból hasították ki, talán valamikor a 13. század második felében,[72] amikor Ikervár betagozódott a sárvári uradalomba. 1328. február 13-án Károly király Box fia István panaszára felszólította a vasvári káptalant, hogy iktassák be az említett Istvánt Kisfalu birtokba, és végezzék el a határjárást.[73] A káptalan ezt meg is tette, s áprilisban a király privilégiumában visszahelyezte Box fia Istvánt annak jogos tulajdonába, Kisfalu birtokába.[74] Az említett Box fia Istvánról egy, szintén ebben az ügyben a vasvári káptalan által kiadott oklevélből kiderül, hogy Vátról *(Walth)* származott, és Kisfalut (*Kysfolud iuxta Gungus*), mielőtt azt elfoglalták tőle, régtől fogva Váti Anthaleus fia Istvánnal közösen birtokolta, ezért a visszaadományozás után

71 *Solymosi László:* A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. = Történelmi Szemle, 1976. 1–2. sz. 144. p.

72 A 13. század második felében az üres földek eladományozására Vas vármegyéből is több példa van. *Zsoldos Attila:* A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. = Aetas, 1990. 3. sz. 6–7. p.

73 AO 2. köt. 347. p.; UBB Bd. 4. 5. p.; AOkl 12. köt. 64. sz.

74 1328. április 9.: UBB Bd. 4. 13–14. p.; AOkl 12. köt. 161. sz.

is, István kérésére, közösen birtokolták.[75] Hogy Kisfalut később átkeresztelték Péterfalvára, azt minden bizonnyal egy Péter nevű birtokosának köszönheti.[76]

Jó 100 évvel később jelenik meg a forrásokban ismét Péterfalva, most már ezzel a névalakkal, Gyarmanosfalvával együtt. Ekkor a két település szintén a Vátiak kezén volt; a vasvári káptalan 1438. február 3-i okleveléből kiderül azonban, hogy nem békességgel bírták azokat. Ugyanis a rokonság egyik ágát képviselő Váti *(Walth)* Gál fia István fia Miklós erőszakosan elfoglalta rokonának és osztályos testvérének, Váti (*Woth*) Dezső fia János fia János lánya Katalinnak Vátban, Péterfalván és Gyarmanosfalván lévő birtokrészeit. A két félnek azonban sikerült a káptalan előtt megegyezniük, és egymást kölcsönösen örököseikké tették a birtokokban. Hédervári Lőrinc nádor parancsára a vasvári káptalan el is végezte áprilisban az iktatást.[77] Albert király pedig 1438. június 23-án új adomány címén Katalinnak, férjének Vági Miklósnak, illetve lányának, Dorottyának, valamint Katalin osztályos testvérének, Miklósnak adományozta Vát, Péterfalva és Gyarmanosfalva birtokokat.[78]

Nem élvezhették azonban sokáig háborítatlanul a birtokokat, mivel az 1444. szeptember 19-e előtt[79] magtalanul elhunyt Váti István fia Miklós birtokrészeit pestenyei Lengyel Jakus és Senye Tamás szombathelyi várnagyok erőszakkal elfoglalták. I. Ulászló király azonban a hatalmaskodók ellen 1444. szeptember 19-ei parancsában[80] felszólította a vasvári káptalant, hogy iktassa vissza Vági Miklóst és feleségét, Katalint az őket illető váti, gyarmanosfalvai, péterfalvai birtokokba, illetve a surányi, kisvépedi és kápolnaföldei birtokrészekbe. Ezen parancsnak a káptalan eleget is tett.[81]

4 évvel később a család jelentős mennyiségű birtokot adott zálogba. 1448. december 10-én ugyanis a csornai konvent előtt Vági Miklós a saját, valamint felesége, Katalin és lányai – Dorottya, Katalin, Orsolya, Ilona és Sára – nevében elzálogosította 20 aranyforintért egész Gyarmanos birtokot, valamint a Váton, Péterfalván és Bögötön lévő birtokrészeit Mihályi Ugrin fia Jánosnak.[82] Hogy választásuk a Mihályiakra esett, az nem meglepő, ugyanis bő 1 évvel korábban, 1447 augusztusában Miklós és neje, Váti (*Wath*) Katalin megegyeztek Mihályi Ugrin fia Jánossal és annak testvérével, Istvánnal, hogy kiadják nekik az anyjuk, néhai Zsuzsanna nemes asszony jogán őket illető leánynegyedet néhai Váti Gál (*Galli de Walth*) fia István váti, surányi, kisvépedi, bögöti, gyarmanosfalvai és péterfalvai birtokrészeiből.[83]

A Mihályiak azonban nem lehettek jó gazdái a zálogbirtokoknak, mivel 1450 októberében Vági Miklós és felesége panaszt tettek Pálóci László országbíró előtt, hogy Mihályi Ugrin fia János a zálogjogon kezében lévő birtokrészeiken rendkívüli adókat és szolgáltatásokat követel, ami a birtokok elnéptelenedéséhez vezet. A panasz jogosságát a csornai konvent igazolta, és perbe

75 UBB Bd. 4. 12., AOkl 12. köt. 129. sz.

76 A Vátiak között elterjedt volt a Péter név használata, több ilyen nevűvel találkozunk a családfában. Engel, 2001b. Osli nem 8. tábla: Váti (Németi).

77 MNL OL DL 58094. Az említetteken kívül surányi, kisvépedi és kápolnaföldi birtokaikban szintén egymást örököseikké tették.

78 Valamint a Surányban, Kisvépeden és Kápolnaföldjén lévő birtokrészeket. MNL OL DL 58094., 58108. Az iktatást a vasvári káptalan augusztus 27-én végezte el. MNL OL DL 58093.

79 Miklós halálát Engel 1444. október 5-e előttre tette. Engel, 2001b. Osli nem 8. tábla: Váti (Németi).

80 MNL OL DL 58108.

81 MNL OL DL 58109.

82 MNL OL DL 58118. A vasvári káptalan iktatása: MNL OL DL 58119.

83 MNL OL DL 61597.

idézte Ugrin fia Jánost Vági Miklós ellen január 13-ra.[84] A két fél között odáig fajult a helyzet, hogy 1453-ban a Vágiak sem a záloglevelet nem adták át, sem a zálogösszeget nem fizették meg Ugrin fia Jánosnak, aki ezért bepanaszolta őket V. László királynál december 5-én. A király Sopron vármegye rábaközi székével vizsgáltatta ki az ügyet, és az igazolta Ugrin fia János panaszát.[85] A konfliktust az az egyezség oldotta fel, amelyet 1459. február 26-án Pálóczi László országbíró előtt Vági Miklós nádori ítélőmester[86] kötött saját maga, és felesége, Katalin nevében néhai Mihályi Ugrin (fia) János özvegyével, Veronika nemes asszonnyal és annak négy lányával. Eszerint Veronika asszony Péterfalva és Gyarmanosfalva egész birtokokat, valamint váti és bögöti birtokrészeiket – amelyeket nagyobb részben Ugron János anyja jegyajándéka fejében kapott tőlük zálogba – régi és leendő jótéteményeiért cserében ingyen visszaadta Vági Miklósnak, valamint a zálogösszeget is elengedte.[87]

Péterfalva és Gyarmanosfalva a 15. század végén került Kanizsai kézbe. Vági Miklós fia János ugyanis 1486. április 4-én eladta azokat Kanizsai László fia Lászlónak 400 aranyforintért.[88] Mint a vasvári káptalan okleveléből kiderül, Jánosnak máshol voltak érdekeltségei, már nem birtokolt a környéken, Kanizsai László pedig nyilván kapva kapott az alkalmon, hiszen így két olyan falu birtokába jutott, amik által a sárvári uradalmat tovább kerekíthette. Szapolyai Imre nádor április 23-ai parancsára a vasvári káptalan május 29-én iktatta be Kanizsai László soproni városkapitányt[89] a birtokokba.[90]

Kanizsai László, halála előtt nem sokkal,[91] 1501. április 4-én Péterfalvát és Gyarmanosfalvát az ősei által alapított Somogy vármegyei szentpéterfalvai Szent Péter egyháznak és az ottani pálosoknak adományozta, amelyért azok cserébe heti négy misét vagy négy imádságot mondtak.[92] II. Ulászló király parancsára a vasvári káptalan be is iktatta a pálosokat ellentmondás nélkül a két birtokba.[93] Néhány évvel később azonban már arról értesülünk, hogy László testvére, János elfoglalta Péterfalvát, és azokhoz ikervári, sári és csényei réteket, illetve szántóföldeket csatolt.[94] Hogy a foglalás pontosan mikor történt, és hogy a pálosok hogyan viszonyultak az ügyhöz, nem tudni. Az mindenesetre biztos, hogy János igyekezett megtartani foglalását, és inkább feláldozta érte 1510 novemberében a Somogy vármegyei páldi birtokrészét, mert így cserébe – azonkívül, hogy a pálosok heti két mise mondását vállalták – még át is adták neki a Vas vármegyei Péterfalva kezükön lévő iratait, ami annyit jelentett,

84 MNL OL DL 61635.

85 MNL OL DL 68379.

86 1459. február 26. – 1466. március 27. között ítélőmester. *C. Tóth Norbert et al.:* Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp., 2016. 80. p. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)

87 Cserébe Miklós Veronika asszonynak mindennemű perében, különösen Laki Kacor Gergellyel szemben a Sopron vármegyei Agyagos ügyében annak saját költségén segítségére lesz, ideértve oklevelek kiállíttatását is. MNL OL DL 61681.

88 MNL OL DL 19133.

89 *C. Tóth Norbert et al.:* Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. II. Megyék. Bp., 2017. 234. p. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)

90 MNL OL DL 19204.

91 Meghalt 1501. július 26. előtt, Ulászló e nap kiadott oklevele (MNL OL DL 21063.) ugyanis már néhaiként említi. Ennyiben módosítható Engel datálása, aki László halálát 1501. december 6. előttre tette. Engel, 2001b. Osli nem 5. tábla: Kanizsai.

92 MNL OL DL 21031. A pálos kolostort 1382 előtt alapította a Kanizsai család Szent Péter tiszteletére. *F. Romhányi Beatrix:* Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Bp.], 2000. 64. p.

93 MNL OL DL 21063.

94 Hogy Ikervártól mekkora területet foglalt el János, sajnos nem tudni. Ilyen adat csak Csényével kapcsolatban maradt fenn, ahonnan 120 ekealjnyi területet csatolt Péterfalvához: MNL OL DL 37005.

hogy lemondtak annak birtoklásáról.[95] A pálosoknak azonban nem tetszhetett a rájuk kényszerített csere, mivel 1511. szeptember 22-én a pécsi káptalan előtt tiltakoztak az ellen, hogy Kanizsai János jogtalanul elfoglalta Péterfalva és Gyarmanosfalva birtokaikat.[96] 1512 februárjában pedig a kapornaki konvent előtt jelentek meg ugyanezen ügyben.[97] Végül mégsem jártak eredménnyel: Kanizsai János 1515-ben a vasvári káptalan előtt Péterfalvát és Gyarmanost többi birtokával együtt elzálogosította Kanizsai Lászlónak és édesanyjának.[98] Az oklevélben Péterfalva és Gyarmanos – utóbbi már 1512-ben is – prédiumként szerepelnek, s egyik helyen sem tüntettek fel adózó személyt Kanizsai László 1520–1523. évi számadáskönyvében. A két település tehát ekkoriban lakatlan, Péterfalván a földesúrnak volt majorsága.[99] Az 1528. évi összeírásban a péterfalvai majorság már Ikervár oppidumhoz tartozik, azonban a 18. század végétől rendelkezésre álló térképeken önálló településként szerepel – újabb, 19. század eleji beolvadásáig –, amit csak azzal magyarázhatunk, hogy később a Nádasdiak vagy a Kamara újratelepítették Péterfalvát, Gyarmanost viszont nem.[100]

95 MNL OL DL 22081.
96 MNL OL DL 22208.
97 MNL OL DL 22277.
98 MNL OL DL 26162.
99 *Nógrády Árpád:* Kanizsai László számadáskönyve. Bp., 2011. (továbbiakban: Nógrády, 2011.) 191. p. (História Könyvtár. Okmánytárak, 8.) A sárvári uradalom vas megyében ekkortájt három helyen rendelkezett majorral: Ölbőn, Sáron és Péterfalván (A sárvári uradalom Vas megyei birtokai 1520 körül c. térkép).
100 MNL OL E 156-a. Magyar Kamara Arhívuma. Urbaria et Conscriptiones. Regestrata (továbbiakban: MNL OL E 156-a.) Fasc. 95. No. 3. https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc095_no003/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFJFR0VTVFJBVEEgSU4gUkVHKSBBTkQgU1pPPShcIkZhc2MuMDk1XCIgSU4gVElUTEUpIno. (Megtekintve: 2020. október 12.)

A középkori település

A középkori település magja a Rába magaspartján álló templom körül lehetett. Egyrészt mert ide fut be a Szombathelyről érkező út, amelynek a település belterületére eső része a 18. századi térképeken a falu legszélesebb utcája.[101] Másrészt pedig a helybeliek a templomtól észak felé, a Rábával párhuzamosan futó utcát – amely a Péterfalva határbejárásánál említett Fövenyes útba csatlakozhatott – nevezték Ikervár legrégebbi utcájának.[102] A falu a Szombathelyre menő úttól délre is kiterjedt, ezt bizonyítja a régészek által a Batthyány kastélytól 300 méterre délre a Rába-parton lokalizált Árpád-kori,[103] illetve a mai Malomszegen talált késő középkori településnyom.[104]

Ikervár telki állományának megismeréséhez az első közvetett adatot egy 1428. évi összeírás tartalmazza, amely felsorolja azokat a birtokosokat, akik nem fizették meg a királyi egyenes adót, a kamarahasznát.[105] Ekkor Ikerváron Kanizsai János 24 és fél, Kanizsai István 20, az ikervári plébános pedig három portája után nem fizetett adót. Ez összesen 47 és fél portát jelent. Mivel az említetteken kívül más nem birtokolt a faluban, ez a portaszám a település akkori összes adózó portáját jelenti. Bár a porta nem minden esetben egyenértékű a háztartással,[106] Ikervár esetében a későbbi háztartásszám ismerete arra enged következtetni,

101 Első katonai felmérés, Mappa Fluvii Arabonis.
102 Kiss Gábor szóbeli közlése.
103 SM RA 1815–05. Lelőhely neve: Ikervár Papdomb–Rába-part.
104 SM RA 1815–05. Lelőhely neve: Dózsa György utca vége–Rába-part.
105 *C. Tóth Norbert:* Vas megye 1427. évi „adókerülői" és a kamarahaszna adminisztrációja. = VSZ, 2010. 6. sz. 680–682. p.
106 Erre részletesebben *Engel Pál:* Kamarahasznaösszeírások 1427-ből. Bp., 1989. 4–5. p. (Új Történelmi Tár; 2.)

hogy a településen megközelítőleg 47 háztartás lehetett.

A már említett 1492. évi urbárium Kanizsai György birtokrészeit sorolja fel a sárvári és a kapuvári uradalmakban.[107] A korábbi portális összeírással ellentétben ez a földesúrnak készült, ezért ennek alapegysége Ikervár esetében (is) a negyedtelek, amely alapján a földesúri járandóságokat szedték. Kanizsai Györgynek összesen 26 negyedtelek volt birtokában, amelyek közül négyet tüntetek fel puszta (*deserta*) telekként. Három jobbágya rendelkezett két negyedtelekkel, a többi 18-nak – kettőnek deserta – egy telke volt. Ezen számok ismeretében feltételezhetjük, hogy Kanizsai György fele–fele arányban osztozhatott unokatestvéreivel az ikervári telkeken, mint tették azt a rét esetében is. Ezek a számok összhangban vannak a korábbi és későbbi telki adatokkal is: feltételezve ugyanis a fele–fele birtoklást, 1492-ben 44 lakott és nyolc puszta jobbágytelek lett volna azon a településen, ahol 1428-ban 47 és fél portát, 1519-ben pedig 43 lakott és 53 pusztatelket jegyeztek fel. A lakott jobbágytelkek mellett az összeírásban négy pusztatelket is feltüntettek, mindegyiket névvel. Ezek a jobbágynevek – mint erre Neumann Tibor rámutatott[108] – a pusztatelek külsőségének aktuális bérlőit jelölik,[109] akik ezeket a földesúrtól kapott saját telkük mellett tőle bérelték, s a cenzusnál többet fizettek utána.[110] Fontos különbség azonban, hogy ezek nem kerültek a jobbágyok birtokába, a földesúr bármikor visszavehette azokat.[111]

Ikervár jobbágytelkeinek teljes összeírását az az 1519. évi urbárium tartalmazza, amely többek között a sárvári uradalom tartozékait veszi számba. Az 1492. évi összeíráshoz hasonlóan ebben is a negyedtelek a számítási egység.[112] A felsorolás egy hóstát nevű negyedtelekkel kezdődik, amely zsellérek lakóhelyéül szolgáló telket jelentett.[113] Általánosságban elmondható, hogy mindegyik, név szerint felsorolt jobbágy egy lakott telket bírt. Ez beleillik a Nógrády Árpád által vázolt képbe, amely szerint a Kanizsai uradalmaknak is sajátja volt az *„egy jobbágynak egy telek jár”*[114] elv. Ennél kevesebbet mindössze egy jobbágy birtokolt, ő féltelken lakott. Három esetben előfordult, hogy egy–egy jobbágy[115] jobbágytelkén kívül további telket is bírt. Mégpedig Lőrinc további egy telket, Miklós és

107 MNL OL DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul).

108 *Neumann Tibor:* Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. = Századok, 2003. 4. sz. (továbbiakban: Neumann, 2003.) 849–885. p.

109 Korábban Szabó István ezeket a pusztatelkeknél felsorolt neveket azok korábbi – kihalt, elköltözött vagy elszökött – gazdáival azonosította. Szabó országos méretű kimutatásában a telkek minimum 10%-a szerepelt pusztaként, azaz lakatlanként, sőt ez a szám több helyen az 50–60%-ot is meghaladta. Ezen számarányokból Szabó a Mohács előtti parasztság nagy fogyására következtetett. Ez a régebbi szakirodalomban elfogadott nézet mára meghaladottá vált. *Szabó István:* Hanyatló jobbágyság a középkor végén. In: *Uő:* Jobbágyok–Parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. S. a. r., a bev. írta Für Lajos. Bp., 1976. (továbbiakban: Szabó, 1976.) 168–171. p.

110 A föld bérlése a Kanizsai-uradalmakban a cenzushoz képest jóval drágább volt. *Nógrády Árpád:* Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain. Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona. = Soproni Szemle, 2001. 4. sz. (továbbiakban: Nógrády, 2001.) 368. p.

111 Neumann, 2003. 880. p.

112 Sótonyban, Nyőgéren és Csényén szintén a negyedtelek képezte az egységet. Nem jellemző azonban ez a teljes sárvári uradalomra. Semjénben és Ölbőn az egésztelek volt a számítási alap, bár csak féltelkeket írtak össze. Sáron is mindössze három egésztelek szerepelt, ezenkívül szinte mindegyik féltelek, illetve néhány negyedtelek. MNL OL DL 37007.

113 Neumann, 2003. 857. p.

114 Nógrády, 2001. 368. p. 19. jegyzet.

115 Kovács Miklós, Lőrinc és András.

András pedig kettőt–kettőt, amelyek ráadásul szabadságot is élveztek. Egyes telkek ugyanis néhány évre mentességet kaptak a cenzus alól. Ezt jelentette a teleknagyság után felírt „liber" kifejezés, aminél azt is feltüntették, hány évre kap mentességet az adott telek. Ez általában 1–3 év között mozgott, de kivételes esetben többet is jelenthetett, Bola Illés például 8 év „szabadságot" kapott. A jobbágyoknak összességében majdnem a fele, 39 főből 16 szerzett jobbágytelkére néhány év mentességet. Ezen adatokat megerősíti a sárvári vár bevételeinek vizsgálatáról 1528-ban készült feljegyzés, amely szerint ekkor 17 liber és 23 fizető telek volt Ikerváron.[116]

Az 1519. évi urbáriumban nagyszámú pusztatelket soroltak fel, csak ebben az esetben a lakott telkek között feltüntetve, és mellettük nem szerepeltettek neveket. Ezzel jelezhették a földesúrnak – akinek az urbárium készült – hogy ide jobbágyokat lehet telepíteni.[117] Ikervárhoz 1519-ben az urbárium összegzése szerint 43 lakott, 53 pusztatelek és a hóstát tartozott. Ezeken kívül még a plébános birtokolt öt negyedtelket. Ez egybecseng az 1506. évi rectificatioban szereplő öt jobbággyal,[118] eszerint valószínű, hogy 1506-ban is már öt jobbágytelekkel rendelkezett a plébános, hiszen 1519-ben mindegyikük egy telken ült.[119]

Ikervár településhez a jobbágyok telkein kívül a késő középkortól adatolhatóan egy Eperjes nevű rét is tartozott, amit a földesúr birtokolt.[120] Hogy ez a rét merre terült el, azt egy 1608. évi urbáriumból tudhatjuk meg, amely szerint a Rábán túli részen fekvő három földesúri rét közül az egyiket hívták Eperjesnek. Azaz, a rét a Rába és a Herpenyő közötti ártérben feküdt, s bizonyára az ártéri erdő által körbefogva, mivel az urbárium szerint ezeket a földesúri réteket lassan *„elfoglalja az erdő"*.[121]

Jogilag nem, de területileg részben Ikervárhoz tartozott a Rába árterének erdősége, a Rábaerdő.[122] Bár a középkorból nincs rá adat, mégis sejthető, hogy az ikerváriak már akkor is ebben az erdőben, illetve a Farkaserdőben makkoltattak, mint tették azt 1608-ban is.[123] Azonban nemcsak az erdőt használhatták, hanem minden bizonnyal halásztak is, hiszen erre a környék számos lehetőséget kínált. Az 1506. évi rectificatio leírja, hogy ekkor három tiltott halastavat (*piscina prohibita*) is bírtak a földesurak: a *Zallaszeg*, a *Sehel* és a *Kerthes* nevűt.[124] Ezek mellett azonban feltételezhető legalább egy olyan tó megléte is, ahol kivethették hálóikat a falubeliek.

Ikervár Rába-menti fekvéséből adódóan rendelkezett malmokkal, amelyekre az első adat 1390-ből való, mikor a falu tartozékaiként említik azokat Sárvár várának elzálogosításánál; majd 1455-ben Ikervár zálogba adásánál is.[125] Az 1492. évi urbá-

116 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

117 Ezt bizonyítja, hogy az ilyen összeírásokban sokszor később be is írták az üres helyre a letelepülő jobbágy nevét. Neumann, 2003. 881. p.

118 MNL OL DL 37005.

119 MNL OL DL 37007. 40v-42v fol.

120 1492-ben Kanizsai György és néhai Kanizsai László fiai osztoztak rajta fele-fele arányban. MNL OL DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul). 1506-ban Kanizsai György és János birtokolták. MNL OL DL 37005. Az 1519. évi urbáriumban is megemlítik a rétet, ahonnan a lekaszált szénát az ikerváriak kötelesek az úrnak a várba szállítani. MNL OL DL 37007. 43v. fol.

121 MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 056/c. https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasc037_no056_c/?document=1&pg=139&bbox=-1853%2C-3196%2C4029%2C68. (Megtekintve: 2020. október 12.)

122 1411: MNL OL DL 90948.; 1424: MNL OL DL 11525.; MNL OL DL 11530.

123 MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56/c. Makkos esztendőben a Farkas Erdőn és a Rába erdején makkoltathatnak, a makkoltatott jószág huszadáért.

124 MNL OL DL 37005.

125 Többes számban írja. ZSO 1. köt. 1606. sz. Zsigmond iktatóparancsa.; SO 1. köt. 498–501. p.; MNL OL DL 14926.

rium egy malmot említ, amelyet Kanizsai György, illetve Kanizsai László fiai közösen bírnak. Az 1519. évi összeírásban szintén egy malom szerepelt, illetve egy másik, Batolt nevű fordult még elő.[126] A malmok természetszerűen szintén a földesúr tulajdonát képezték.[127] Középkori nagyságukról nincsen adatunk,[128] ahogy elhelyezkedésükről sem. Elképzelhető, hogy legalább egyiküket a településtől és a Rába-hídtól délre fekvő nagyobb folyókanyarulatba építették. A 18. század végi Rába-szabályozási térkép ugyanis ezt a helyet *Malomszeg*nek nevezi, s ez az elnevezés későbbi térképeken is megfigyelhető; az első katonai felmérésen pedig ezen a helyen épületcsoport található.[129]

Ikerváron – az ország sok más településéhez hasonlóan – az árucsere intézményesített színtere a (szerdai) hetivásár volt,[130] amelynek vámja feltehetőleg a Zsigmond-kortól a földesurat illette.[131] Erre okleveles adatunk 1424-ből való,[132] egy ún. háromvásáros kikiáltás kapcsán.[133] Hogy hol tarthatták a vásárokat, arra nincs okleveles adatunk. Kiss Gábor a piacteret a templom elé lokalizálta.[134] Ezt alátámaszthatja, hogy sokszor a település egy szélesebb utcájában tartották a vásárt, s Ikervár esetében ennek pont megfelelne a Szombathely felől érkező szélesebb utca központi, azaz templom előtti része.[135]

Ikervár környékén legközelebb Káldon, Sitkén, Sáron, Sárváron, Vépen és Kovácsiban rendeztek még hetivásárt.[136] Káldon hétfőn, Sitkén kedden, Sárváron hétfőn és szombaton, Kovácsiban szerdán és csütörtökön tartottak vásárt, Sáron esetleg szombaton,[137] Vépen pedig Sitkéhez hasonlóan kedden.[138] S bár Kubinyi András megfigyelései szerint Délnyugat-Magyarországon *„az országos átlaghoz képest viszonylag ritkábban lehet egy útvonalon egymást követő piacnapokat találni”*;[139] a mi esetünk úgy tűnik, a vásárnapok nagyrészt igazodtak egymáshoz. A településen a hetivásár mellett mindennapos adásvételek is történtek a piacon,[140] a földesúrnak – illetve konyhájának – adtak el a helyiek különféle dolgo-

126 MNL OL DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul). MNL OL DL 37007. 43v. fol.

127 MNL OL DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul). 1492-ban a malom Kanizsai György és néhai Kanizsai László fiainak közös tulajdona.

128 Az 1608-ban említett malomnak hat kereke volt. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56/c.

129 Mappa Fluvii Arabonis.

130 A hetivásárokhoz lásd *Tringli István:* Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. = Századok, 2010. 6. sz. 1291–1344. p.

131 A Kanizsaiak Zsigmond-királytól zálogba Ikervárat vámjával együtt kapták meg. SO 1. köt. 498–501. p. Mint az 1608. évi urbárium írta: „*régente a vásárvám az ispánt illette meg, mostanában azonban a földesúr számára szedik*”. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56/c.

132 *forum comprovinciale*. MNL OL DL 92646. Regeszta: ZSO 11. köt., 1424. Közzé teszi Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. Bp., 2009. 447. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2.Forráskiadványok; 49.); Weisz Boglárka az ikervári hetivásár első említését 1387-re teszi az adattárában, a hivatkozott oklevélben azonban az 1424. évi oklevél tartalmi átiratában szerepel az ikervári hetivásár.

Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012. (továbbiakban: Weisz, 2012.) 169. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

133 Ezt „a peres eljárás során az alperesnek a többszöri idézés ellenére történő távolmaradásakor” alkalmazták. Weisz, 2012. 43. p.

134 Kiss, 2012. 263. p. A 11. században a vásárokat vasárnap, a templom előtt tartották. Weisz, 2012. 24. p.

135 Weisz, 2012. 46. p.

136 Érszegi, 2000. 94. p.

137 A szombati dátumot lásd *Kubinyi András:* Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei. 1., 1989. Szerk. Törőcsik Zoltán. Tapolca, 1990. (továbbiakban: Kubinyi, 1989.) 326. p. 23. jegyzet. A hivatkozás forrása nincsen megadva.

138 A hetivásárok napjára: Weisz, 2012. 170–171. p.

139 Kubinyi, 1989. 321. p.

140 „*A naponta megtartott kereskedelmi árucserét 'piac'-nak szokás nevezni*”. Weisz, 2012. 16. p.

kat, például sót,[141] halakat,[142] vágómarhákat,[143] egy keddi napon pedig kenyeret, tojásokat és sajtot.[144] Hogy Ikervárnak sikerülte már a középkorban éves vásártartási jogot szereznie, arra nincsen adatunk; az 1608-ból való urbárium viszont már évi három vásárról tesz említést.[145]

Ahhoz, hogy megállapítsuk, Ikervár a fentiekben bemutatott adottságaival milyen helyet foglalt el az ország települései között, fontos megvizsgálni, hogy az oklevelek milyen minőségben említik a települést. Az 1492. évi összeírás nevezi először mezővárosnak (*oppidum*).[146] Az 1424. évi hármvásáros kikiáltást tartalmazó oklevél[147] azonban arra enged következtetni, hogy Ikervárat már a 15. század első felében is megillette az oppidum elnevezés. Ebben az oklevélben ugyanis az említett három vásáros település, Ikervár, Káld és Sitke közül az oklevél kettőt oppidumnak, egyet pedig villának nevez. Mivel Sitkével kapcsolatban nem került elő a középkorból mezővárosi adat,[148] Ikervárat azonban többször nevezték így, (Alsó)Káldot szintén,[149] az oklevélben feltüntetett két oppidum kifejezés minden bizonnyal Ikervárra és Káldra vonatkozik. Ezek szerint, tehát Ikervárra az első áttételes oppidum adat 1424-ből származik. A későbbiekben így szerepel az 1515. évi zálogosító oklevélben,[150] és az 1519. évi urbáriumban is.[151] A megjelenő oppidum megnevezés ellenére azonban a 16. századig folyamatosan nevezik possessionak is a települést,[152] az 1506. évi rectificatióban pedig egyszerűen *Ikerwara*-ként szerepel.[153] Mindenképpen meg kell azonban említeni, hogy – mint azt Gulyás László Szabolcs az oppidum- és civitasemlítésekkel kapcsolatban megállapította – „*a település kategorizálásában az oklevél írója játszotta a legnagyobb szerepet, (…) aki személyes értékítéletét reprezentálta. Éppen ezért igencsak óvatosan szabad az oklevelekben szereplő terminológiát általános következtetésekhez felhasználni*".[154]

A tipikusnak mondható mezővárosi szabadságjogok közül[155] Ikervár a hetivásár tartásának jogát nyerte el. Az egy összeg-

141 1522. július 25: Nógrády, 2011. 130. p. 410. sz. 1521-ben is kétszer: Nógrády, 2011. 67. p. 149. sz., 68. p. 165. sz.

142 1523. március 20: Nógrády, 2011. 131. p. 432. sz., 146. p. 777. sz.

143 Nógrády, 2011. 93. p. 639. sz., 95. p. 671. sz.

144 Nógrády, 2011. 102. p. 827. sz.

145 Virágvasárnap, Szent Máté evangélista ünnepén és Szent Tamás apostol ünnepén tartottak vásárt. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56/c.

146 *Ikerwar opidum.* MNL OL DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul). Kubinyi szerint is 1490 után nevezik először oppidumnak Ikervárat. Kubinyi, 1989. 328. p. (Mutató a térképvázlathoz.)

147 MNL OL DL 92646.

148 Csánki, Engel sem tud ilyenről. Például MNL OL DL 41510-ben is csak egyszerűen *Sythke*-ként szerepel, idézés helyszíneként. Kubinyi sem tüntet fel róla oppidum-adatot. Kubinyi, 1989. 328. p. (Mutató a térképvázlathoz.)

149 Engel, 2001a.; Kubinyi, 1989. 328. p. (Mutató a térképvázlathoz.)

150 MNL OL DL 26162.

151 MNL OL DL 37007. 40v. fol.

152 1424: MNL OL DL 11525., 11530.; 1452: MNL OL DL 93205.; 1455: MNL OL DL 14926., 101861.; 1460: MNL OL DL 44951.; 1486: MNL OL DL 19133.; 1501: MNL OL DL 21063., 21031. Gulyás az általa vizsgált mezővárosok kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy azokat „*olykor possessiónak, esetleg villának is nevezhették, ha a település birtokjogi vonatkozásban szerepelt egy oklevélben, illetve, ha a jobbágy és földesúr közötti diskurzus során az előbbi a függő helyzetét, az utóbbi pedig a földesúri jogait kívánta hangsúlyozni*". *Gulyás László Szabolcs:* Civitas vagy oppidum? In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. 1. köt. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp.–Debrecen, 2014. (továbbiakban: Gulyás, 2014.) 397., 403. p.

153 MNL OL DL 37005.

154 Gulyás, 2014. 397. p.

155 Ilyen volt az egy összegben való adózás, a heti- és éves vásártartási jog, amelyhez egyes helyek a vásárvámot is megszerezték. *Szabó István:* A középkori magyar falu. Bp., 1969. 238. p.

ben való adózás kiváltságát viszont nem tudta megszerezni, ugyanis 1492-ben és 1519-ben a cenzus összegét fejenként állapították meg.

A Kubinyi András által felállított centralitási pontrendszer ma is az alapját képezi az oppidumok vizsgálatának. Ez alapján próbálta meghatározni a nagyszámú oppidumból azokat, amelyek ténylegesen központi helynek tekinthetőek.[156] Kubinyi saját vizsgálatai alapján Ikervárnak négy centralitási pontot adott,[157] s ezáltal a legalacsonyabb kategóriába sorolta.[158] A fentiek alapján azonban ez a szám módosítható. Ikervárat részletesebben megvizsgálva kiderül, hogy a település a 10 kategóriából négyből szerzett pontot. Egyet kaphat mint „egy nagybirtok alsóbb birtokigazgatási központja". Erre utalhat ugyanis egy 1448. és egy 1452. évi oklevélben szereplő ikervári officiális (tiszttartó).[159] További egy pontot jelent a már említett szerdai hetivásár. Három pontot ér, hogy többször van rá oppidum adat, és ebből az egyik 1490 előtti. Szintén három pontot jelent, hogy „úthálózati csomópont" volt. A településről legalább hat központi hely[160] érhető el anélkül, hogy másikat érintene; ilyenek Sár, Sárvár, Sitke, Káld, Kovácsi és Vép.[161] Ezek alapján Ikervár összesen nyolc pontot szerzett.[162] Így, a centrális helyek hét csoportjából Ikervár a hatodik, vagyis az „átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak" kategóriába sorolható, ugyanakkor nem tekinthető az országos városhálózat részének.[163]

156 Szabó, 1976. 181. p.

157 A pontrendszert lásd *Kubinyi András:* Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (továbbiakban: Kubinyi, 2000.) 13–15. p. (Dél-Alföldi évszázadok; 14.) A pontrendszer összefoglalását lásd legutóbb *Lakatos Bálint:* Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. Bp., 2019. (továbbiakban: Lakatos, 2019.) 13–15. p. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)

158 A 10 centralitási kategóriában a maximálisan elérhető pontszám a 60. Hogy a négy pont mely kategóriák alapján jött ki, azt nem részletezte. Kubinyi, 1989. 328. p. (Mutató a térképvázlathoz.)

159 „*Jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak.*" Kubinyi, 2000. 15. p.

160 1448: MNL OL DL 14184.; 1452: MNL OL DL 93205. A tisztségről lásd még alább, illetve Lakatos, 2019. 79. p.

161 A Kubinyi által központi helyként definiált települések: „*amelyeket legalább egyszer mezővárosnak neveztek, vagy ahol piacokat, sokadalmakat tartottak*". Kubinyi, 2000. 15. p.

162 Lehetséges, hogy a felsorolásba belevehetjük Szombathelyt és Sárvárat is, mert valószínű, hogy vezettek közvetlen utak a két településre, elkerülve Vépet, illetve Sárt.

163 A Kubinyi-féle négy ponttól való eltérés abból adódhat, hogy ő csak 1490 utáni oppidum-említéssel számolt, s a közvetlenül elérhető központi helyek számát is kevesebbnek vette.

164 Kubinyi, 2000. 16. p.

KUGLICS GÁBOR

A püspöktamási KALOT- és KALÁSZ-szervezetek

Püspöktamási a mai Püspökmolnári egyik elődközsége, amely 1929-ben jött létre Rábapüspöki és Rábaszenttamás egyesítésével. Önálló életet csak 20 évig élhetett, ugyanis 1948-ban összevonták a szomszédos Rábamolnárival, az így született nagyközség 1949-ben a Püspökmolnári nevet kapta.[1] A katolikus templom, a plébániaház és a katolikus (továbbá az evangélikus) elemi iskola – amelyek Szenttamáson álltak – azonban összekötötte ezeket a szomszédos falvakat.

A két világháború közti korszakban e kisközségekben – mind a szakirodalom, mind a korabeli újságcikkek, mind a még élő idősek visszaemlékezése alapján – gazdag egyesületi élet folyt. 1931-ben az alábbi formális egyletek működtek: Püspöktamásiban Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Levente Egyesület, Polgári Lövészegylet és Gazdakör, Rábamolnáriban pedig Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Levente Egyesület és Lövészegylet. Később ehhez csatlakozott a helyi KALOT és a KALÁSZ.[2] (Szerepel még a forrásokban a katolikus iskolás gyerekeket összefogó Szívgárda, illetve az evangélikus gyülekezeten belül működő egyletek, de ezek formalizáltságáról nincs tudomásom.)

Ennek a virágzó kulturális–közösségi életnek a leglátványosabb, legismertebb eleme a színjátszás volt. Erről az 1960–1970-es években vezetett községi Falukrónika szerzője így írt: „*Községünkben a legrégibb népművelési forma a színjátszás volt. Minden téli estén összejöttek a fiatalok eleinte az iskola tantermében, később* [1948 után – KG] *a kultúrotthonban, és évente megtanultak, bemutattak egy-egy háromfelvonásos színművet vagy több egyfelvonásos darabot. Ez volt a legfőbb szórakozásuk, szabadidejük nagy részét erre fordították. Szívesen csinálták, sőt megtiszteltetésnek vették, ha valakit alkalmasnak véltek és felkértek a szereplésre. Sok tehetséges fiatalt ismert meg a közönség, akik a mű mondanivalóját érzelemdúsan, jó hanggal, beszéd- és mozgáskultúrával tették érthetővé, közben szórakoztatták, kacagásra késztették a munkában elfáradt dolgos falusi embereket. E fiatalokat szerették, közkedveltek és népszerűek voltak a faluban. A művek megtanítása több lelkes, közösséget szerető és érte dolgozni tudó ember nevéhez fűződik.*”[3]

Az egyesületek között – különösen a kulturális életben – meghatározó szerepet játszottak a katolikus legények és leányok szervezetei, azaz a helyi KALOT és a KALÁSZ. A jelen tanulmányban e két egylet tevékenységét próbálom apró mozai-

1 *Kovacsics József*: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 4. Vas megye. Bp., 1993. 257–258., 266–269. p.

2 A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök. Szerk. Pór Edit. Bp., 1988. 3. köt. 264. p.; Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. Főszerk. F. Szabó Géza; szerk. Gyulay Sándor, Rexa Dezső. Bp., [1931.] 476–479. p.

3 Falukrónika. Kartondobozban található, rajzlapokra írt, összefűzetlen kézirat beragasztott képekkel és újságcikkekkel a Püspökmolnári Könyvtárban (továbbiakban: PK Falukrónika). Szerzők, oldalszám és keletkezési év – kb. 1960 és 1975 között – nélkül.

kokból összerakni. Az „apró" jelzőt szó szerint értem: gyakran cím nélküli, rövid újságcikkek, egymondatos naplóbejegyzések jelentik ezeket a puzzle-darabkákat.

Az egyletek létrejötte és vezetői

1935-ben jött létre a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága – 1938-tól: Testülete, rövidítve: KALOT –, amely szervezet a földművesek és földmunkások legényegyleteit országosan fogta egybe. Célja a krisztusibb ember, a műveltebb falu, az életerős nép érdekében az agrárifjúság szellemi, anyagi támogatása, összefogása, érdekvédelme. A központ folyóiratokat és könyveket adott ki, jelvényt készített, a helyi szervezeteket színdarabokkal, előadások anyagával látta el, lelkigyakorlatokat szervezett. A szervezet jelvénye: fehér pajzson egy piros kereszt alakú kard, amit búzakalász ölel át, felette pedig zöld mezőben aranybetűkkel a K.A.L. rövidítés olvasható.[4]

A KALOT helyi szervezetét Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletnek hívták, amelynek egyházi elnöke mindig a helyi pap, világi elnöke választott földműves vagy tanító, az ifjúsági elnök pedig rendszerint népfőiskolát végzett parasztlegény volt. A helyi egyletvezető legényeket önkéntes jelentkezés és egyházközségi ajánlás alapján tanfolyamokon képezték. Női párja KALÁSZ névvel működött.[5]

Püspöktamásiból csak viszonylag későn, 1941. március 15-ről maradtak fenn iratok az egylet megalakításáról. Ez minden bizonnyal a plébános személyének változásával függött össze. Eszerint a helyi KALOT-szervezet 23 alapító taggal jött létre – ebből 13 rábamolnári lakos –, közülük a legfiatalabb legény 1925-ben, a legidősebb – a plébános – 1908-ban, majd az 1911-ben született kántortanító következett. Utóbbiakon kívül 16 földműves, két vasúti munkás, egy–egy kertész, szobafestősegéd és kocsmáros alkotta a tagságot, vagyis nem kizárólag parasztfiúkból állt az egylet. Az alakuló közgyűlésen elfogadták az Országos Testület által kibocsátott, 22 számozott oldalból álló „blanketta alapszabályt" – amelynek lényegét a plébános ismertette –, az alapszabály szellemében megalakították a helyi szervezetet és kijelentették a csatlakozásukat az Országos Testülethez, majd megválasztották a vezetőséget.

A helyi szervezet egyházi elnöke Holpert István plébános, világi elnöke Pungor Imre kántortanító, az ifjúsági elnök Szilassy József lett. Rajtuk kívül még választottak titkárt, jegyzőt, pénztárnokot, háznagyot, két pénztári ellenőrt, kilenctagú választmányt és öttagú számvizsgáló bizottságot.[6] Vagyis minden alapító tag kapott valamilyen tisztséget. A belügyminiszter „a Püspöktamási–Rábamolnári Katolikus Agrárifjúsági legényegylet alapszabályait" az év végén hagyta jóvá.[7]

A kántortanítói tisztséget betöltő Pungor Imre 1935 és 1857 között tanított a faluban, így rá a ma élő idősek is emlékeznek. Szigorú, de következetes tanítónak, egyúttal pedig rendkívül jó szervezőnek írják le, aki összefogta a fiatalságot és az elemi isko-

4 *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1998. (továbbiakban: Balogh, 1998.) 60. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 23.)

5 Magyar katolikus lexikon, online változat (továbbiakban: MKL) KALOT szócikk: http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html (Megtekintve: 2020. december 17.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Vas megyei egyesületi alapszabályok. Püspökmolnári. Püspöktamási kat. Agrárifjúsági legényegylet alapszabályai 2211/1941.

7 Napihírek. Jóváhagyott alapszabály. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1941. máj. 6. 5. p.

A Holpert István plébános 1941. évi beiktatásán megjelent szívgárdisták (balról) és „Kalász leányok" (!) (jobbról) a templomkertben (SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. szeptember 28.)

lából már kimaradt kamaszokat és a fiatal felnőtteket is. 1935. évi kinevezésekor a vele szemben támasztott nevelői, kántori, valláserkölcsi elvárásokon túl ott találjuk az alábbiakat is: „*iskolánkívüli népművelés, leventeoktatás, szivgárda és ifj*[úsági] *énekkar vezetése*".[8] A források szerint leginkább a KALOT-on belül tudott kibontakozni: színdarabok, versek betanításával, énekléssel, sőt sportolással, futballal vonta maga köré a fiúkat. A helyi KALOT-ban végzett munkája eredményeként 1944 márciusában kinevezték espereskerületi KALOT-titkárrá, a felmentését kérő Puskás Sándor vasvári tanító helyére.[9]

8 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. Plébániák iratai. Püspökmolnári plébánia iratai (továbbiakban: SZEL Ppi.) 9. doboz. Tanítók iratai.

9 SZEL Ppi. 1. doboz. Historia domus (továbbiakban: Hist. dom.), 1944. március 5.; Kovács József borsfai lelkészt ... = Szombathelyi Katolikus Tudósító (továbbiakban: SZKT), 1944. március. 6. p. (Igaz, a folyóirat tévesen püspöknádasdi tanítónak említi.)

1946 húsvétján – addigi tevékenysége elismeréseként – Kovács Sándor megyéspüspök igazgatónak nevezte ki Pungor Imre kántortanítót. A plébános a mise után, a templomkertben adta át a kinevezést tartalmazó főpásztori leiratot. Az ünnepeltet a helybeli KALOT részéről Németh József, a KALÁSZ részéről pedig Greffer Teréz köszöntötte.[10]

A helyi KALOT egyházi elnöke Holpert István plébános volt. Ő 1941. január 30-án foglalta el új állomáshelyét, Püspöktamásit – ekkor még csak adminisztrátorként. A hivatalos plébánosi kinevezése fél évvel később, július 29-én érkezett meg.[11] Az őt fogadók között Pungor Imre kántortanítót és Bárdos Imre KAL-ifjúsági elnököt is megemlítette.[12] (Tehát már a plébános

10 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. április 28.

11 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. július 29.

12 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. január 30.

megérkezése előtt is létezett valamiféle katolikus legényegylet. Talán a plébános személyének változása miatt tették hivatalossá a szervezet működését? Nem tudjuk.) A plébánost ünnepélyes keretek között szeptember 28-án iktatták be, az erről szóló naplóbejegyzésben az atya az őt üdvözlők sorában a KAL-legényeket is megemlítette.[13]

1941 októberében arról értesülünk, hogy a megyéspüspök Szekér Antal pápai kamarás, rábahídvégi plébános helyett a vasvári esperesi kerület KALOT-titkárává a fiatal Holpert István püspöktamási plébánost nevezte ki.[14] (Érdekes, hogy a plébános ezt a kinevezést nem rögzítette az általa vezetett naplóban, miközben pl. a faluba érkezését, köszöntését, beiktatását részletesen lejegyezte.) Október 28–29-én 2 napos KALOT-igazgatói kiképzésen vett részt az atya Szombathelyen, amelyet Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes, a KALOT országos alelnöke vezetett. Ő érezhetően hatalmas befolyást gyakorolt Holpert atyára, aki ezt írta róla: *„hallgatóit valósággal elbűvölte és átvarázsolta a kiváló szerzetes-atya. Mint lelkes Kalot-isták jöttünk haza”*.[15]

A plébános 1942 áprilisában 4 napot Érden töltött a KALOT népfőiskoláján levente vezetői kiképzésen. *„Kalot és levente egymással kezetfogva akarja vezetni az ifjúságot”*[16] – jegyezte be a plébánia naplójába. (És mivel Pungor Imre kántortanítót 1942 áprilisában kivitték az orosz frontra, a helyi KALOT-szervezet érdemi vezetése hosszú időre a plébánosra maradt.[17])

Az atya természetesen másutt is szerepelt KAL-eseményeken. 1946. március 17–20. között például Bérbaltaváron KALÁSZ-lányoknak és vezetőiknek tanfolyammal kapcsolatos lelkigyakorlatát vezette.[18] Május 5-én pedig, a vasvári Szentkútnál tartott férfi zarándoklat keretében zajló műsoros ünnepségen mondott megnyitót mint espereskerületi KALOT-igazgató. Ezen egyébként a megyéspüspök és a jezsuita Kerkai Jenő, a KALOT országos elnöke is megjelent. Az esemény rendezését Balassa András egyházmegyei és Pungor Imre espereskerületi KALOT-titkárok végezték. Püspöktamásiból és Rábamolnáriból mintegy 150 férfi vett részt rajta.[19]

A tanítók és a plébános személyén túl a templom melletti katolikus iskolaépület is fontos szerepet játszott a KALOT/KALÁSZ életében: színdarabokat, a verses–dalos műsorokat próbáltak; tanfolyamokat tartottak; itt zajlott az egyesületek programjainak szervezése.

A püspöktamási KALOT-szervezet működése

A helybeli katolikus legényegylet működésének első nyoma 1940 februárjából maradt fenn. Ekkor Vasváron 3 napos lelkigyakorlatos KAL-vezetőképző tanfolyamra került sor, amelyen a járás 14 községéből 51 fiatal jelent meg. A tanfolyam eredményes elvégzéséről oklevelet vehetett át Püspöktamásiból Bárdos Imre.[20] Az év végén pedig azt olvashatjuk, hogy *„Püspöktamásiban 32 legény tett fogadalmat Szekér Antal pápai kamarás, esp. kerületi KAL igazgató előtt. Díszgyűlésükön a legényszereplők mellett beszédet mondott Süle Ferenc káplán és Pungor Imre kántortanító.”*[21]

13 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. szeptember 28.
14 Napihírek. A KAL igazgatói teendők alól felmentette … = Vvm., 1941. okt. 24. 5. p.
15 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. október 28–29.
16 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. április 24.
17 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. április 17.
18 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. március 17–20.
19 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. május 5.
20 Napihírek. A vasvári esperesi kerület KAL vezetőképzőtanfolyama. = Vvm., 1940. febr. 21. 6. p.
21 Püspöktamásiban 32 legény tett fogadalmat … = SZKT, 1940. december. 10. p.

Ahogy fentebb láttuk, 1941 márciusában lezajlott a hivatalos egyletalakítás, szeptemberben pedig a Szombathelyi Katolikus Tudósító című lap már így értékelte az addig végzett munkát: „*A Püspöktamási és Rábamolnári KAL 42 taggal működik. A Döfi*[22] *40 példányban, a Magyar Vetés 10 példányban jár. Színdarabokat, kultúresteket rendeztek, közgyűlést tartottak. Egy legény részt vett a Népfőiskola kulturális tanfolyamán. Az őszi elinduláskor kevesen hittek az egylet komoly munkaerejében, de kellemesen csalódtak. Az egész télen át tartó magyar nóta tanfolyam, a karácsonyi nagysikerű színelőadás és a heti gyűlések nagy sikert jelentettek.*"[23] 1942 januárjában a Magyar Vetés című lapból Püspöktamásiba már 70 példány járt.[24]

Az említett nótatanfolyam a katolikus iskolában 1941. február 9-én (vasárnap) este fél 8-kor műsoros est keretében fejeződött be. A mintegy másfél órás programot Pungor Imre kántortanító szervezte, amiben a KALOT és az iskolásgyermekek is szerepeltek.[25] December hónapban pedig Holpert atya rendezésében a „Klárica" című színdarabot nézhette végig Rábamolnári és Püspöktamási közönsége. Ezt kilenc KALOT-tag adta elő, akiknek nevét a plébános lejegyzete: Kiss Katus, Pápai Németh Mária, Horváth Anna, Kovács Erzsébet, Sipos Irén, Nagy István, Nagy Károly, Piri Mihály, Böröcz János.[26]

Karácsony előtt még egy eseményen találkozhatunk az egylet nevével: december 21-én Kovács Andor egyházmegyei KALOT-titkár tartott gazdasági témájú előadást az iskolában és meglátogatta a helybeli KALOT-tagokat.[27]

1942 februárjában a Püspöktamási és Rábamolnári községek fiatalságából összetevődő egylet farsangi műsoros táncmulatságot tartott a Számedli-vendéglőben. A műsorban egyfelvonásos színdarabokat, monológokat és vidám, tréfás jeleneteket adtak elő, a rendezői munkát a plébános végezte. A szórakozó fiatalság a késő éjjeli órákig maradt együtt.[28] Ezt a plébános így írta le a Historia domusban: „*Kalot ifjúsági farsangi műsoros est volt előkészületül a tavaszi ker*[ület]*i Kalot-napra*".[29]

De még ezt megelőzően, márciusban az egylet lelkigyakorlatára került sor Holpert István vezetésével,[30] majd március 14-én 44 jelöltet avatott KALOT-taggá az Actio Catholica (továbbiakban: AC) egyházmegyei titkára.[31] Az avatás menetét részletes forgatókönyv szabályozta. Arra mindig a falu templomában került sor ünnepélyes szentmise keretében. A „Veni Sancte" eléneklése után a pap méltató beszédet mondott a fiatalság feladatáról és a legényegyleti szervezkedés fontosságáról. Ezután a legényegyleti titkár a következő szavakkal szólította meg társait: „*A teljes Szentháromság dicsőségére lépjenek elő azok az ifjak, kik a …-i Katolikus Legényegyletben akarják Krisztus Királyt szolgálni.*" Majd a plébánoshoz fordult, elmondta szándékukat, amire a pap magasztos beszéddel felelt.

22 A Dolgozó Fiatalság című lap közkeletű neve. Balogh, 1998. 35. p.
23 A püspöktamási és rábamolnári KAL … = SZKT, 1941. szeptember. 6. p.
24 A Magyar Vetés hadjárat … = SZKT, 1942. január. 6. p.
25 Napihírek. Nóta-tanfolyam. = Vvm., 1941. febr. 11. 5. p.
26 Napihírek. Jól sikerült előadást rendezett a Rábamolnásri és Püspöktamási KALOT. = Vvm., 1941. dec. 12. 7. p.; SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. december 7.
27 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. december 21.
28 Napihírek. A Püspöktamási KALOT táncmulatsága. = Vvm., 1942. febr. 15. 10. p.
29 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. február 2.
30 Püspöktamásiban a legényegylet … = SZKT, 1942. április. 5. p.
31 Püspöktamásiban 3 napos lelkigyakorlat … = SZKT, 1942. április. 6. p.

Válasza végén kérdést intézett a fiatalokhoz: *„Akartok-e a …-i Katolikus Legényegylet hű tagjai lenni? (Ők válaszoltak: akarunk.) Megígéritek-e, hogy az egylet szabályait lelkiismeretesen megtartjátok? (Megígérjük.) Akartok-e …-i Kat. Legényegyletben katolikus életetek példájával és apostoli buzgóságtokkal embertársaitok boldogulásán is közreműködni? (Akarunk.)”* Ezt követően mindannyian elmondták az ünnepélyes eskü szövegét, amit előre megkaptak és aláírtak. Az eskütétel után a pap felavatottnak nyilvánította a legényeket, és feltűzte rájuk a megáldott KALOT-jelvényt.[32]

1942. június 14-én a vasvári esperesi kerület KALOT-tagjai legénynapot – tulajdonképpen egy kulturális seregszemlét – tartottak 200 fölötti résztvevővel Vasváron. Köszöntőt mondott Holpert István püspöktamási plébános, kerületi igazgató, majd Toronyi Németh István AC- és dr. Kovács Andor KALOT-titkár beszélt. A járás „intelligenciájából” megjelent Zimits József esperes, Galba Vince főszolgabíró, Szekér Antal pápai kamarás, rábahídvégi plébános.[33] Az esperesi kerület egyesületei közül felléptek a vasvári, kámi, gersei, rábahídvégi és püspöktamási legények. Utóbbiak a Falu végén kurta kocsma című vígjelenetet adták elő, nagy tetszést aratva. Vendégszerepelt a vasvári leventezenekar és vegyes dalárda. Az ünnepséget a Szombathelyen létesítendő KALOT-népfőiskola javára rendezte Puskás Sándor vasvári tanító, kerületi KALOT-titkár és Holpert István kerületi KALOT-igazgató.[34]

1942-ben szenteste és karácsony két napjának estéjén a „Gyimesi vadvirág” című színdarabot adták elő a fiúk – kiegészülve KALÁSZ-tagokkal –, ami *„erkölcsileg, anyagilag jól sikerült”*.[35] December 26-án, a litánia után a hívek felköszöntötték névnapja alkalmából a plébánost. A KALOT részéről Nagy Károly, a KALÁSZ képviseletében pedig Molnár Anna adott át értékes ajándékot és tolmácsolta az ifjúság és a hívek ragaszkodását a lelkipásztor felé.[36]

1943 januárjában három KALOT-legény – Gálos Lajos, Körhöcz György, Vámos Ernő – ment Kisunyomba az egyházmegyei KALOT-népfőiskolára 3 hetes leventeegyesületi vezetőképző tanfolyamra.[37] Május 14-én az orosz frontról 13 hónapos szolgálat után hazaérkező Pungor Imre kántortanítót nagy örömmel fogadták a KALOT- és a KALÁSZ-tagjai. *„Esti szerenád keretében szekfű-csokorral és séta-bottal üdvözölték.”*[38]

1944. február 20-án a plébános azt jegyezte fel a naplójába, hogy *„A vén bakancsos és fia, a huszár c*[íMű] *színdarabot játszotta a Kal és Kalász ifjúság. Nagy Károly rábamolnári Kal-legény mindenkit sirásra fakasztott a vén bakancsos szerepében.”*[39] Március 19-én pedig *„nagyon jól sikerült apák-napját rendeztünk a Szivgárda, Kalász és Kalot tagjaival”*.[40]

A helyi KAL-szervezetekről 1944 áprilisában azt olvashatjuk, hogy *„Püspöktamásiban zászlószentelésre készül a KALOT. Zászlóalapja javára népszínművet adott elő Pungor Imre kántortanító, espereskerületi KALOT titkár betanításával.”*[41] A május 21-én megtartott zászlószentelésről a Vasvármegye részletesen beszámolt. (Talán azért, amit Holpert atya írt: ez volt az alig

32 Balogh, 1998. 60. p.
33 A vasvári kerület legényei … = SZKT, 1942. július. 4. p.
34 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. június 14.
35 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942.december 25.
36 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942.december 26.
37 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. január 25.
38 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. május 14.
39 SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. február 20.
40 SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. március 19.
41 Püspöktamásiban zászlószentelésre készül a KALOT … = SZKT, 1944. április. 5. p.

KALOT- és KALÁSZ-tagok az 1944. évi zászlószentelésen. A bal szélen Pungor Imre kántortanító, az egylet világi elnöke, középen – fehér kalapban – Pungor Imréné Sütő Mária zászlóanya (Szilasy Jánosné szül. Piri Júlia püspökmolnári lakos, egykori KALÁSZ-tag fotója)

2 hónapja kinevezett szombathelyi megyéspüspök legelső ünnepélyes útja.[42])

A tudósítás szerint Kovács Sándor püspök „udvari papja", Süle Ferenc – korábbi püspöktamási káplán – kíséretében érkezett a községbe. A falu határában Lipp Károly járási főszolgabíró fogadta a főpásztort. Az iskola előtti díszkapunál vitéz Roszner István báró országgyűlési képviselő várta, Sely Gyula körjegyző pedig köszöntötte a püspököt, akinek egy kislány, Somogyi Erzsébet virágcsokrot adott át. A hívek sorfala között vonuló főpásztort a templom kapujában Zimits József pápai kamarás, kerületi esperes fogadta. Kovács Sándor szentmise keretében 22 legényt avatott fel a KAL-tagok sorába. Szentbeszédében Krisztus és Lucifer zászlaját állította egymással szembe, amelyek közül a keresztény ember egyértelműen választott a kereszteléskor, bérmáláskor, a szentségek vételekor, ezután csak hűnek kell maradnia Krisztus zászlajához.

A templomi ünnepség után a szomszédos katolikus elemi iskolában köszöntötték a püspököt a helyi egyesületek és az evangélikus felekezet küldöttsége. A püspök válasza után műsoros ünnepség keretében Pungor Imréné született Sütő Mária helybeli tanítónő, Pungor Imre espereskerületi KALOT-titkár felesége – mint zászlóanya –, majd a KALÁSZ-lányok és a leventék szalagot kötöttek a zászlóra, majd megkezdődött a zászlószegek beverése. A megyéspüspök után dr. Szendy László esperes–plébános, AC-igazgató, Pungor Imréné zászlóanya,

42 SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. május 21.

Zimits József kerületi esperes, Szekér Antal pápai kamarás, Lipp Károly főszolgabíró, Toronyi Németh István AC-titkár, Szerdahelyi Imre szolgabíró, Horváth Jordan domonkos atya, Kovács Andor népfőiskolai igazgató, öt plébános, a község vezetői, az egyesületek képviselői és a hívek vertek be zászlószegeket. Az ünnepség a Himnusszal ért véget, majd a megyéspüspök meglátogatta a tanító házaspárt és Sely Gyula körjegyzőt, a hívektől pedig a délutáni litánián köszönt el.[43]

1944. október 15. után a hatalomra került nyilas kormányzat a KALOT-ot feloszlatta, így uralmuk idején a helyi szervezetek sem végeztek érdemi tevékenységet.[44] (Ennek ellenére, december 26-án Holpert István azt írta a plébánia naplójába, hogy számosan felköszöntötték a névünnepe alkalmából, ezek között a KALOT-ról és a KALÁSZ-ról is megemlékezett.)[45] A 2. világháború befejezésével azonban a mozgalom újjászerveződött, így a helyi szervezetek is működni kezdtek.

1945-ből Püspöktamásiból a KALOT kapcsán csak egy tragikus hír maradt fenn. Április 12-én a németek által felrobbantani próbált, de végül csak megrongálódott rábamolnári vasúti hídnál helyreállítási munkálatok folytak, amelynek szünetében több helybeli fiatal elkezdett szétszerelni egy korábban talált páncélöklöt. A hadianyag azonban éles volt, és felrobbant. Kranczl István rábamolnári legény azonnal, a püspöktamási Borsos Antal kb. fél óra múlva meghalt, Kovács István és Sipos László püspöktamási lakosok életveszélyesen megsérültek, de Szombathelyre szállítás, illetve műtét közben ők is elhunytak.

43 Napihírek. „KAL" zászlót szentelt a megyéspüspök Püspöktamásiban. = Vvm., 1944. máj. 24. 5. p.

44 MKL KALOT szócikk: http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html (Megtekintve: 2020. december 17.)

45 SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. december 26.

A püspöktamási KALOT-tagjai 1944-ben a Kovács Sándor megyéspüspök által felavatott zászlóval (SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. május 21.)

Mind a négyen a KALOT tagjai voltak.[46] Közös temetésükre április 14-én került sor, ahol nagy tömeg kísérte őket utolsó útjukra. A legényegylet tagjai zászlóval vonultak ki a temetésre.[47]

1946-ban nyugodtabban indult az év. Február 20-án este KALOT-tanfolyam kezdődött a vasvári esperesi kerület legényeinek a püspöktamási katolikus elemi iskolában. A lelkigyakorlatot Balassa András egyházmegyei KALOT-titkár vezette,

46 SZEL Ppi. Hist. dom., 1945. április 12.; PK Falukrónika.

47 SZEL Ppi. Hist. dom., 1945. április 14.

a szentbeszédet Holpert atya mondta. 22 községből 71 legény vett részt rajta. Szállásuk és étkezésük a helybeli KALOT-tagoknál volt.[48] A tanfolyam 24-én Te Deummal és közös szentáldozással ért véget, majd a mise utáni gyűlésen az iskolában tiltakoztak a katolikus egyházat, a felekezeti iskolákat és a Mindszenty Józsefet ért támadásokkal kapcsolatban.[49]

A Lánykör, azaz a KALÁSZ-szervezet

A helyi KALÁSZ-ról alapító dokumentumok nem maradtak fenn, így elképzelhető, hogy formális létrehozása nem is történt meg. 1942–1943 folyamán azonban a KALÁSZ-lányok önállóan is megjelentek a hírekben, illetve a plébániatörténeti naplóban is. 1942. március 17–19-én Holpert atya félig zártkörű lelkigyakorlatot tartott a KALÁSZ-lányoknak az iskolában. Ezen 40 felnőtt lány vett részt, amelyet Toronyi Németh István egyházmegyei AC-titkár vezetett. A lelkivezető munkáját Kiss Margit KALÁSZ-tagjelölt virággal köszönte meg.[50]

1942 tavaszán „*A püspöktamási és rábamolnári lánykör nagy sikerrel játszotta a Kismama és Apróhírdetések c. színművet.*"[51] (Erre egész pontosan április 5-én került sor, és a plébános szerint ez volt a KALÁSZ-lányok első nyilvános bemutatkozása, ami ráadásul „*kitűnően sikerült*".[52])

1942 tavaszán katekizmusversenyek zajlottak megyeszerte 40-nél több egyesület részvételével. Az erről szóló egyik tudósítás szerint május 31-én a püspöktamási lánykörі tagok mutatták be nagyszámú közönség előtt tudásukat, amely a komoly téli munka eredménye.[53] Ezen Toronyi Németh István egyházmegyei AC-titkár előtt vizsgázott 22 KALÁSZ-lány a litánia után, a plébános szerint „*igazán szép eredménnyel. A vizsga után hangulatos sörözést rendezett az egyesület az iskola udvarán.*"[54]

1943. február 22–27. között hat püspöktamási lány – a nevük nem maradt fenn – jelent meg a Vasváron tartott csoportvezetői tanfolyamon, farsangon pedig a lánykör tagjai színdarabbal szórakoztatták Püspöktamási közönségét.[55] Húsvét két ünnepnapján a helyi KALÁSZ újra színdarabot adott elő.[56] A Szombathelyi Katolikus Tudósító májusban megjelent lapszáma szerint a községben katekizmusversenyre is sor került a lányok számára.[57] Június 6-án Pungor Imréné tanítónő vezetésével 23 KALÁSZ-tag ment Csipkerekre az espereskerületi leánynapra.[58] November 14-én pedig jelentősen bővült az addigi taglétszám: szentmise keretében vettek fel 20 tagot a KALÁSZ soraiba. A szertartást Toronyi Németh István AC-titkár celebrálta, amit délután AC-gyűlés követett az iskolában. [59]

1944 tavaszán azt is olvashatjuk róluk, hogy „*a Lánykör vallásos tárgyú színművet adott elő március 25-26-án a KALOT és a Szívgárdisták közreműködésével nagy erkölcsi és anyagi sikerrel. A lánykör szorgalmasan készül a katekizmusversenyre, mely húsvét után lesz.*"[60] (A Szívgárda a 6–14 éves fiúk és lányok szervezete volt, a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozata. Célul tűzték ki

48 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. február 20.
49 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. február 24.
50 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. március 17–19.
51 A püspöktamási és rábamolnári lánykör ... = SZKT, 1942. június. 6. p.
52 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. április 5.
53 A katekizmusversenyek az elmult hónapban ... = SZKT, 1942. június. 5. p.
54 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. május 31.
55 Vasvárott február 23-27-ig kapott ... = SZKT, 1943. március. 6. p.
56 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. április 25.
57 Katekizmusversenyek. = SZKT, 1943. május. 6. p.
58 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. június 6.
59 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. november 14.
60 Püspöktamásiban a Lánykör ... = SZKT, 1944. április. 5. p.

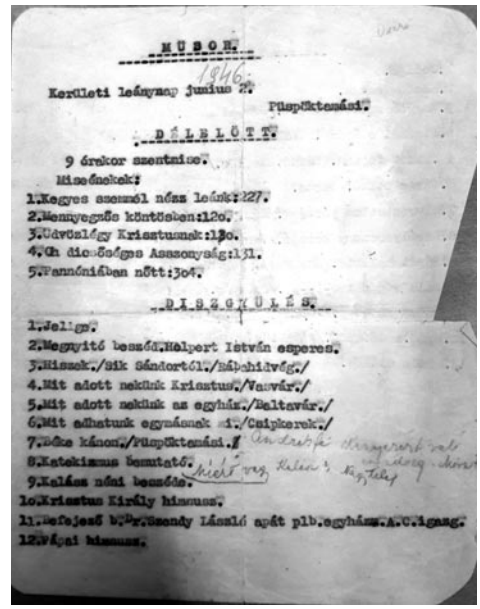
1942-ben lelkigyakorlaton részt vett KALÁSZ-lányok Toronyi Németh István egyházmegyei AC-titkárral (SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. március 17–19.)

Katekizmusverseny résztvevői Toronyi Németh Istvánnal 1942-ben (SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. május 31.)

a gyermekek valláserkölcsi és hazafias nevelését, ezen belül a családi élet megszerettetését, a tekintélytiszteletre, a munkára és a kötelességteljesítésre nevelést.[61]) A katekizmusverseny eredményéről azonban nem található híradás. 1945. szeptember 16-án Stettner Andrea egyházmegyei KALÁSZ-titkárnő látogatta meg a helyi szervezetet.[62] 1946. április 7-én pedig a lányok katekizmusvizsgájáról rendelkezünk információval.[63]

1946. június 2-án a lánykör legnagyobb programja zajlott Püspöktamásiban. Az espereskerületi KALÁSZ-napon – a plébános becslése szerint – mintegy 500 lány vett részt. Délelőtt 9-kor a templomkertben felállított oltárnál Szendy László apátplébános, egyházmegyei AC-igazgató celebrált szentmisét, majd a szomszédos katolikus iskolában reggeliztek meg a résztvevők. Ezt követően díszgyűlésre került sor a templomkertben az esperesi kerület KALÁSZ-szervezeteinek aktív közreműködésével. Szavalatok, imádságok, énekek, elmélkedések hangzottak el, a püspöktamásiak Békekánont énekeltek. (A délelőtti program nyomtatásban fennmaradt a plébánia Historia domusában.) A papság a plébánián ebédelt, a KALÁSZ-tagok „*bugyorból ettek … a vezető néniket pedig a helybeli Kalászleányok látták vendégül*”. Fél 3-kor litána kezdődött, majd nyolcas sorokban vonultak a lányok a sportpályára, ahol műsoros bemutatók következtek, kevésbé emelkedett hangúak, mint a délelőtt folyamán, inkább szórakoztató jellegűek. Főleg színdarabokat adtak elő, de közös éneklés is volt. A püspöktamási lányok a Rossz feleség című darabot mutatták be. A szervezőmunka Pungorné Sütő Mária helybeli tanítónőt és KALÁSZ-vezetőt dicsérte.[64]

MŰSOR.

1946.

Kerületi leánynap június 2.

Püspöktamási.

DÉLELŐTT.

9 órakor szentmise.

Misedalok:

1.Kegyes szemmel nézz leánykáidra.

2.Mennyegzős köntösében állok.

3.Üdvözlégy Krisztusnak hű jobbja.

4.Oh dicsősége Asszonyságnak.

5.Pannóniában nőtt hajtás.

DÍSZGYŰLÉS.

1.Jelige.

2.Megnyitó beszéd.Molpert István esperes.

3.Hiszek./Sík Sándortól./Hálaadó/.

4.Mit adott nekünk Krisztus./Versek./

5.Mit adott nekünk az egyház./Daltanár./

6.Mit adhatunk egymásnak ?./Csipkerek./

7.Köze kánon./Püspöktamási./

8.Katekizmus bemutató.

9.Kalász dalok.

10.Krisztus Király himnusz.

11.Befejező beszéd.Dr.Szendy László apát plb.egyházm.A.C.igazg.

12.Végső himnusz.

Az 1946-ban tartott espereskerületi leánynap délelőtti programja (SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. június 2.)

KALOT–KALÁSZ-esküvők

A legényegylet és a lánykör sajátos közös eseményei voltak azok az esküvők, amikor KALOT- és KALÁSZ-tagok keltek egybe. Ez alkalmat adott a szervezetek ünnepélyes felvonulására, az ifjú pár egyleti szinten történő felköszöntésére. A történész szerencséjére ezeket a plébános röviden dokumentálta.

1941. október 5-én még csak a KALOT működött, ezért a plébános így írt a naplóba: „*Szép ünnepe volt ma a helybeli Kalot-*

61 MKL Szívgárda szócikk: http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html (Megtekintve: 2020. december 17.)

62 SZEL Ppi. Hist. dom., 1945. szeptember 16.

63 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. április 4–7.

64 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. június 2.

nak; Piri József egyesületi titkár esküdött örök hűséget Gálos Teréznek. – A legények mind kivonultak az esküvőre, az ifjú pár meghatva láthatta a tagok ünnepélyes felvonulását."[65]

1942. február 15-én már „*Kalot-Kalász esküvő volt. Völler Antal és Piri Katalin buzgó egyesületi tagok esküdtek örök hűséget egymásnak. Megható volt az ifjú párnak a Kalot- és Kalász-tagok sorfala közötti díszes templomi bevonulása. Az egyesületi tagok énekeltek, a ktanító orgonált, a plébános pedig könnyekig megható beszéddel köszöntötte az első Kalot-Kalász ifjú párt.*"[66]

1943. november 21-én Dávid Anna rábamolnári KALÁSZ-tag esküdött örök hűséget Varga Izidor kisunyomi KALOT népfőiskolai gazdasági vezetőnek a püspöktamási Szent Tamás templomban. Az esketést a mennyasszony bátyja, P. Dávid Xavér ferences atya végezte. „*Este jól sikerült Kalot-Kalász thea volt az iskolában.*"[67]

1944. január 6-án délután Pápai László KALOT-tag és Balázs Anna KALÁSZ-lány esküdött egymásnak örök hűséget. Az ifjú pár a két egyesület tagjainak sorfala között vonult be a templomba. A lányok Máriaszobrot, a legények feszületet ajándékoztak az ifjú házasoknak, viszonzásul bort és tortát kaptak.[68]

Az utolsó ilyen esküvő 1946. május 22-én zajlott, amikor Szilassy János KALOT-tag és Piri Júlia KALÁSZ-lány esküdött egymásnak örök hűséget. „*Mindkét egyesület tagjai kivonultak és az esküvőnél szépen énekeltek. Az esküvő után meghatva búcsúztak az ifjú pártól és kívántak nekik minden jót.*"[69] (Az 1930-ban született, jó egészségnek örvendő özv. Szilassy Jánosnétól megtudtam, hogy – az áruhiány és a szegénység miatt – az idősebb testvérektől kapott jegygyűrűvel álltak az oltár elé. Juci néni mennyasszonyruhája eredetileg a nővéréé volt – amit fel kellett hajtani –, miként a cipője is – aminek az orrát pedig ki kellett tömni –, Jani bácsi vőlegényruháját pedig vajért elcserélve tudták csak beszerezni Vasváron.)

Epilógus

Ennek a gazdag kulturális életnek vetett véget a 2. világháború után következő politikai fordulat. Az egyesületeket felügyelő belügyi tárcát a kommunista párt szerezte meg, amely bizalmatlanul szemlélte az alulról szerveződött egyesületek tevékenységét, különösen azokét, amelyek vallási színezettel működtek. 1946. júliusában Rajk László kommunista belügyminiszter egy merénylet ürügyén – a szovjetek követelésére – több más vallási egyesülettel együtt betiltotta a KALOT-ot, a KALÁSZ-t, és a hónap folyamán annak minden helyi egyletét feloszlatta.[70]

65 SZEL Ppi. Hist. dom., 1941. október 5.
66 SZEL Ppi. Hist. dom., 1942. február 15.
67 SZEL Ppi. Hist. dom., 1943. november 21.
68 SZEL Ppi. Hist. dom., 1944. január 6.
69 SZEL Ppi. Hist. dom., 1946. május 22.
70 Balogh, 1998. 200–201. p.

Nagy Zoltán

Az őrségi fazekasság két arca

A pártosfalvi összeírástól a magyarszombatfai fazekas háziipari szövetkezetig (1895–1950)

A máig ható néprajzi szemlélet egyik legfőbb pillére volt a fazekasság népművészeti tárgyú vizsgálata, ami az előállított fazekastermékeknek a felvevőpiac paraszt–polgári ízlésvilága alakulásának a felmérésén alapult. Azonban kevésbé történt meg annak vizsgálata, hogy a céhek felbomlását követő 50 esztendőben milyen törvényi és társadalmi változások alakították a „magukra hagyott" fazekasok helyzetét, az általuk előállított termékek struktúráját és a felülről irányított tanfolyamok szorgalmazása következményeként az edények díszítményeiben bekövetkező változásokat. Az alább írottakban egy lokális példán keresztül szemléltetjük e korszak jellemző törekvéseit, a 20. század első harmadában létrejövő díszítéstechnikában fellelhető változásokat. Felvetődik a kérdés – amely általánosítható –, hogy az e kor lenyomataként megismert, az 1920–1930-as években megjelenő ecsetes, írókás díszítési mód a hagyományosan értelmezett „népművészet" kategóriájába besorolható-e?

Egy elvetélt kísérlet agyagipari tanműhely felállítására

Kós Károly[1] és Czúgh Dezső[2] írásai részletesen foglalkoztak e vidék fazekasságával, azonban egyikőjük sem ismerhette, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára mélyén szunnyadó iratköteg tartalmát, benne az 1895. július 19-én Muraszombatban (ma: Murska Sobota, Szlovénia) kelt névjegyzéket, amely a „Prosznyákfai (pártosfalvi) Körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokat" sorolta fel településenként név szerint.[3] Ez az első hiteles

1 *Kós Károly:* A züricvölgyi gerencsérség. = Dunántúli Szemle, 1944. (továbbiakban: Kós, 1944.) 3–4. sz. 118–131. p., 5–6. sz. 208–218. p. A Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ) szerkesztőbizottsága Kós eredeti tanulmányát a Pável hagyatékban 1986-ban megtalált harmadik, 1944-ben korrektúra jelekkel ellátott nyomda alá tördelt befejező 3. résszel együtt – némileg átszerkesztve – újra kiadta Gonda György előszavával (376–377. p.), Kresz Mária bevezetőjével (378–380. p.), Gráfik Imre Velemér-völgyi gerencsérek tanulmányával (381–388. p.). Az Alsóőrségi gerencsérség. = VSZ, 1986. 3. sz. (továbbiakban Kós, 1986.) 376–421. p. Ugyanez a tanulmány a VSZ különlenyomataként is megjelent, amelynek lapszámozása 1–48. oldalig terjed. Az eredeti, 1944-ben megjelenten kívül erre is hivatkozunk (továbbiakban: Kós, 1986. Klny.).

2 *Czúgh Dezső:* Faluzó és vásározó fazekasok Magyarszombatfán és környékén. = Néprajzi Közlemények, 1959. 1–2. sz. (továbbiakban: Czúgh, 1959a.) 136–146. p.; *Uő:* Fazekasműhelyektől a Magyarszombatfai Kerámiagyárig. = VSZ, 1959. 2. köt. (továbbiakban: Czúgh, 1959b.) 12–29. p.; *Uő:* Gerencsérszekerek nyomában Somogyban, Zalában. = Göcseji Helikon, 1972. 4. sz. (továbbiakban Czúgh, 1972.) 127–147. p.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok (továbbiakban: Főisp. Ált. ir.) 536/1904. A prosznyákfai fazekas tanműhely dokumentumai, 1885–1904. Az iratkötegben található, 1895. július 19-re keltezett, Takács R. István helyettes jegyző által összeállított berkeházi (ma: Berkovci, Szlovénia), csekefai (ma: Čikečka vas), gödörházi (ma: Magyarszombatfa része), gerőházi (ma: Lončarovci, Szlovénia), jánosfai (ma: Felsőjánosfa), kisfalui (ma: Pordašinci, Szlovénia), prosznyákfai (ma: Prosenjakovci, Szlovénia), szombatfai (ma: Magyarszombatfa), veleméri fazekas névsort – 85 fazekast – első ízben teljes terjedelmében publikálta *Nagy Zoltán:* Kézművesek a falvak magányában. = VSZ, 2016. 2. sz. 236. p. Jelen tanulmányunkban azonban csupán Gödörháza (hat), Szombatfa (18) és Velemér (30), összesen 54 fazekas névanyagával foglalkozunk.

összeírás, amely Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér fazekasait a 20. század fordulóján számba veszi. Azonban azt e forrásból nem tudhatjuk meg, hogy az „önálló agyagiparosok" honnan származtak, milyen korúak voltak, miért is írták össze valójában őket. Erről legelőször a Muraszombat és Vidéke című újság, 1895. február 24-én és március 24-én megjelent hasábjairól szerezhetünk tudomást, miszerint: „*A Muraszombati járás ipartestülete 1895.* [február 17-én] *tartott választmányi ülésén elhatározta, hogy az ipar- és kereskedelmi kamara útján kérvényezni fogja a minisztériumnál, hogy járásunk magyarajkú községeiben Szombatfán, Gödörházán, Veleméren stb kiterjedt mértékben gyakorolt fazekasipar föllendítése és jövedelmezőbbé tétele végett Szombatfán agyagipari szaktanfolyamot rendeztessen be a kormány.*"[4] A későbbi híradás szerint: „*A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam ügyében a Soproni ipar-és kereskedelmi kamara arról értesítette az ipartestületet, hogy szíves készséggel hajlandó a testület által megindított mozgalmat támogatni, sőt reméli is, hogy a nagyméltóságú kereskedőügyi minisztérium a tanfolyamot fel fogja állítani …*"[5] Ezt követően az év májusában, majd 4 évvel később 1899 szeptemberében is szárnyra keltek az előmunkálatokat tükröző rövid híradások. Egyes becslések szerint 1895-ben Veleméren, Gödörházán és Szombatfán a fazekasok száma elérte a 250 főt, amit később úgy módosítottak, hogy a Muraszombati járás 198 fazekasa közül 145 ebben a három községben élt. Az első becslés 1895-ben 250 fazekasról szólt, akik a „*legprimitívebb módszerrel, úgyszólván minden tudás nélkül űzik ezt a mesterséget… Mennyivel többet lehetne ugyanabból az Isten adta agyagföldből kitermelni, ha szakértő emberek, a modern technika és vegyészet vívmányainak felhasználásával vennék a kezükbe … mennyivel több piaczokat lehetne heghódítani, ha megtanulnák embereink az edényeket értékesebben, finomabban kiállítani, s kényesebb igényeknek is megfelelni.*"[6] 1895-ben felvetődött, hogy a prosznyákfai körjegyzőség területén, ahol igen magas a fazekasok száma, a jó agyaglelőhelyekre alapozva a kormány támogatásával intézményes formában a Kereskedelmi Minisztérium, a vármegye, a Soproni Iparkamara és a Muraszombati Járási Ipartestület anyagi hozzájárulásával és támogatásával tanműhelyt állítanának fel. A szakértők bevonásával megindult a tervezés. Első lépésként Takács István Muraszombat helyettes jegyzője jegyzéket készíttetett 1895. július 19-ére „a prosznyákfai Körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokról"[7], amely érintette Berkeháza (kettő), Csekefa (négy), Gödörháza (hat), Gerőháza (öt), Jánosfa (nyolc) Kisfalu (egy), Prosznyákfa (10), Szombatfa (18), Velemér (30) fazekasait, összesen 85 főt. Az elkészült jegyzéket a muraszombati főszolgabíró a vármegye főispánjának azonnal továbbította, de hosszabb megjegyzést is írt hozzá, amelynek tartalmából idézni kívánatos: „*Jóllehet ezen fazekasok egyúttal földműveléssel is foglalkoznak, azonban számuk oly nagy, hogy a kedvező talajviszonyok mellett ezen iparág*

4 Helyi és vidéki hírek. Agyagipari szaktanfolyam a járásban. = Muraszombat és Vidéke (továbbiakban: MésV), 1895. febr. 24. 2. p.

5 Helyi és vidéki hírek. A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam … = MésV, 1895. márc 24. 3. p.

6 *(Sz.):* Agyagipari szakiskola járásunkban. = MésV, 1895. máj. 12. 1. p.; *(Szerk.):* Agyagipar tanműhely Szombatfán. = MésV, 1899. szept. 24. 2. p.

7 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904., ezen belül: A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak 1896. július 20-án, amelynek melléklete a Névjegyzék a prosznyákfai körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokról. A Névjegyzék bal felső oldalán a Muraszombati Járási Ipartestület 1894 feliratú hitelesítő pecsétje látható. A Névjegyzéket Takács István helyettes jegyző készíttette 1895. július 19-én.

fellendülésére biztosan számíthatni [...] *a nép minden újításnak ellensége, így ezen kérdés csak akkor lesz sikeresen megoldható, hogy a magas kormány a saját költségén állítja és tartja fenn a tanműhelyt és az oktatási időszakban az abban résztvevő iparosok némi segélyezésben részesülhetnek* [...] *Ekkor a tanműhely különösen az őszi és tavaszi időszakban látogatott lesz. Az újonnan építendő tanműhely a körjegyzőség székhelyén Prosznyákfán vagy Szombatfa községben vélvén felállíthatónak.*"[8]

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában fennmaradt iratanyag alapján, az 1895 és 1904 között eltelt 9 év során keletkezett 22 db beadványból, felterjesztésből, leiratból, és a hozzá kapcsolt mellékletekből világosan kirajzolódnak a fejlemények.[9] Noha mindvégig a járási központ Prosznyákfa (Pártosfalva) kapta volna meg a lehetőséget, de mint említettük, 1895-ben felvetődött Szombatfa neve is, ahol az év márciusában a járási ipartestület két tagja a községi bíró házában tárgyalt a három község fazekasaival a szaktanfolyam elindításáról, de ők hallani sem akartak róla.[10] 4 évvel később az ipartestület még egy kísérletet tett az ügy továbbvitelére, de az érintettek akkor sem lelkesedtek, csak Pollák Pongrác járási főszolgabíró határozott nyomására voltak hajlandók jegyzőkönyvben kérelmezni a kormánytól egy helyi tanműhely felállítását, de anyagi hozzájárulást mostoha körülményeikre hivatkozva nem kívántak biztosítani.[11] E feltételhez kötött felajánlás úgy tűnik, hogy Szombatfa esélyeit véglegesen eltörölte. A helyszín kijelölése is fordulatot vett 1901-ben, hiszen Vas Vármegye Közigazdasági Bizottsága a kercai (ma: Kercaszomor) agyagipari szakiskola felállításáról döntött,[12] ugyanakkor arról értesülhettünk, hogy Bors Mihály prosznyákfai körjegyző a beígért állami segítség tudatában már a tanműhely épületét is felállíttatta 600 koronából, amit 1903. május 5-én bekövetkezett hirtelen halála miatt „kártalanítási segély" formájában a Kereskedelmi Minisztérium a muraszombati adóhivatalnak átutalt. Úgy tűnik, e sajnálatos halálesettel végleg elszállt a remény a dédelgetett terv végrehajtására, amelyet a fentebb említett minisztérium tanácsosa a vármegye főispánjához 1904. július 9-én írt levelében azzal zárta le, hogy mivel „*az agyagipari intézmények átszervezése folyamatban van*"[13] a múlt évi felterjesztés döntéséről későbbi időpontban tájékoztatja. Ez a közlés azonban véglegesen elmaradt.

Kitekintés

A lezárult folyamat, és az 1930-as években valóban megvalósult tanfolyamok célkitűzéseinek jobb megértéséhez fel kell azonban idézni a tanműhelyek felállításának országos előzményeit is, amiről Szőcsné Gazda Enikő – elsősorban Erdélyt érintő – részletgazdag tanulmányából értesülhe-

8 MN VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1896. július 20.

9 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904.

10 Helyi és vidéki hírek. A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam ... = MésV, 1985. márc. 24. 2. p.

11 A tanműhely felállításának szándékáról bővebben lásd Gerencsérek földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnekpuszta múltja és jelene. Szerk. Horváth Sándor. Magyarszombatfa, 2000. (továbbiakban: Horváth, 2000.) 152–153. p. A 156. p. 21–29. sz. jegyzet Muraszombat és Vidéke újság bibliográf adatait – pontatlanul – tartalmazzák. A forrás elérhetősége: https:// epa. oszk.hu/html/rgi/kardexlap. phtml?id-3504 (Megtekintve. 2021. március 20.) Tanulmányunkban a forrásadatokat és beltartalmukat ellenőriztük, a közölt szövegben pontosítottuk.

12 MNL VaML Vas Vármegye Közigazdasági Bizottságának iratai. Általános iratok 101/1902.

13 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kereskedelmi minisztériumi tanácsos levele Ekhart Jánosnak, az új főispánnak, 1904. július 9.

tünk.[14] Vidéky János (1827–1901) az Iparrajziskola vezetőjeként 1872-ben fejtette ki először a nézeteit a rajztanítási reformról, meggyőződése volt az, hogy a hazai ipar fejlesztésére az ízlést korán kell nevelni, s megadni a lehetőséget, hogy ezt az ízlést minél többen elsajátíthassák. 1884-ben azt ajánlotta a minisztériumnak, hogy „*a cél az legyen, hogy agyagipari tanműhelyek állíttassanak fel, kívülről hozott tanítómesterek vezetése alatt, de a hazai motívumok mívelése mellett*”,[15] akik a nagyobb fazekas települések fazekasműhelyeiben személyesen jelentek volna meg, technikai és esztétikai oktatásban részesítve az ott élőket.[16] Az agyagipari szakiskolákban, műhelyekben oktató ipartanítók már az 1880-as évektől terepre is „kimerészkedtek”, ahol személyes útmutatásaikkal, tanfolyamaikkal próbálták befolyásolni, alakítani a fazekasok ízlését és termékeit.

Az ipartanítói tevékenység intenzívebbé válása 1902-től Hegedűs László kereskedelmi miniszter színrelépéséhez köthető, amikor az agyagipar felsőbb, iparpolitika segítségével próbálta a fazekasok életkörülményeit javítani, amelyet így fogalmazott meg: „*célom az, hogy az ország minden, agyagiparral nagyobb mértékben foglalkozó vidéke az ottani eredeti minták, és, ha alkalmasak, régi technikák felhasználásával jellegzetes, csak az illető vidék által űzött háziipart nyerjen, hogy így az egész ország minden egyes vidéke egy-egy speciális jellegű agyagiparral bírjon, melyek egymásnak csak a technika tökélyében okoznak versenyt, de egyébként egymást kiegészítsék.*”[17]

14 *Szőcsné Gazda Enikő*: Ipartanítók terepen. Körkép az erdélyi magyar fazekasság 19. század végi és 20. század eleji metamorfózisáról. In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, 2018–2019. Szerk. Vargha Mihály. Sepsiszentgyörgy, 2020. (továbbiakban: Szőcsné, 2020.) 343–360. p.

15 Szőcsné, 2020. 344–345. p.

16 Szőcsné, 2020. 345–346. p.

17 Szőcsné, 2020. 349. p.

1912–1913-tól, hogy a meghirdetett kéthónapos tanfolyamokon a szakiskolán kívüli, környékbeli fazekasokat a gépi korong használatára, díszedények, a mázazási technikák a mázak és engóbok feljavítási módjára tettek kísérletet. Egy nagybányai (ma: Baia Mare, Románia) tanfolyamról fennmaradt részletes beszámoló szerint elsősorban „*virágedényt, apró vázát, görög, római urnavázát, ételes csészét, dísztálat, tányért, szilkét, kannát, korsót, kelyhet, hamutartót, egy sereg filigrán, igen apró, szebbnél szebb játékedényt*”[18] készítettek.

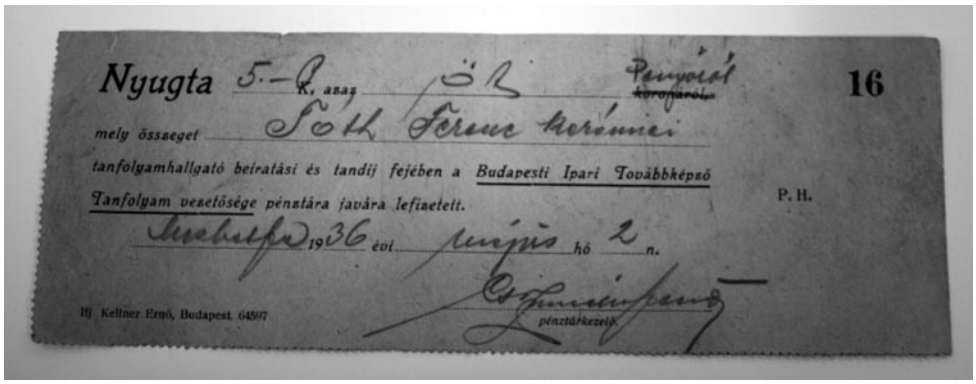
A prosznyákfai (pártosfalvi) tanműhely felállításának célja

E fenti vázlatos áttekintés egybecseng a prosznyákfai tanműhely, valójában képzési központ felállításának tervével, a korabeli iratokban fennmaradt utalások adnak erről bizonyságot. Az oktatásban résztvevő iparosok az oktatási időszakban némi segélyezésben részesülnének, a tanműhely különösen őszi, téli és tavaszi időszakban látogatott lesz. A fazekasok és gerencsérek télen kellő szakismeretet szerezhetnének a kereskedelmi értékesítésre alkalmas termékek előállításában és biztosíthatnák jövőbeli megélhetésüket.[19] 1901-ben a muraszombati főszolgabíró fogadta Petrik József helyszínre kiküldött felső ipariskolai tanárt, aki „*a környékbeli fazekas és gerencsér műhelyek megtekintése után az ipari kőkorsók és kőedények szempontjából kedvezőnek ítélte tapasztalatait*”.[20] A Muraszombat és Vidéke az újabb fejleményről így írt: „*A budapesti iparművészeti társulat a fazekasipar érdekében feliratot*

18 Szőcsné, 2020. 350.p.

19 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1895. szeptember 12.

20 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536 /1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1901. április 3.

Nyugta 5.– P. azaz öt Pengőről korona-ról 16

mely összeget Tóth Ferenc kerámiai

tanfolyamhallgató beiratási és tandíj fejében a Budapesti Ipari Továbbképző

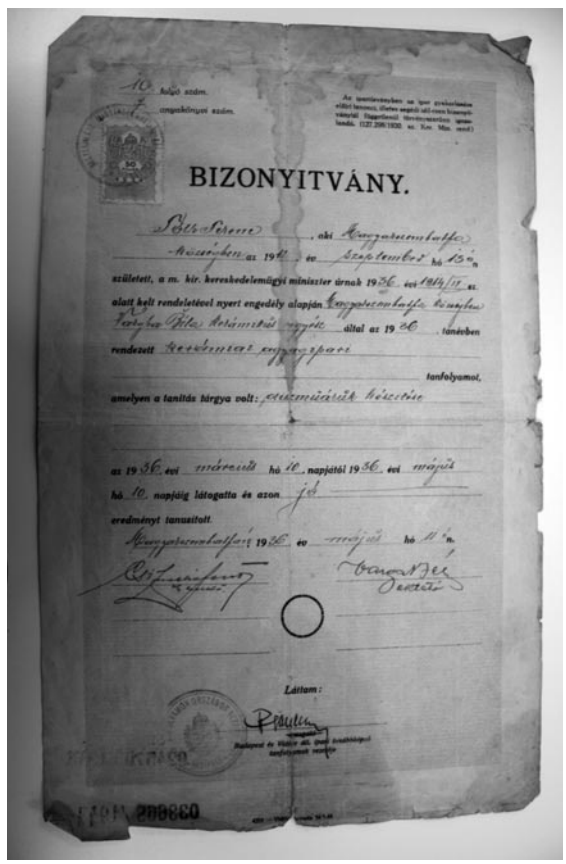
Tanfolyam vezetősége pénztára javára lefizetett. P. H.

Budapest 1936 évi május hó 2 n.

pénztárkezelő

Uj Kellner Ernő, Budapest. 64507

1. kép: Tóth Ferenc magyarszombatfai fazekas tanfolyami hallgató befizetési blankettája, 1936.

10 folyó szám.

7 anyakönyvi szám.

BIZONYITVÁNY.

Tóth Ferenc, aki Magyarszombatfán

Nagyrévben az 19[illegible] év szeptember hó 13-án

született, a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úrnak 1936. évi 1814/IV. sz.

alatt kelt rendeletével nyert engedély alapján Magyarszombatfán Kovács

Farkas Pál kerámiamester műhelyében 1936 évben

rendezett kerámiai tanfolyamot,

tanfolyamot,

amelyen a tanítás tárgya volt: szemléltető előadás

az 1936. évi március hó 10. napjától 1936. évi május

hó 10. napjáig látogatta és azon jó

eredményt tanusitott.

Magyarszombatfán 1936. év május hó 11-én.

Látom:

2. kép: Oklevél Tóth Ferenc magyarszombatfai fazekas számára a tanfolyam sikeres elvégzéséről. Magyarszombatfa, 1936.

intézett Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszterhez, két iparművészeti tanárt bízott meg, hogy az ország két különböző pontján tanítsák a falusi fazekasokat. Horti Pál Vas megye déli részén fog tanítani."[21] Az a későbbiekben nem derül ki, hogy a nagyhírű Horti Pál (1865–1907) valóban járt-e e térségben, csupán arról van tudomásunk, hogy 1902-ben Turinban, 1903-ban Saint Louisban tartózkodott.[22] *Az* újság azt is tudni vélte, hogy a tervezett tanműhelyben 4 évig 10–10 gerencsér, fazekas fog tanulni, akik 20 korona segélyt kapnak erre az időre, és a lakás is ingyenes lesz.[23] A kereskedelmi miniszter Vas vármegye főispánjának címzett, 1903. június 17-én kelt levelében kifejtette, hogy „*a tanműhely eszméjét kénytelen elvetni, mert a rendelkezésre álló hitel korlátolt voltánál fogva a fennálló műhelyek számát nem szaporíthatja … helyette azt javasolja, hogy az Esterházy uradalom csávai* [ma: Stoob, Ausztria] *kőedénygyárában továbbképzésre fiatalabb fazekasok, a fazekasok gyermekei pedig valamelyik állami iparoktatási intézményben segélyben és ösztöndíjban részesüljenek, ennek feltétele az elemi iskola 6 osztályának megléte.*"[24] *Az* agyagipari szakiskola felállításának anyagi nehézségei végigkísérik a próbálkozás teljes időszakát. A kezdeti lelkesedést követően már a 4. esztendőben látszott, hogy a megvalósítás komoly akadálya a fazekasok ellenállása lehet.

Péterfy Zoltán kerületi királyi iparfelügyelő 1899. szeptember 23-án kelt, Vas vármegye főispánjának címzett levelében felmerült aggályairól, kétségeiről a következőket írta: „*Itt nem egy kézműiparral, hanem pusztán e földművelő nép szabad óráiban űzött tevékenységével állunk szemben. Jelenleg ottan csak legkezdetlegesebb és kizárólag fazekat és bögrét készítenek, melyet messze Somogy és Baranya megyébe visznek, és gabonáért cserébe adják. Ezen készítménynek tehát biztos piaca van és a vevők az egyszerű pórnépnek szebb formájú és jobb minőségű főző edényre szüksége nincs. Az öregebb iparosokat újabb modernebb készítményekre terelni lehetetlen, de igenis a jövő miatt a fiatalságot kellene betanítani még más czélszerű használati agyag cikkek készítésére is. E cél eléréséhez a fiatalságot tanműhelyekbe kellene terelni, melynek élén egy ügyes mester alkalmazandó.* […] *A tanoncokban állandó hiány lesz ottan, mert a nép földműveléssel lévén elfoglalva, csak szabad óráiban űzi a fazekasságot és ilyetén az inasokat, a fiatalságot nem nélkülözheti hazulról és a mezőről* […] *jóravaló intelligens mester azon az elhagyott vidéken aligha fog állandóan megmaradni* […] *Most már célszerűbbnek látom, ha oda való fiatal fazekas inasokat az országban meglévő agyagipari szakiskola és tanműhelyekbe államköltségen kiképeztetünk, kik ha haza visszamennek, otthon folytathatják a megtanult modernebb mesterségeket.*"[25]

Fazekas tanfolyamok az 1930-as évek közepén, Magyarszombatfán

A fazekas tanfolyamok szervezése végül is az 1930-as években valósult meg Magyarszombatfán egy emberöltő elteltével. A cél a 19. század végén megfogalmazott országos törekvésekkel teljes mértékben meg-

21 Helyi, vármegyei és vegyes hírek. A miniszter fazekas iparért. = MésV, 1901. júl. 21. 2. p.

22 *Dömötör István:* Horti Pál. = Művészet, 1908. 2. sz. 107–117. p.

23 Helyi, vármegyei és vegyes hírek. Agyagipar műhely Prosznyákfán. = MésV, 1901. okt. 20. 2. p.

24 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kereskedelmi miniszter levele Vas vármegye főispánjának, 1903. június 17.

25 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. Péterffy Zoltán kerületi királyi iparfelügyelő levele a főispánnak, 1899. szeptember 23.

egyezett. Az emlékezetre támaszkodva Kós Károly 1944-ben megjelent tanulmányában említette először, hogy *„1935–38 között Magyarszombatfán három tanfolyam volt Varga Béla keszthelyi keramikus vezetésével, akit a vármegye küldött ki. Ő vezette be a 24. számú rajza edényformákon ábrázolt mintákat* [díszítéseket], *nemkülönben a váza, játékedény és egyéb használati cikk készítését e vidéken, s a magyarszombatfai Zsohárban hű követőre talált. Igaz, hogy ez örvendetes, hasznos intézkedés volt a vármegyétől akkor, mikor az életért küzdő gerencséreink tévelygésükben már a gyári holmit kezdték formára és díszítésre utánozni. A tanfolyamtól kezdve nyomja ki oly sikerrel a fehér edény a régi nyers, fekete és vörös edényt és az életért való harcban a gerencsérség kezd mind többet feladni abból, ami népi, aminek történeti és népi gyökere van."*[26] Czúgh Dezső 1959-ben ehhez a közléshez még hozzátette, hogy *„1927 körül Koós Júlia* [magyarszombatfai] *tanítónő ösztönzésére egy-két fazekas vázák, hamutartók és egyéb dísztárgyak készítésével is megpróbálkozott, közülük nem egyet maga Koós Júlia festett ki. Gyártásuk később két-három műhelyben általánossá vált, mivel a környéken (Kercán, Senyeházán, Őriszentpéteren) nyár idején sokan nyaraltak, s a tárgyak eladása jelentős mellékjövedelmet jelentett. A vázákat készítő mesterek Czúgh János, Zsohár János, Oszvatics Gyula a harmincas években több kiállításon is szerepeltek a megyében, többek között Szombathelyen is."*[27] A Savaria Múzeum egykori igazgatója Dömötör Sándor az 1950-es évek elején sorban kereste fel a fazekasműhelyeket, ahol néprajzi gyűjtéseket is végzett. Tárgyakat vásárolt a múzeum állandó kiállításán bemutatott fazekasság illusztrálására, így kerültek közgyűjteménybe nagyobb számban a magyarszombatfai Czúgh János, a gödörházi Novák Lajos, Vörös Ferenc, Varga Ferenc, a veleméri Sebők Gyula 1950-ben készített edényei.[28] A tanfolyamról szóló adatait egy adattári tételből ismerhetjük meg. *„Koós Juliánál járt akkoriban egy Kiss nevű mérnök, akinek felesége iparművész volt, az is hozott mindenféle mintákat, azokat próbálgatták. Így készültek az első díszes edények. Híre ment a szombatfai kerámiának. A minisztérium ekkor kiküldte a keszthelyi Vargha Bélát, hogy tartson nekik tanfolyamot. Ő két éven át volt itt évente 2-3 hónapig. Amikor Varga tudományát átvették, akkor leküldték Eschenbach Jenőt, aki továbbfejlesztette a dolgokat. Vargha csak ecsettel festett."*[29] Kresz Mária Dömötör Sándor Néprajzi Múzeumban lévő kéziratára hivatkozva megjegyezte, hogy *„Zsohár János fazekas nem német mintakönyvekből dolgozott, hanem Eschenbach Jenő iparművész által felújított, de eredetinek tudott helyi motívumokat variált új ötletek alapján."*[30] Eschenbach Jenő (1908–1981) szobrász, keramikus életrajzi adatait Laczkó Ibolya dolgozta fel a Magyar Katolikus Lexikon számára: *„Eschenbach a budapesti Iparművészeti Iskola művészképzőjét végezte el 1930-ban, ahol 1933–1936 között oktatott is. 1945 előtt fazekasok részére rendezett díszítő és technikai tanfolyamok önálló vezetője volt Magyarszombatfán, Csákváron, Jákon, Désházán, Nagybányán, Zilahon, Mellétén,*

26 Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p.

27 Czúgh, 1959b. 21. p.

28 Savaria Múzeum (továbbiakban: SM) Néprajzi Gyűjtemény (továbbiakban: N), Szombathely Czúgh János 58.371.1.1–58.371.14 (14 db), SM N Novák Lajos Gödörháza 58.379.1–58.379.16 (16 db), SM N Sebők Gyula Velemér 58.414.1–58.414.6 (hat db), Vörös Ferenc Gödörháza SM N 58.416.1–58.416.12 (12 db). Dömötör Sándor gyűjtése, 1950.

29 SM Néprajzi Adattára K–153. IV. Dömötör Sándor gyűjtése Magyarszombatfán, 1951.

30 Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Magyarszombatfa 2335.

Misztótfalun. Vas megyei díszítő elemekből alakította ki a magyarszombatfai stílust."[31] Czúgh Dezső a fentiekhez hozzátette: *„a kormányzat által szervezett tanfolyamok igyekeztek a díszítést a régi színvonalra emelni,* [...] *szebbnél szebb dolgok készültek, előkerültek a már–már feledésbe merült motívumok. A Hangya Szövetkezet megszervezte az értékesítést az egész országban, sőt külföldre is szállított.*"[32] A magyarszombatfai fazekas tanfolyamokról utolsóként Vakarcs Kálmán számolt be egy rövid híradásban 1939-ben megjelent könyvében: *„A község fazekasai az agyagipar egyik ágát, a népművészeten alapuló kerámiát 1934 óta nagy tökéletességre vitték és művészi munkáik országszerte ismeretesek. Az iparügyi minisztérium már eddig is több kerámiai tanfolyamot tartott Magyarszombatfán és samott téglából épített kemencét állítottak fel a kerámiai készítményeknek magasfokú hőben való kiégetésére.*"[33] A *magyarszombatfai népművészet* cím alatt jelent meg egy fényképes riport Zsohár János fazekasmesterről és dísztárgyairól 1942-ben. E cikk szerzője arról írt, hogy a *cseh gyári portéka* már–már pusztulásnak ítélte az itteni fazekasságot, amin a Hangya Szövetkezet segített a termékek értékesítésével, *korszerű mázak beszerzésével*. Zsohár ekkor 22 „munkást" foglalkoztatott. A műhelyben korszerű agyagőrlők dolgoztak, a portán nagy kemencék vártak az égetésre. A kézzel formázott agyagot *„mázzal vonják be és írókás mintával díszítik* [...] *A kész tárgyak mindegyike kiállításra kívánkozik. A raktárakban tányérok, tálak, bokályok, hamis korsók és egyéb hasznos és dísztárgyak sorakoznak a polcokon.*" A minisztérium ipari mesterképző tanfolyammal, kemenceépítéssel segítette az ipar korszerűsödését. A Hangya nagyrészt *külföldön értékesített*, *„ahol a magyar nép művészi érzékét és mesteri ügyességét hirdetik."*[34]

Ma már a helyben lakó idős fazekasok emlékezetéből kikopott az 1930-as évek tanfolyamain résztvevők névsora,[35] az ott meghonosított munkaműveletek felelevenítése. Mindössze Tóth László édesapjának iratanyagában megőrzött dokumentumok maradtak az utókorra bizonyítva azt, hogy *Tóth Ferenc* (akkor 19 éves) *kerámiai tanfolyamhallgató 5 pengőt beíratási és tandíj fejében a Budapesti Ipari Továbbképző Tanfolyam vezetősége pénztára javára Magyarszombatfán 1936. május 2-án befizetett. Megmaradt oklevele is, ami kerámiai agyagipari tanfolyamról szól. A tanítás tárgya: díszműáruk készítése. Tanító: Vargha Béla keramikus vegyész. A tanfolyam az újsághírrel ellentétben nem volt mesterképző, hiszen Tóth Ferenc 1943-ban Szombathelyen a soproni kamara, mint iparhatóság előtt tette le a vizsgát.* **(1–2. kép)** Vargha Béláról keveset tudunk, bizonyára nem volt keszthelyi illetékességű, mivel a helyi híres emberek adatbázisában, sem a korabeli helyi sajtóban, sem a művészeti lexikonokban nem kaptunk hírt róla.[36] Kilétének felkutatása további kutatást igényel**.** A tanfolyamok eredményességét azok az archív fotók bizonyítják, amelyek a magyarszom-

31 Magyar Katolikus Lexikon. 3. köt. Éhi–Gar. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Bp., 1997. 293. p.

32 Czúgh, 1959b. 23. p.

33 *Vakarcs Kálmán:* A Szentgotthárd–muraszombati járás ismertetése. Szombathely, 1939. 167. p.

34 Újságkivágás a „Kéve," rovatból, 1942. (5. kép.) Név nélküli cikk a magyarszombatfai népművészetről. Az eredeti újságkivágást a Zsohár hagyatékból megőrizte ifj. Albert Attila, magyarszombatfai fazekasmester. Köszönjük, hogy rendelkezésünkre bocsátotta!

35 1934–1936-ban a résztvevők között találjuk még többek között ifj. Zsohár Jánost, Czúgh Jánost, Oszvatics Gyulát és talán a gödörházi Novák Lajost is.

36 Megköszönöm Petánovics Katalin néprajzkutató segítségét, aki személyesen győződött meg róla, hogy a helyi adatbázisokban Vargha Béla neve nem található.

batfai fazekas családoknál fennmaradtak. E felvételeken mindazok az új edényformák és díszítési módok is tanulmányozhatók, amelyek kiállításokon is láthatók voltak. Különösen a Szombathelyen 1934. augusztus 25-én megtartott művészeti kiállításra adták be edényeiket többen, amelyről a művek talpába vésett dátumozott feliratok is tanúskodnak. Czúgh János két példányban is készített erre az alkalomra dísztárgyat, „cégért", amelynek felirata: „*Czug János fazekas s. Agyagárú kézi–munkái Magyarszombatfa.*" **(3. kép)** Alkalmi „tárlataikat" a műhelyek udvarán asztalra helyezték, vagy fazekas társakkal közös képen edényeikkel együtt szerepelnek többen az 1930-as évek második felétől az 1950-es évek elejéig. **(7–8. kép)** Közülük a leginkább figyelemre méltó az a mára már megsárgult felvétel, amely Magyarszombatfán az 1930-as évek első felében Czúgh Jánost levente ruhába ábrázolja, (**6. kép**) a mellette lévő asztalon három sorban különleges edények, köztük ecsettel gondosan megfestett kétfülű görög vázák sorakoznak.[37] A Vas vármegyei tanfolyamok átütő sikeréről a jákiak 1934. évi szombathelyi vármegyeházán megrendezett kiállításáról kapunk képet.[38] Fábián Gyula jáki gerencséreket bemutató tanulmányában is látható egy grafika (22. p. 21. kép), ahol egy kétfülű vázán maga a kéttornyú templom díszeleg. Egy másik fotón (40. p. 21. kép), Farkas Dénes szemkápráztató tanfolyami munkái vonzzák a tekintetet.[39] Ezek az elsősorban turistáknak szánt alkotások a magyarszombatfai díszes edényekkel együtt azonban nem kerültek be a hagyományos termékek széleskörű vásározó kereskedelmébe. Egyedül a Zsohár János műhelye körül csoportosuló fazekasok Hangya Szövetkezeten belüli árukínálatában szerepelnek hasonlók. Czúgh Dezső emlékezete szerint a tanfolyamos időkben készítettek mindenféle használati és főzőedényt, azonkívül *bokályokat,* bugyigákat, kantákat, „*írókázott népművészeti díszítéssel*". Utóbbiakra később a Népművészeti és Háziipari Vállalat adott megkeresésükre megrendelést.[40] Zsohár 1941 és 1943 között vezetett termelési és pénztárkönyvéből kitűnik,[41] hogy a német Grünfeld cégnek is szállítottak kívánságuknak megfelelő, fémedények cserép változatait is legyártották, köztük még éjjeli edényt is. A Hangya Szövetkezet kínálatában a hagyományos formákon kívül „hamis korsót", valamint a mohácsi kétfülű bugyigához igen hasonlatos, de itt ezidáig ismeretlen edényeket is találunk. Albert Jenő: *kétfüles* 4. sz. 50 db, *kétfüles* 5. sz. 100 db, Novák Lajos: *kétfülű* 4. sz. 30 db, *négyfülű* 14. sz. 48 db, *négyfülű* 15. sz. 68 db, Oszvatics Gyula: 184 db *falitál,* 100 db kétfülű bugyiga készítése szerepel. „*Tisztán a piacra készültek Zsohár János, Novák Lajos műhelyeiben az 1936-os tanfolyamon tanult példák és gyári minták, mintakönyvek után a virágvázák és játékféle edények. Ügyeskezű gerencsérek még törpiéket is készítettek, szarvasokat és más vadhajtásait a városi nipp-kultusznak.*"[42] A Magyarszombatfa és Vidéke „Hangya" fogyasztási

37 Horváth, 2000. 208. p.

38 *Illés Péter:* Virágváza. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 32/1., 2009. 100 év 100 tárgy kiállítási katalógus. Szerk. Vig Károly. Szombathely, 2009. 149. p. Kétfülű vázán tulipán és rózsa, felirata: Jáki emlék 1933, 148. p. Jáki fazekasok (gerencsérek) kiállítása a szombathelyi Megyeházán 1934-ben.

39 *Fábián Gyula:* A jáki gerencsérek. Szombathely, 1934. 21., 22. kép. (A Vasi Szemle könyvei; 1.)

40 Czúgh, 1959b. 26. p.

41 A kisalakú pepitakockás irkafüzet a mester leányának ajándékaként ifj. Albert Attila fazekasmester megőrzésében tanulmányozható, a fent közölt adatok kivétel nélkül innen származnak.

42 Kós, 1986. 419. p.

3. kép: Czugh János magyarszombatfai fazekassegéd szombathelyi kiállításra készült „cégére”, 1934. augusztus 25.

4. kép: Czúgh János magyarszombatfai–zalaegerszegi fazekasmester Vándor fazekas című szobra edényekkel, 1983.

1942. Köve

Gölöncsér-dísztárgyak.

Zsohár János fazekasmester műhelyében.

A vasmegyei Magyarszombatfa község a hajdan híres gölöncsér-vidékhez tartozik. A csehországi gyári portéka már-már pusztulásra ítélte az itteni népművészeti munkát. Az iparügyi minisztérium és a Hangya segítő kezének kellett jönnie, hogy a hajdan virágzó népművészetet fellendítsék. A minisztérium ipari mesterképző-tanfolyammal, kemencéépíttetéssel, a Hangya pedig az elkészített anyag átvételével, megrendelésekkel nyújt támogatást az ügyeskezű mestereknek.

A *Zsohár* János fazekasmester irányítása mellett dolgozó gölöncsérműhelyt *Csizmadia* Jenő jegyző, a helybeli Hangya szövetkezet elnöke kíséretében látogatjuk meg. A műhely már huszonkét munkást foglalkoztat. A portán nagy kemencék várják az égetésre kész tárgyakat, agyaggörlők dolgoznak, korongok pörgenek. Az agyagot kézzel formázzák, a megszárított tárgyakat kiégetik, mázzal vonják be és *írókás mintával* díszítik. A mázakat, a festéket, a csomagoláshoz szükséges anyagot a Hangya

A magyarszombatfai népművészet

bocsátja rendelkezésre, hogy elősegítse a magyarszombatfai népművészek termelő munkáját. A kész tárgyak mindegyikét kiállításra kívánkozik. A raktárakban tányérok, tálak, bokályok, hamis korsók és egyéb hasznos és dísztárgyak sorakoznak a polcokon.

A magyarszombatfai népművészek tetszetős alkotásait a Hangya értékesíti, nagyrészben külföldön, ahol mindenütt a magyar nép művészi érzékét és mesteri ügyességét hirdetik.

5. kép: Újságcikk a magyarszombatfai népművészetről, Zsohár Jánosról, tanfolyamról, 1942.

és értékesítési Szövetkezet Kercán 1929-ben alakult, ennek filiájaként 1938-ban nyitott önálló fiókot Magyarszombatfán, amelynek igazgatósági és felügyelőbizottságában több fazekas is helyet kapott. A szövetkezet közvetítésével jó minőségű mázakat is be tudtak szerezni. Ezt tükrözi Zsohár számadáskönyve is, ahol a drága, és külföldről beszerezhető kobaltoxid is helyet kapott. Az 1941. október 4-ei elszámolásban – közös anyagfelhasználási jegyzékben – a fazekasoknak kiadott anyagként általában 80 dkg mangánoxidhoz 4 dkg kobaltoxid is felírásra került. A tanfolyamos időktől 1951-ig a fazekasok saját műhelyükben dolgoztak, áruikat vásárokon és a hagyományos somogyi cserekereskedelemben értékesítették.

A központilag szervezett állami beavatkozásról – felidézve 19. századvégi agyagipari szakiskolák működését – Györffy István a folyamatok kortárs szemlélője sommás véleményt alkotott 1939-ben a Hitel című folyóirat hasábjain: „*Az elmúlt század 90-es éveiben maga a kereskedelmi minisztérium tette tönkre a népi kerámiát, amikor vándor tanárokat küldött ki a vidékre, akik új formákat, motívumokat, színeket és festésmódokat honosítottak meg a fazekasok között* […] *Megtanították a fazekasokat új színeket keverni, s a festéket a szaporátlan íróka helyett* [az Alföldön] *a széles foltokkal dolgozó ecsettel kenték fel. A hagyomány értékét nem ismerő tanárok tudatlansága így csaknem mindenütt tönkretette a hagyományos kerámia művészetét* […] *mindenütt áttértek a naturális virágornamentikára.*”[43]

Agyagipar – földműves fazekas – gerencsér – paraszt fazekas – falusi háziipar

A fazekassággal kapcsolatosan a hivatalokban új bürokratikus nyelvezet alakult ki a 19. század végén, hiszen Vidéky János az Iparrajziskola vezetője 1884-ben már a minisztériumnak *agyagiparral foglalkozó vidékről* és *agyagipari tanműhely* felállításáról írt a szakminisztériumnak címzett ajánlásában;[44] Wartha Vince 1892-ben megjelent könyve agyagipari fejezetekre tagolódik.[45] A fazekas agyagiparos fogalmára cserélése, kibővítése, egységesítése a prosznyákfai tanműhely felállításával kapcsolatos hivatali levelezésben 1895 és 1903 között visszatükröződik. *Önálló agyagiparosok, agyagipari szaktanfolyam, agyagipari szakiskola, agyagipari intézmények* szerepeltek a főjegyző, a főispán, a minisztériumi államtitkár közti levelezésben. Ugyanakkor szó esett az oktatásban részt vevő *kézművesekről, iparosokról, mesterségről, mesterről, tanoncról, inasokról*, a nép szabad óráiban űzött *fazekasságról*, 1899-ben a magyarszombatfai bíró előtt megjelenő *gerencsér fazekasokról*. A párbeszéd tehát két szinten folyt. A céhes fazekasság szokásjogát tükrözte az *önálló agyagiparos* megnevezés, hiszen az önállóság a saját műhellyel rendelkező, házas fazekasokra vonatkozott. Ezt támasztja alá a szombatfai bíró előtt megjelent, tanműhelyt kérelmezők között megnevezett Cseke János (23), Vörös János (25), Tóth György (28) életkora. Maga a *fazekas* megnevezés is idegen keletű itt végső soron, hiszen évszázadokon keresztül mindenki gerencsérnek vallotta magát, de e meg-

43 *Györffy István:* Az új magyar művelődés alapja. = Hitel, 1938. 2. sz. 105. p.

44 Szőcsné, 2020. 344–345. p.

45 *Wartha Vincze:* Az agyagipar technológiája. Bp., 1892. 240 p. (Természettudományi Könyvkiadóvállalat; 49.)

nevezés ugyancsak ismert és elismert lehetett, hiszen a házassági anyakönyvekben már 1844-ben „fazekas mesternek" titulálták a vőlegényt, és „fazokas" megjelölés került 1868-ban a Velemér–gödörházi céhládára is.[46] A céhszervezeteket súlyosan érintő 1872. évi. VIII. tc. folyamatos revízión ment keresztül; az 1884. évi XVII. tc., a 100-nál több iparossal bíró településeken ipartestületek felállításáról rendelkezett; végül az 1922. évi XII. tc., szabta feltételül ismét a szakmai képesítést; az 1932. évi VIII. törvény pedig kötelezővé tette az ipartestületi tagságot és kibővítette az ipartestületek hatáskörét. A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Mosse-féle címtárban[47] közölt névsor képesítéssel bíró fazekasokat takarhatott. „*E nép szabad idejében űzött tevékenységével állunk szemben*"[48] kifejezés nyomatékosítja, hogy a fazekasok itt mind földművelők, ebből viszont az következik, amit a századfordulón úgy értelmeztek, hogy nem is tekinthetők iparosoknak, noha az 1872 után sorra alakuló ipartestületek valójában számon tartották őket. Tény, hogy a millennium alkalmával 1896-ban kiadott Magyar Háziipar törzskönyve[49] a falvakban dolgozó fazekasokat háziiparosoknak tűntetik fel – igaz e kötetből Vas vármegye kimaradt –, de ennek hatására az 1910. évi népszámlálás adatai között Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér községekben egyetlen fazekast sem találunk, pedig éppen az 1895. évi prosznyákfai összeírás mond ennek ellent. Kerecsényi Edit 1975-ben közölt tanulmányában[50] e hiányt azzal indokolta – amit Kresz Mária 1977-ben írt kandidátusi dolgozatában is átvett – hogy „*a fazekascéhek megszűnése után általában azok a mesterek számítottak adózó iparosoknak, ahol mázas edényt készítettek. Ezért a nem csupán korongolásból élő, kizárólag (vagy zömmel) mázatlan edényt készítő paraszti munkát is végző fazekasok háziiparként űzték mesterségüket.*"[51] A logikusnak tűnő teória azonban a felmerülő kérdésekre nem ad kellő választ, hiszen a tárgyalt vidék fazekasai az edények belsejét kivétel nélkül mázazták, legfeljebb külső felületük maradt mázatlan – és tegyük hozzá – jórészt díszítetlen. Ennek oka viszont a vásárlópiacra vitt díszesebb edények hiánya elsősorban a Délnyugat-Dunántúlon általános füstöskonyha meglétében keresendő. Másrészről minden más iparág képviselője művelt földet még a mezővárosokban is, hiszen a létalap biztosítása és az örökölhető vagyont kiváltként a 19. század második felétől elsősorban a föld, valamint a ház birtoklását jelentette.

A fazekasok számbavétele

Az 1. számú táblázatunkban 1895–1938 időhatárok között élt 160, saját műhellyel rendelkező, „önálló agyagiparos" nevét szere-

46 *Nagy Zoltán:* Az Őrség fazekassága három nemzedék távlatából. Gerencsér–fazekascéhek; évszámos, feliratos boroskorsók, régies díszítmények. = VSZ, 2020. 3. sz. (továbbiakban: Nagy, 2020.) 338–341. p.

47 Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Kiadja Rudolf Mosse. Bp., 1924. (továbbiakban: Mosse, 1924.) 783. p. Gödörháza, 1038. p. Magyarszombatfa, 1487. p. Velemér.

48 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kerületi iparfelügyelő levele a főispánhoz, 1899. szeptember 23.

49 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szerk. Matlekovits Sándor. 8. köt. Ipar, kereskedés, közlekedés. Bp., 1898. 91. p.

50 *Kerecsényi Edit:* Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseihez. In: Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél-dunántúli konferencia. Szekszárd, 1975. október 22-23. Szekszárd, 1976. 79. p.

51 MTA Könyvtára Kézirattára D/7454 I-II. *Kresz Mária:* A magyarországi fazekasság. Kandidátusi értekezés. 1. köt. 107. p.

peltettük. A Prosznyákfán 1895-ben[52] helyben összeírtakon kívül a Mosse-féle címtárban 1924-ben „fazekas"-ként feltüntetettek,[53] valamint Nagy Sándor (1891–1959) fazekasmester emlékezetében a századforduló első évtizedeiben Magyarszombatfán működő 38 fazekast[54] is felsorolt, az öt legjobbnak vélt lakodalmas edénykészítővel, 19 nevezetesebb vásározóval együtt.[55] Ezen kívül beírtuk a fazekasok lakhelyét, születési adatait, az 1924. évre számított életkort, az ipartestületi tagság keltét, a hozzájuk fűzhető megjegyzéseket, valamint a múzeumokba került névvel és évszámmal ellátott edényeket is. Teljességre törekedtünk ugyan, de az adatok megszerzése, pontosítása sok nehézséget okozott, emiatt mintegy 10%-os pontatlansággal számolhatunk. Gondot jelentett a felhasznált polgári anyakönyvek[56] bejegyzéseinek értelmezése, hiszen néhány esettől eltekintve[57] az egyházi anyakönyvekhez hasonlóan sem a házassági, sem a halotti anyakönyvekben nem tüntették fel a foglalkozást. Legkorábbi adatunk Vass István veleméri születésű és lakosú 1908. november 21-én kötött házasságára vonatkozik, ahol státusára vonatkozóan „földműves és fazekas" bejegyzés található. Az egyes rovatokban a kezdetektől fogva földműves, kisbirtokos, kisbirtokos segítő családtagja, földműves, napszámos megjelölés szerepelt, kivéve azt a 18 főt, akit azon kívül, hogy földet is művelt, fazekassegédként vagy fazekasmesterként tartanak nyilván, de a valóságban a fazekasoknak a száma ennek többszöröse.[58] Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a fazekasok többnyire saját falujukból, vagy a szomszédos fazekas falvakból választottak feleséget, általában fazekasok leányait vették el. Kivételek is vannak. 1904 és 1940 között egy–egy esetben Kisfaludból, Csesztregről, Hodosról (ma: Hodoš, Szlovénia), Domonkosfáról (ma: Domanjševci, Szlovénia), Zalalövőről, Kerkáskápolnáról, Kondorfáról hoztak feleséget. A férfiak esetében

52 A prosznyákfai fazekas tanműhely dokumentumai: MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904.

53 Mosse, 1924. 1034. p. Magyarszombatfa.

54 Czúgh, 1959a. 137. p. A magyarszombatfai, majd gödörházi fazekasmester 1959-ben, 58 éves korában 38 magyarszombatfai fazekas nevét tudta felsorolni, akik a 20. század első évtizedeiben helyben működtek.

55 Nagy Sándoron kívül csak Tóth László (sz.: 1940) magyarszombatfai fazekasmester tudott többet, 2020-ban 74 fazekas nevét írta meg nekem címzett levelében, amit a táblázatok szerkesztése során kontrollként tudtam hasznosítani. A neveken kívül még emlékezett régi füstöskonyhás házukra is, amiben „műhelyük" és szárítópolcaik is helyet kaptak az 1920-as években.

56 Polgári anyakönyvek, 1895–1968. Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér, Kercaszomor; házassági anyakönyvek, 1900–1950.; halotti anyakönyvek, 1910–1968. (A mikrofilm adatok hiányosak, gyakran változik az anyakönyvi kerület). https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR2M-R4X?owc=92S1-929%3A40681801%3Fcc%3D1452460&wc=9237-ZNP%3A40681801% 2C52345901%2C52847901&cc=1452460 (Megtekintve: 2021. január 10.); Kercai Református Egyház házassági anyakönyve, 1838–1888. Eredeti példány, Kercaszomor.

57 Legkorábban a veleméri Vass István földműves és fazekas ∞ 1908. Bejegyzése: földműves és fazekas.

58 1929-ben a gödörházi születésű, de magyarszombatfai lakos Horváth Oszkár *„fazekassegéd"*, 1931-ben a kustanovici születésű, de szombatfai lakos Novák Lajos *„fazekassegéd"*, 1936-ban Oszvatics Gyula magyarszombatfai *„fazekas"*, 1937-ben Czugh János magyarszombatfai *„fazekassegéd"*, 1939-ben Matus Sándor kercai születésű, de gödörházi lakos *„fazekassegéd", ugyancsak 1939-ben a magyarszombatfai Cseke Gyula „fazekas". 1943–1950 között a földművességet hangsúlyozó bejegyzéseken kívül megszaporodnak a segéd és mester bejegyzések. 1943-ban ifj. Vörös Ferenc gödörházi fazekasmester, 1946-ban szomoróci születésű és lakos Marton Gyula* fazekassegéd*, 1946-ban Bicsák Jenő magyarszombatfai* fazekassegéd*, 1946-ban a magyarszombatfai Czugh Géza* fazekasmester*, 1947-ben a gödörházi Szépe Kálmán* fazekassegéd*, 1947-ben Czugh Dezső* fazekassegéd*, 1948-ban a magyarszombatfai Bicsák Sándor fazekasmester, 1948-ban* Varga Ferenc gödörházi *fazekasmester*, 1950-ben a veleméri Varga Gyula *fazekasmester* házasságkötése alkalmával jegyzik be mesterségét. A felsoroltak részletesebb anyakönyvi adatait a 2. sz. táblázat tartalmazza.

a közeli fazekasfalvakból való betelepülés is kimutatható. Csekeféról (ma: Čikečka vas, Szlovénia) származnak a Balaiczok, Pojbicsok; Kisfaluból (ma: Pordašinci, Szlovénia) a Maksicsok; Prosznyákfáról (ma: Prosenjakovci, Szlovénia) a Gaálok; Gerőházáról (ma: Lončarovci, Szlovénia) a Proszticsok; Jánosfáról (ma: Ivanjševci, Szlovénia) az Albertek; Őrfaluból (ma: Dankovci, Szlovénia) a Czúg nevűek. A helyzetet bonyolítja, hogy számos azonos vezeték- és keresztnevű személlyel találkoztunk, közülük kellett a legmegfelelőbbet kiválasztanunk.[59] Különös gondot jelentett a gödörházi Szakál Sándor, akinek ősei az 1767. évi urbáriumban is szerepeltek, de az 1860. évi tagosítás során is jelen voltak mint földtulajdonosok.[60] Az adatokból kitűnik, hogy már 1860-ban is két azonos nevű Szakály Károly van, de 1895-ben a mi esetünkben két azonos Szakály Sándorral találkozunk, de vélhetően csak egyikőjük fazekas. A szerencse folytán három 1879., 1888. és 1891. évben készült, névvel ellátott jellegzetes díszű boroskorsó található a Néprajzi és a Savaria Múzeumban, amelyek szemmel láthatóan egy kéztől származnak.[61] A két Szakál Sándor közül az idősebb 1848-ban, a fiatalabb 1854-ben született, azaz 1895-ben 47, illetve 41 évesek, *mégsem szerepel legalább egyikőjük neve a prosznyákfai összeírásban.* Edényei okán tudjuk, hogy Szakál Sándor 1879 és 1891 között aktívan dolgozott. A Néprajzi Múzeum leírókartonjain az edények gyűjtőhelyéül és készítőhelyéül is Gödörháza szerepel. Az anyakönyvi kutatás jó példája ez, mert kiderült belőle, hogy az 1895-ben összeírt fazekasok száma a valóságban nagyobb lehetett. Még bővíthetjük példatárunkat. A kercai házassági anyakönyvben Tóth János 1838. évi veleméri születésű és lakos „fazekas", aki 1865-ben 27 éves korában házasodott, 1895-ben 57 éves. Talán már idős ahhoz, hogy a tanműhely felállításában részt vegyen, ezért nem írták össze. Másik példánk egyszerűbb: Horváth Sándor híres lakodalmi edénykészítő (1870–1943) sincs az összeírtak között, noha 1895-ben 25 éves, de róla tudjuk, hogy Kisszerdahelyen (ma: Središče, Szlovénia) élt, amely község nem tartozott a körjegyzőség falvai közé. A beazonosítást a Mosse-féle címtárban[62] szereplő névazonosság, valamint Nagy Sándor emlékezete alapján megadott nevek együttes egyezése adhatta meg. Az 1. számú táblázat, „Nagy Sándor emlékezete" adatsorát végigtekintve megállapíthatjuk, hogy csaknem teljesen egyezik azzal a névsorral, amely Nagy Sándor emlékezetének határait kijelöli, ez az ő születése idején aktívan fazekasként dolgozók körét jelentheti. A vásározók azonban 1924-ben nem feltétlenül „fazekasok", felük nincs a Mosse-féle címtár nevei között. Néhá-

59 A négy fazekasfaluban az 1. sz. táblázat adatai szerint 54 fazekas család nevével kell számolnunk. Közülük Veleméren és Magyarszombatfán négy–hat *Bicsák*, három–hat *Tóth*, egy–két *Könye*; Magyarszombatfán öt *Zsohár*; Gödörházán hat–hat *Kovács, Varga, Szépe*; Veleméren 12 *Vass*, három *Sebők*; Kercán két *Sós* nevű fazekas – egy–egy időmetszetben több azonos vezeték és keresztnevű is – található, de mindegyik „földműves", ám tudjuk, hogy közöttük fazekas is van. Kiszűrésük az anyakönyvi adatok és más forrásadatok ütköztetésével lehetséges.

60 Horváth, 2000. 125. p. Gödörháza 1767. évi urbáriumában Szakál Márton 1/2 helyes jobbágy, Szakál János 1 egész jobbágyhelyes. 130. p. Protocollum Gödörháza, 1860. A kataszteri főkönyv adatai szerint földtulajdonosok: Szakály Mihály hrsz. 4., *Szakály Károly hrsz.: 24.*, Szakály István hrsz.: 25., Szakály Dániel hrsz.: 27., Szakály József hrsz.: 31., *Szakály Károly hrsz.: 27.*

61 Nagy, 2020. 2. színes képtábla.

62 Az 1924. évi címtárban összesen 41 fazekas neve szerepel. Közülük 21 Magyarszombatfán, kilenc Gödörházán, 15 Veleméren, hat Kercán az anyakönyvi adatok alapján. 1924. évi időmetszetben koruk 41–56 év között váltakozik, egy részük már 1895-ben is a településeken élt és fazekasként dolgozott.

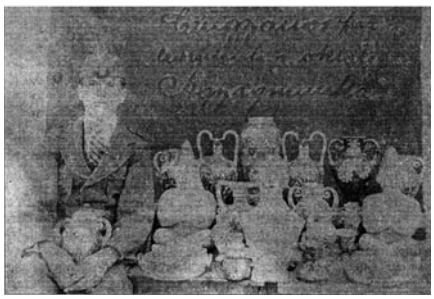
nyuk azonban szinte minden vásárra eljárt. Zsohár János Zalaegerszegen, Szakál Sándor Hodoson, Vass József és Vass János a csesztregi vásárokon mindig az első helyet foglalhatta el. A falvak búcsújakor tartott vásárokra többen eljártak Szentgyörgyvölgyre, Őriszentpéterre, Jánosfára, Szerdahelyre (ma: Središče, Szlovénia), Berkeházára (ma: Berkovci, Szlovénia), Őrihodosra, Velemérre, Sálba (ma: Šalovci, Szlovénia).[63] A lakodalmas edénykészítők pedig szinte kivétel nélkül képesítés nélküliek, 1932 után sem lépnek be az ipartestületbe. Ilyen volt a már említett Horváth Sándor, akit csak mint „gerencsért" emlegettek, noha talán a legszebb edényeket ő készítette az 1910-es években. Amennyiben a szükséges adatok birtokába kerültünk, ki tudtuk számítani adott időmetszetben, jelen esetben 1924-ben a négy faluban dolgozó fazekasok tényleges létszámát. Az adatok hiányos volta miatt névsorunk egyharmada lényegében használhatatlannak bizonyult, fele viszont igazolta Nagy Sándor helyes emlékezetét. 1924-ben Magyarszombatfán (legalább) 30, Velemében 21, Gödörházán 16, Kercán hat fő, azaz összesen 73 fazekas élt az aktív és az időskorúakkal együtt. Ennek a fazekas nemzedéknek jó része még az 1860–1870-es években született, hozzájuk köthetők a régi edényformák, a mérsékelt máz használata, a faluzó cserekereskedelemben való aktív részvétel, az egyszerű pemzlivel való díszítési mód.

A 2. táblázatban két időmetszetben 1941-ben és 1951-ben Magyarszombatfán jelen lévő fazekasokat, az 1900–1920-as években született *második nemzedék* tagjait írtuk össze, akik már az 1930-as évek tanfolyamos időkben az új stílusú edények kialakításában és tovább hagyományozásában is szerepet vállaltak a képesítettek, az ipartestületnek tagjai, akik időközben segéd- és mesterlevelet kaptak. E táblázat készítésénél felhasználtuk Zsohár János fazekasmester 1941–1943-ban vezetett számadáskönyvében szereplő 25 – ekkor még többségükben fiatal – fazekas névanyagát. Majd összevetettük az 1951-ben még egyéni műhelyekben dolgozó fazekasok, fazekas családtagok agyagipari szövetkezetbe lépésének időszakában itt élő fazekasok számával, valamint a mindkét jelzett időpontban Magyarszombatfán dolgozó, de egyik formációhoz sem csatlakozók neveivel. Megállapítottuk, hogy 1941-ben fiatal, inaskorú, illetve 20–35 év közötti nemzedéket képviselve 30 fő dolgozott itt, akik 10 évvel később a középnemzedék tagjaiként a technikai újításokat is felvállalva léptek a manufakturális termelés előszobájába, a Magyarszombatfai Kerámiagyárba. Ott már a későbbiek során ipari termelésben szereztek jártasságot az egyes munkafolyamatokra szakosodva. A fazekasfalvak lakossága csekélynek mondható. Az 1930. évi népszámlálás visszamenően 1869-tól 10 éves metszetekben 1930-ig tételesen felsorolja lakosai számát. Innen tudjuk, hogy 1890-ben és 1930-ban Kercán 330–413, Veleméren 419–393, Gödörházán 416–316, míg Magyarszombatfán 388–412 lakos élt.[64] Az 1941. évi népszámlálás[65] adatait

63 Tóth László (sz.: 1940) magyarszombatfai fazekas szíves közlése, aki Nagy Sándorhoz hasonlóan jó memóriával rendelkezett. 2020-ban 73 fazekas nevét vetette papírra, egy részük azonos volt a Nagy Sándornál felsoroltakkal, de másik részük már az újabb fazekas nemzedékre vonatkozott. Adatai kontrollként felhasználva beépültek a táblázatokba.

64 Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Bp., 1932. 27–28. p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat; 83.)

65 Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1976. 138–139. p. (Történeti statisztikai kötetek) Magyarszombatfán él 1941-ben 392 fő, ebből férfi 196. Ebből 113 fő, a fér-

6. kép: Czúgh János levente, fazekas inas tanfolyamon készült edényekkel. Magyarszombatfa, 1934.

7. kép: Tanfolyamos edények „kiállítása”. Magyarszombatfa, 1952. Lakner József felvétele SM NF 1431.

8. kép: Zsohár János és családja tanfolyamos edényekkel. Magyarszombatfa, 1943–1944 körül.

9. kép: Ifj. Vass Gyula égetőkemencéje előtt. Velemér, 1932. Pável Ágoston felvétele SM NF 701.

10. kép: Oszvatics Gyula ecsetes és írókás díszű edényeivel. Magyarszombatfa, 1943. Kós Károly felvétele SM NF 1279.

összevetve a 2. sz. táblázatban szereplő fazekasok 1941-ben betöltött életkorával, kitűnik, hogy a 113 főt magába foglaló 20 év feletti férfiak közül 30 képzett fazekasként tartható számon. Ez a szám a helyi férfilakosok 26,5%-át jelenti, így a lakosok több mint kétharmada kizárólag a föld műveléséből élt. Ez az arány megközelítően a többi fazekasfalura is érvényesnek tekinthető.

Az őrségi edények díszítőelemeinek változásai

Noha az emlékezet határai kiszámíthatók, mégis a „régi" és a „régen" fogalmak meglehetősen képlékenyek. Időhatárai a kollektív, vagy az egyéni emlékezettől függő tartalmat takarhatnak. Kós Károly a legidősebb fazekasokat is „vallomásokra" késztette. A 81 éves veleméri *Szakál Józsefet* 1895-ben 32 évesen írták össze, születési éve 1863. A Kisszerdahelyen élő *Antal Ferenc,* aki 12 éves korában (1881) szegődött nagybátyjához inasnak, a gyűjtés idején 75. életévét töltötte be, így születési éve 1869. Mindketten halványan ugyan, de emlékeztek a rég letűnt céhes időkre, pedig legénykorukban már nem is léteztek e keretek.[66] Az ő emlékezetük 63 évet ölelt fel. Czugh Dezső adatközlője *Nagy Sándor* 1891-ben Magyarszombatfán született, de gödörházi lakossá vált 1959-ben. 68 éves korában 38, a 20. század első éveiben, évtizedében működő magyarszombatfai fazekasra tudott visszaemlékezni 12 éves korától (1893) jó részük **(1. sz. táblázat)** az 1870–1880-as években született és a helyi fazekasok társadalmában 1924-ig – a Mosse-féle címtárba kerülés évéig – biztosan a helyi fazekas társadalmat képezték. Az ő emlékezete *56* évet fogott át. A memória határai megegyeznek a „régen volt" fogalmával is, így Kós, Czúgh múltba tekintése e két időhatár (1880–1900) között mozoghatott. Így kell értelmezni Kós „*régi és új edényformák*"-at és *díszítőelemeket* bemutató táblázatait is.[67] A kikérdezettek közül a gödörházi *öreg Farkas István* elmondta, hogy a *„régiek jóformán tiszta faziékot készítték, Somogyba csak azt vitték. Akkoriban egyáltalán nem, vagy csak alig mázoloztak. Belül csak, kívül legfeljebb a díszesebbnél pamaccsal bekenték a gyürét vagy az abrincsot* [...] *Ha jó volt az agyag és szép volt a forma, nem kellett mázol és cifraság, mégis jó volt az edény és jól is kelt* [...] *Az agyagnak, az anyagszerűségnek voltak igazi mesterei a régi gerencsérek. Díszként csak az abrincs volt, meg a fakéssel való bekarcolás. Akkoriban csak a forma vitte az edényt."*[68] Kós a megöntés, díszítés fejezetben megfogalmazott általános vélekedést így foglalta össze. *„Régen csak paraszt-edény volt a festiekezést, a cifrálást, tarkálást nem ismerték, de használták a korongolás közben fakéssel szerzett domború mazzagot, az edény nyaka és hasa közti rész fakéssel való meghúzását. A veleméri piros földdel megöntötték az edényt, majd disznószőrből maguk által készített pamaccsal festették, de újabban gurgula [íróka] segítségével [1936 után] írják is."*[69] *„A régi időben lenézték azt, aki nem tudott*

fiak 57%-a 20 év feletti. A táblázatban szereplő 20 év feletti fazekasok szám 30 fő, a 20 év feletti férfiak 26,5%-a fazekassággal foglalkozik. Ebbe a 30 fazekasba beszámítottunk hét idős embert is. Őket levonva, 23 aktív fazekas dolgozik 1941-ben Magyarszombatfán, de rajtuk kívül hét inaskorút is számontarthatunk. Kis eltéréssel így tudta ezt a helyi emlékezet is, hiszen Kós gyűjtése időpontjában, 1942-ben Magyarszombatfán 21 fazekast talált. Kós, 1944. 3–4. sz. 118. p.

66 Kós, 1944. 3–4. sz. 120., 122. p.

67 Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p. 24. rajz: edényformák, 213. p. 19. rajz: edénycifrák.

68 Kós, 1944. 3–4. sz. 123., 133. p.

69 Kós, 1944. 5–6. sz. 212. p.

szép, vékony edényt korongozni, szép formájút készíteni, főképpen aki nem tudta, vagy nem szépen tudta az edényt küfogatnyi."[70] A régi és új edényformák közt különbséget lehet tenni a tejesfazekak, az abrincsos és a széles fenekű sporhertes fazék, régi és újmódi bográcsok, régi és újmódi lábos, a régi és újmódi tányér között.

Az új fogalmát és időhatárait Kós ugyan nem jelölte ki, de sejthető, hogy a stílusváltás a visszaemlékezők korában, legkésőbb a 20. század első harmadában megtörtént, amit piacképes, tetszetős, kívül mázas, díszített voltuk is megerősít. Az új, 1936. után divatba jött írókával való díszítés korábban nem is volt lehetséges. Az első évszámos írókás bugyiga egyszerűbb társával együtt Pankaszon a Néprajzi Gyűjteményben található, mindkettőt 1938-ban készítették. **(4. képtábla 1. kép)** Az edényformák és díszítés együttes változását Kós *„edénycifrák"* motívumgyűjteménye is megerősíti,[71] külön kirajzolva az edényféleségekhez illő ecsetes és írókás mintákat, amiket az egyes gyűjteményekben és a valóságban is felfedezhetünk. Külön van minta tejesfazékra, csaposkorsóra, pohárra, vizeskorsóra ecsettel festeni való és külön csaposkorsóra, tejesfazékra, tányérra, kistálra, tálra, lábosra gurgulával való díszítményhez. Ezt a sokszínűséget Czúgh János (1919–1997) a régi időre emlékezve 1983-ban 64 éves korában elkészített „Vándor fazekas" című alkotásán örökítette meg. **(4. kép)** Az 1930–1940-es évek ecsetes és írókás motívumai együtt elevenednek meg a fazekas nyakába akasztott sok–sok edényen.[72]

Az 1930-as évektől dominánssá válnak a fehér–zöld engóbbal megöntött, színtelennel mázolt edények, amelyek kivétel nélkül díszesek. A díszítő elemek tekintetében egységesen *rózsa* és *tulipán,* az írókásak között rajtuk kívül más nem található. **(3–4. képtábla)**

A történeti rétegzettséget a kisgyűjtemények, tájházak, magángyűjtők kerámia anyagában figyelhetjük meg leginkább.[73] Magyarszombatfán *Albert Attila fazekasmester* által összegyűjtött edények régisége hasonló, mint az emlékezet. Egyes darabjai nem régibbek az 1930-as éveknél. Már a gyűjtés pillanatában régiségek, hiszen már 10–20 éve a használatból kivonva a padláson hevertek. Régiek, mert annak mondják őket, noha az ajándékozók szülei, esetleg nagyszülei még használták is azokat. A ritkán előforduló évszámos edényeken kívül a díszítés váltásának időpontját az archív, 1926–1950 közötti fotók is befolyásolhatják. Feltűnő, hogy a legkorábban, 1926-ban lencsevégre került felvételen a híres Zsohár család a szabadba kivitt korong körül álló csoportképén kizárólag bugyigakorsókat és tejesfazekat látunk,[74] igaz, ezek mind szép zöld mázban pompáznak, de egyiken sincs *„cifraság"*. Ezzel

70 Czúgh, 1959b. 18. p.

71 Kós, 1944. 5–6. sz. 213. p.

72 Egy fazekas dinasztia remekei. A Czúgh-család emlékkiállítása. Zala Megyei Művelődési, Képzési Központ és Szakiskola, Zalaegerszeg, 2004. február 13–március 5. Zalaegerszeg, 2004. 24. p. Vándorfazekas képe, 19. p. Címlapon Czúgh műhely előtt korongozó fazekas Czúgh János, a váza mögött Cseke Gyula, ül: Tóth Jenő, jobbszélen köténben Tóth Ferenc fazekas segéd. Háttérben az ajtó felett cégtábla. Felirata: *„Czug Miklos fazekas Agyagáru Műhelye"*. A fotó egy 1937. évi eseményt örökített meg.

73 Az 1960-as években gyűjtött és felülről zárt őriszentpéteri, pankaszi gyűjteményekben, a zalalövői, hegyhátszentpéteri, csesztregi tájházban, de tematikus gyűjtést nem szervező múzeumi raktárakban is hasonló korú, általában a két világháború között készült edények kerülnek meglehetősen vegyes összetételben. Közöttük azonban egy–egy évszámos, korábbi darab is előfordulhat a boroskorsók, vagy cifrább bugyigák közül.

74 *Nagy Zoltán:* Őrségi fazekasság. Szombathely, 2010. címlapfelvétel. (Pannon gyöngyszemek) A fényképen látható fazekascsaládot Csaba József 1926-ban örökítette meg. SM Néprajzi fotótára (továbbiakban: NF) 979.

szemben 10–15 év múltával a Zsohárok már díszes váza és figurális díszekkel teli díszkulacsok, kis csecsebecsék, egy újdivatú hamutál társaságában találhatók. **(8. kép)** 1942-ben pedig már mint a népművészet megújítóiról beszélnek róluk egy többször megismétlődő tanfolyami képzés után, ahol az ifjabb Zsohár János kitűnt tehetségével. [75]

1944-ben Kós táblázatai az akkori jelenből indulnak ki, mert csak azt rajzolta le, amit látott. Kardos László is csak azt rajzoltatta le az edények közül 1943-ban kiadott könyvében, amit az őrségi paraszthäztartásokban talált. Leveles, ecsetes rózsás poharat, mezőre való bugyigát kívül mázas, ecsettel festett száras rózsával.[76] Kós finom tollrajzban rögzítette az edényekre finomabb ecsettel festett rózsák több válfaját, amit egy 1932-ben készült fazekas kemencéje mellett már megfigyelhettünk.[77] Ugyanitt frissebb keletű kimódoltan bonyolult írókás díszt is lerajzolt egy poháron, amit egy 1950. évi felvételen Szalafőn házaló cigány edényárus asszony kezében fedezhetünk fel.[78] Az ecsetes díszű és *„Isten hozta komámasszony"* feliratú fazékról a Zala megyei Bucsután elmondták, hogy ajándékba kapták egy ott vásározó veleméri fazekastól *„koszt kvártélyért cserébe."* **(3. képtábla 3. kép)** Az emlékezet szerint a komaasszonyoknak ebben vitték az ajándék tyúkhúslevest, töltött káposztát az 1930-as évek elején. A távoli Somogyból, Csurgóról is elkerült egy 1934-es évszámot viselő lakodalmi alkalmakkor bort vivő nagykorsó ecsetes virágdísszel, rozmaring ábrázolással, nyakán bekarcolt szöveggel, amely szerint *„Bort iszik a magyar nem vizet, menyecskéknek, lányoknak forró csókkal fizet."*[79] **(3. képtábla 2. kép)** 1940-ből származik az a fotó Csákánydoroszlóból, ahol egy padra téve 11 edényt szemrevételezhetünk. Közülük csak egy zöld–fehér boroskorsó ecsettel díszített, olyan csokrot ábrázolva, amelyen még pántlika is van.[80]

A két fazekas nemzedéknek valóban két arca van. A régi edények szerény díszítésmódjáról Kós Károly, Czúgh Dezső, Kresz Mária idézett munkáikban részletes feltárást végeztek. Mértéktartó, függőleges csíkozással díszített boroskorsóikon kívül[81] díszítésmódjuk főleg a lakodalomi edényfélékhez kapcsolhatók. **(2. képtábla 1–12. kép)** A második nemzedék megjelenését az 1920–1930-as évektől számíthatjuk. Többségükben fazekas elődöktől származó fiatalok **(2. táblázat),** akiknek tevékenysége 1941 és 1951 között jórészt az újító Zsohár János fazekasmester műhelyéhez kapcsolódik. Közülük többen részt vesznek „díszműáru készítő" tanfolyamokon, az ott tanultak alapján kreált darabjaikkal megjelennek már 1934-ben a nagyszabású szombathelyi iparmű kiállításon is. Termékeik korabeli fényképeken jól tanulmányozhatók, egyes emlékbe szánt edényeik

75 Újságkivágás, 1942. A magyarszombatfai népművészet – riport Zsohár János fazekassal.

76 *Kardos László*: Az Őrség népi táplálkozása. Tanulmányok az Őrség monográfiájához. Bp., 1943. 206. p. 142. ábra, 163. p. 82. ábra (A magyar táj- és népismeret könyvtára)

77 SM NF 701. *Pável Ágoston:* Velemér, 1932. Ifj. Vass Gyula fazekasmester égetőkemencéje előtt.

78 *Dömötör Sándor:* Őrség. Bp., 1960. (Magyar néprajz) „Őrségi cserépedényekkel házaló cigányaszszony Szalafőn". Dömötör Sándor felvétele.

79 Dr. Réthy László (1851–1914) numizmatikus, költői nevén Lőwy Árpád Etnográfia című versének nyomán. Az eredeti, irodalmilag gondozott szöveg: „Bort iszik a magyar, / Nem pediglen vizet, / Lánynak, menyecskének / Kemény fasszal fizet." *Lővy Árpád:* Disznólkodni szabad. Bp., 1989. 70. p. (Orient Könyvek) Más szövegvariációban: „Bort iszik a magyar, / nem pediglen vizet, / Leánynak, menyecskének / jó szívvel megfizet." Lővy Árpád (Dr. Réthy László) Tréfás versei. 2. kiad. Arad, 1929. 113. p. A szöveg folklorizálódott, és vőfélyszövegekben is megjelenik, különböző variánsokban.

80 SM NF 457. *Csaba József*: Edények Csákánydoroszlón, 1940.

81 Nagy, 2020. 362–363. p. közötti színes táblák.

11. kép: Póczak Sándor és felesége éget. Előtérben ecsettel festett rózsás fazekak. Gödörháza, 1943. Kós Károly felvétele SM NF 1274.

12. kép: Marton Gyula kercai vásározó fazekas ecsettel festett rózsás „cserepei", 1940-es évek. Soós Kálmán gyűjteményéből.

13. kép: Tóth László magyarszombatfai fazekasmester inaskora emlékére készült bugyigája Zsohár Gizella írókás mintájával, 1954.

pedig családi körben fent is maradtak. **(5–8. kép, 1. képtábla 1–12. kép)** Nehezen ítélhető meg a vásárokra, cserekereskedelembe szánt edények köre. A régi fotók tanúsága szerint az 1930-as évektől mindkét helyre szállítottak, **(9–12. kép)** kivéve a dísztárgyakat és eddig ott nem ismert edényféléket, mert azokat a Hangya Szövetkezet megrendelésére gyártották bel- és külföldre egyaránt. Oszvatics Gyula árukészletéből következtethetünk arra, hogy 1943-ban mind az általa készített ecsetes és írókás edények az egyszerű fröcsköltekkel együtt a somogyi cserekereskedelembe és városi vásárokra is egyaránt kerülhettek. Az új díszítési módok közül a finomabb ecsetes festés meghonosodása Vargha Béla „keszthelyi" keramikushoz, míg az írókás díszítés, – amelyet már a későbbiekben ügyes kezű asszonyok is végeztek[82] – Eschenbach Jenő keramikushoz, a „magyarszombatfai stílus" megteremtőjéhez köthetők. **(3–4. képtábla 1–12. kép)** E korszakot képviseli az immár ott tanuló Tóth László magyarszombatfai fazekas (sz.: 1940) inas emlékként 1954-ben készített bugyiga korsója. **(13. kép)** Az agyagelőkészítést, megmunkálást, korongozást ugyan ő végezte, de az írókázást már a vele egyidős Zsohár Gizellára bízta. Ezt a tudást kamatoztatta minden fazekas ki–ki kézügyessége és tehetsége szerint. Az ajándékba készült edényeken naturális ornamentika – szőlőlevél, szőlőfürt, virágcsokor –, „falvédő stílusú" negédes szövegek, és bordalok részletei is megjelennek. Kérdést vet fel, hogy mind ezek a változások a nép művészetét jelentik-e, vagy csupán egy lehetséges út egy lehanyatló, magára maradt fazekastársadalom kísérletére a fennmaradás nehéz küzdelmében. Magyarszombatfa kiemelkedett környezetéből, a manufakturális termelés küszöbére érkezett az 1950-es évek elején, amely részmunkavégzésekre szakosodott gyári termeléssé szélesedett. De ez már egy új korszak kezdete.[83]

82 Vörös Ferenc fazekas felesége Vass Irén Margit (sz.: Gödörháza, 1926), a kustanovici születésű Novák Lajos fazekas felesége Novák Lajosné Szabó Irma (sz.: Gödörháza, 1912), aki már 1941-ben a Zsohár műhelyben festést vállalt, 1957-ben népi iparművész címet kapott. A Kerámiagyárban írókázott rajtuk kívül még Németh Ferencné Zsohár Júlia (sz.: Magyarszombatfa, 1939) és Zsiga Józsefné Zsohár Gizella (sz.: Magyarszombatfa, 1941), Pongrácz Ödönné Baller Gizella, Albert Attiláné Horváth Szabina.

A képtáblákon szereplő múzeumok, gyűjtemények rövidítéseinek feloldása:
CST = Csesztregi Tájház; DBSLM = Dr. Batthyány-Starttmann László Múzeum, Körmend; GM = Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg; NM = Néprajzi Múzeum, Budapest; ŐGY = Őriszentpéteri Néprajzi Gyűjtemény; PK = Pankaszi Néprajzi Gyűjtemény; SM = Savaria Múzeum,

83 Köszönettel tartozom *Verebélyi Kincső* néprajzkutató konzulensemnek hasznos iránymutatásaiért. Külön hála illeti *Nagy-Pölös Andrea* néprajzkutató–fazekas együttgondolkodó-társamat, fényképfelvételeinek rendelkezésre bocsátásáért is, kéziratom átnézéséért is. Megköszönöm *Marx Mária* zalaegerszegi, *Gyanó Szilvia* nagykanizsai néprajzkutatóknak az intézményeikben lévő, a témához kapcsolódó fényképfelvételek megküldését. Köszönet illeti a kercaszomori születésű Soós Kálmán néprajzkutató újságírót, mert átadta számomra a kercai fazekasokról összegyűjtött adatait, fényképfelvételeit, hogy táblázatom adatait pontosítani tudjam. Köszönettel tartozom Benczik Gyula levéltárosnak a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában való kutatásom alkalmával a prosznyákfai iratok kézbevételének lehetőségéért, az iratok CD-re rögzítéséért. Illés Péter kultúrantropológus és Mártfai Márta könyvtáros pedig a Savaria Múzeumbeli kutatásomhoz nyújtott segítséget. Hadikfalvi Andrea fazekas szakoktató a díszítő technikákban történő eligazítást köszönöm meg. Czúgh Mária vegyészmérnök, Czúgh János leányának a családra vonatkozó emlékek megosztásáért tartozom köszönettel. Nem feledkezhetem meg Balek Tamás gyűjtőről, Zsohár Gizella írókázó asszonyról, id. Albert Attila, ifj. Albert Attila, Vörös Gábor, Cseke János magyarszombatfai, Csótár Rezső szentgyörgyvölgyi fazekasmestereknek, Vörös Péter fazekasmester fiáról, Vörös Zoltánról és legfőképpen az Érden lakó, de magyarszombatfai fazekasmester Tóth Lászlónak hasznos tanácsaiért, dokumentumaik átadásáért, gyűjteményük tanulmányozásának lehetőségéért.

1. sz. táblázat Magyarszombatfán, Gödörházán, Veleméren, Szomorócon (később Kercaszomor) élt fazekasok számbavétele anyakönyvek, címtárak, visszaemlékezések tükrében, 1895–1924

Sorszám	*Prosznyákfa, 1895 (életkor)*	*Település*	*Akv. adatok*	*Mosse, 1924. fazekasként szerepel, (életkor 1924-ben)*	*Nagy Sándor emlékezete*	*Ipartestületi tagság kezdete, 1924–1939*	*Megjegyzés*	*Múzeumi elhelyezés*
1.		Magyarszombatfa	felesége halálakor 1940-ben „néhai"		Adanics József		Kercáról települt Magyarszombatfára	boroskorsó 1892. GML 86.1.30
2.		Magyarszombatfa			Bicsák János			
3.		Magyarszombatfa			Bicsák János		BJ „Katona"	
4.	**Bicsák József**	Magyarszombatfa			Bicsák József		1895, 1899 összeírják	
5.	**Bicsák Pál (27)**	**Magyarszombatfa**	**sz.: 1868 †1927 (59)**	**Bicsák Pál (56)**	**Bicsák Pál**			
6.		Magyarszombatfa	sz.: 1905 †1959 (54)	Bicsák Pál (19)	Bicsák Pál ifj.		**Élő lexikon, életében 45 somogyi utat tett meg.**	
7.		Magyarszombatfa			Bicsák Sándor	Bicsák Sándor 1938	1924: 19 hold	boroskorsó 1905. SM 74.22.30, csupor, pohár 1920-as évek végén készült NM 54.26.76
8.	*Czug Miklós (35)*	Magyarszombatfa	sz:1860 †1936 (76)				1895 nem írják össze, de életkora lehetővé tenné	
9.		Magyarszombatfa	sz:1900 †1980 (80)	Czug Miklós (24)	Czug Miklós			
10.		Magyarszombatfa			Cseke Dániel		Bence Cseke Dániel	
11.	**Cseke Ferenc**	Magyarszombatfa						
12.		Magyarszombatfa			Cseke Ferenc	Cseke Ferenc 1934		
13.		Magyarszombatfa	sz.:1912 †1955 (43)			Cseke Gyula 1931	akv., 1939. fazekas	mázas kerekszájú korsó NM 54.26.25, Kétszájú bugyiga 1930 Mszfa
14.		Magyarszombatfa	sz.:1877 †1935 (58)	Cseke János (47)	Cseke János	Cseke Jánosné, özv. 1936	1924: 31 hold	
15.		Magyarszombatfa	sz.:1881 †1922 (41)		Cseke János			fazekasház utolsó fazekas lakója
16.	**Cseke József (26)**	Magyarszombatfa	sz.: 1859 ∞ 1886 (27)	Cseke József (6)	Cseke József		1895, 1899 összeírják	
17.		Magyarszombatfa			Cseke József		CsJ „Gyurkó"	
18.		Magyarszombatfa	sz: 1883 ∞1965 (72)	Cseke Sándor (41)	Cseke Sándor			pálinkafolyató fazék 1911. SM 74.22.39
19.		Magyarszombatfa				*Cseke Pál 1933*		
20.				Farkas István				
21.		Magyarszombatfa	sz.:1870 †1943 (73)	(54)	Horváth Sándor*	„gerencsér"	1895-ben még Kisszerdahelyen él, Magyarszombatfára nősül.	boroskorsó 1909. NM 54.26.47 , NM 54.26 44-54.26.72 között lakodalmas készlet több jeles darabja (lakodalmas fazék, bor töltő korsó, husos tál, tál, tányér, tormáscsésze, sótartó, kuglófsütő)
22.		Magyarszombatfa			Kovács Gyula	Kovács Gyula,	fronton halt meg	
23.		Magyarszombatfa		Kovács D. Pál	Kovács D. Pál			KD vizeskorsó 1889. SM 74.22.35
24.		Magyarszombatfa	sz.: 1877 †1949 (72)	Kovács József (47)	Kovács József	Kovács József 1936		
25.		Magyarszombatfa		Kovács Pál	Kovács Pál	Kovács Pál 1924	1924: 18 hold	
26.	**Könye József (43)**	Magyarszombatfa	sz.: 1853 †1926 (71)	(71)	Könye József*			boroskorsó 1903 SM 2011.4.4
27.				Könye Pál				
28.	**Nagy Sándor (37)**	Magyarszombatfa	sz.: 1858 †1925 (67)		Nagy Sándor			
29.		Magyarszombatfa	sz.: 1891, †1959 (68)	Nagy Sándor (33)	Nagy Sándor	Nagy Sándor 1937	38 magyar-szombatfai fazekas sorolt fel 1959-ben	SMNF 1219 Nagy Sándor és felesége éget Gödörházán. Pável Ágoston, 1943.
30.		Magyarszombatfa				*Németh Antal 1926*		
31.	**Németh Ferenc 31 éves**	Magyarszombatfa	sz.: 1864 †1933 (69)	Németh Ferenc (60)	Németh Ferenc			NF momogrammos boroskorsó 1925. NM 67.142.21
32.		Magyarszombatfa					Németh István	kalamáris 1894. NM 135883
33.	**Németh János, id. (58)**	Magyarszombatfa	sz.: 1837 ∞1861 (24)		Németh János*		egyh. akv., 1861. fazekas	
34.		Magyarszombatfa	sz.: 1880 †1950 (70)	Németh János (44)	Németh János	Németh János 1938	NJ „Kócán"	köpülő, vajrázó é. n. NM 54.26. 78

35.	**Németh János**	Magyarszombatfa	sz.: 1883 †1955 (72)	Németh János (41)	Németh János	Németh János 1929	NJ „Takács”	
36.	**Németh József (35)**	Magyarszombatfa	sz.: 1860 †1939 (73)	Németh József (64)	Németh József	Németh János 1928	NJ „Alsó”	
37.		Magyarszombatfa			Németh József			
38.	**Németh Mihály**	Magyarszombatfa			Németh Mihály			
39.		Magyarszombatfa	sz.: 1913 †1965 (52)			*Osvatics Gyula 1932*		SM NF 700-7001 Osvatitcs Gyula írókával, mellette díszített edényei. Kós Károly, 1943.
40.		Magyarszombatfa	sz.: 1919 †1994 (75)			*Pojbics Elek 1939*		
41.	**Sáncza János 26 éves**	Magyarszombatfa	sz.: 1873 ∞1895 †1955	(51)	Sáncza János		1899 írják csak össze	
42.		Magyarszombatfa	fazekas segéd †1941 (17) sz: 1924.			Somogyi Béla		
43.	*Somogyi József (24)*	Magyarszombatfa	sz.: 1871 †1940 (69)	Somogyi József (53)			1895 nem írják össze, †1940-ben akv. Fazekasmester	
44.	**Szakál János**	Magyarszombatfa						
45.	**Szépe Kálmán**	Magyarszombatfa			Szépe Kálmán			
	Tóth György (1899) 27	Magyarszombatfa	sz.: 1872 ∞1911 †1941	Tóth György (52)	Tóth György**	Tóth György 1938		boroskorsó 1901. SZNM 74.28.6 Bugyiga 1914 k. SM 74.17.2, szélesfenekű fazék NM 54.26.34
		Magyarszombatfa					Tóth Gyula	bugyogakorsó NM 54.26.29, tál NM 54.26.16 az 1920-as években készültek. Kresz Mária meghatározása
46.	**Tóth János (57)**		sz.: 1838 ∞1865 (27)		Tóth János			
48.		Magyarszombatfa		Tóth János	Tóth János**			TJ monogrammos pálinkafolyató fazék 1908. SZNM 1995.24.1
49.		Magyarszombatfa	sz.: 1908 †1945 (37)		Tóth Jenő			must alá való fazék 1936. NM 54.26.3, borfejtő fazék NM 54.26.32
50.		Magyarszombatfa	sz.: 1889 ∞1911 (22)	(35)	Tóth Lajos*,**			
51.	**Tóth Sándor**	Magyarszombatfa			Tóth Sándor			
52.		Magyarszombatfa				*Varga János 1935*		
53.	**Vörös Ferenc (27)**	Magyarszombatfa	sz.: 1868 ∞1892 (27)	(56)	Vörös Ferenc		1895, 1899 összeírják	
54.		Magyarszombatfa	sz.: 1896 †1868 (72)	Vörös Ferenc (28)	Vörös Ferenc			
55.	**Vörös János (51)**	Magyarszombatfa	sz.: 1844 †1919 (75)		Vörös János*		1895, 1899 összeírják	
56.		Magyarszombatfa				*Vörös Kálmán 1926*		
57.	**Zsohár Ferenc kb. (21)**	Magyarszombatfa	sz.: 1870 k	1924 k. (52)	Zsohár Ferenc		1899 írják csak össze	
58.		Magyarszombatfa	sz.: 1900 ∞1922 (22) †1964 (64)		Zsohár Ferenc	Zsohár Ferenc 1930		SM NF 978-979 Zsohár család a korong mellett termékeivel. Csaba József, 1926.
59.		Magyarszombatfa	sz.: 1882 †1947 (65)	(42)	Zsohár János**	Zsohár János 1930	Zsohár János a zalaegerszegi vásáron mindig az első helyet foglalta el, akv., 1947. **fazekasmester**	mosogató melence írókás dísz, fenekén Magyarszombatfa Vas megye 1937. VIII. 5. bekarcolás. SM 74.22.1
60.	**Zsohár József (45)**	Magyarszombatfa	sz.: 1848 †1927 (79)	(76)	Zsohár József**			
61.	**Albert Pál**	Gödörháza						
62.		Gödörháza				Farkas István, öreg	Régi edényfélékről, céhéletről részletesen beszélt 1944-ben	

63.		Gödörháza				Farkas Ferenc	öreg Farkas Ferenc régi edényekről, 76 l-es pálinkás fazekát a hodosi vásárban megcsodálták (1944)	
64.	**Gál Sándor (26)**	Gödörháza	sz.: 1869 †1932 (63)	Gál Sándor (55)	Gál Sándor**			
65.		Gödörháza	sz.: 1901 ∞1936	(25)		Grózinger Ferenc		
66.	*Könye Ferenc (56)*	Gödörháza	sz.: 1839 ∞1865 (26)				Neve nem szerepel az 1895-ös összeírásban, egyh. akv., 1865. fazekas	
67.		Gödörháza	sz.: 1872 ∞1937 (45)	Könye Ferenc (52)	Könye Ferenc**	Könye Ferenc 1938		
68.		Gödörháza	sz.: 1870 †1932 (63)	Könye Mihály (54)				
69.		Gödörháza		Mesics József		Mesics József		
70.		Gödörháza	sz.: 1886 †1976 (85)	(38)		Nagy Sándor 1937	Magyarszombatfáról házasodott Gödörházára	
71.		Gödörháza				Póczak Sándor 1938	Az idős mesternél figyelte meg Kós az agyagbányászatot	
72.		Gödörháza		Simon József 1912. címtárban				
73.		Gödörháza		Simon Kálmán 1912. címtárban				
74.		Gödörháza		Simon Sándor	Simon Sándor**		Simon Sándor a nagyrákosi vásárban mindig az első helyet foglalta el	
75.	*Szakál Sándor (47), Szakál Sándor (41)*	Gödörháza	sz.: 1848 †1925 (79) Apa: Szakál Ferenc sz.: 1854 ∞1907 (özv. 53) †1941 (87) Apa: Szakál Mihály					boroskorsó 1879 NM 54.26.73, boroskorsó 1888 NM 71.68.19, boroskorsó 1891 SM 74.211.4.2, boroskorsó 1876 NM 54.26.73
76.		Gödörháza	sz.: 1904 ∞1939 (33) † 1959 (55) Apa: Szakál József	Szakál Sándor (20)	Szakál Sándor**		Finom gerencsér volt, minden vásáron ott volt	70 l-es káposztasavanyítót csinált, a hodosi vásáron csodájára jártak.
77.	**Szépe György (46)**	Gödörháza	sz.: 1859 †1912 (53)					
78.	**Szépe István**	Gödörháza						
79.		Gödörháza	sz.: 1883 ∞1924 (41)	Szépe József, id. (41)				bormerő korsó 1905 NM 71.68.38
80.		Gödörháza		Szépe József, ifj.				
81.	*Szép Kálmán (33)*	Gödörháza	sz: 1862 †1832 (70)	Szép Kálmán (62)			1895 nem szerepel	
82.	*Szépe Károly (57)*	Gödörháza	sz.: 1838 ∞1864 (24)				1895 nem szerepel, 1864-ben fazekas	vizeskorsó 1870. Kós, 1944. 24. ábra
83.	**Tóth Lajos**	Gödörháza						
84.		Gödörháza	sz.: 1915 ∞1948 (33)			Varga Ferenc, ifj. 1936	akv., 1948. fazekasmester	
85.	*Varga Mihály (30)*	Gödörháza	sz.: 1865 †1932 (68)	(59)			1895 nem szerepel	
86.	***Varga Mihály, id.***	Gödörháza						pálinkafőző fazék, Varga Mihály 1875 karcolt felirással, SZNM 1977.14.7.
87.		Gödörháza				Varga Pál		kertjéből agyagot bányásztak 1944-ben,
88.		Gödörháza				Varga Pál, ifj.		égetőkemencéről fotó
89.		Gödörháza		Varga Sándor			felső	
90.	Vass Gergely	Gödörháza						
91.	*Zsohár Dániel (29)*	Gödörháza	sz.: 1866 †1945 (79)	(58)			1895 nem szerepel	boroskorsó 1925 SM 74.22.31
92.	***Antal Ferenc***	Velemér					Somogyi utakról részletesen beszélt 1944-ben	
93.	**Antal József (22)**	Velemér	sz.: 1873 †1951 (78)	(51)	Antal József**			
94.	**Balaicz János**	Velemér						
95.	**Balogh Ferenc (27)**	Velemér	sz.: 1868 †1952 (84)	Balogh Ferenc (56)				
96.	**Balogh Sándor**	Velemér						

97.	**Bicsák Sándor**	Velemér						
98.	**Bicsák József**	Velemér						
99.	**Bicsák József**	Velemér						
100.	**Bicsák Sándor**	Velemér						
101.	**Bóth Ferenc**	Velemér						
102.	**Bóth Gergely**	Velemér						
103.		Velemér		Bóth József			alsó	
104.	**Bóth Lajos**	Velemér		Bóth Lajos				
105.	**Bóth Pál, ifj. (33)**	Velemér	sz.: 1862 †1937 (75)	(62)				
106.	**Bóth Pál, id.**	Velemér						
107.		Velemér				Bóth Zsigmond 1927		
108.	*Gyenese Áron*	Velemér	∞1844				egyh. akv., 1844. ifjú fazekasmester	
109.	**Gyenese Sándor (27)**	Velemér	sz.: 1868 †1952 (84)	Gyenese Sándor (56)				
110.	**Jenise Sándor**							
111.	*Gergál János (21)*	Velemér	sz.: 1874 ∞1898 (24)	Gergál János (50)			Lentikápolnán született, 1895-ben nincs még Veleméren	GJ monogramos csalikorsó 1934. SM 74.22.14
112.		Velemér	†1966	Jankovics János			cserép és téglavető a szécsiszentlászlói Jankó Zsigmonddal együtt	J.J monogramos tetőcserép V 1899. Velemér, Varga Géza „Sindümúzeuma"
113.	**Kalamár István (60)**	Velemér	sz.: 1835 ∞1853 (23)				egyh. akv. 1853. fazekas, 1868-ban céhmester Veleméren	
114.		Velemér			Kalmár István**			
115.		Velemér	sz.: 1872 ∞1917 (45)	Könye Ferenc (52)				
116.		Velemér	sz.: 1879 ∞1904 (25) †1941 (86)	(45)	Malasics Pál**		Malasics Pál a felsoroltaknál később lett vásározó	
117.		Velemér				Sebők Gyula 1938		
118.	**Sebők János**	Velemér						
119.			sz.: 1870 †1957 (75)	Sebők Pál (54)		Sebők Pál 1938		
120.		Velemér			Soós Ferenc**			
121.	**Szobár József**	Velemér						
122.	**Szakál József**	Velemér						
123.	**Szakály József (32)**	Velemér	sz.: 1863				Kós Károly 81 éves adatközlője 1944-ben, cehekről beszélt	
124.		Velemér	sz.: 1892 ∞1920	Szakál József 32 éves		Szakál József		
125.	**Tóth Ferenc (22)**	Velemér	sz.: 1873 †1951 (78)	(51)				
126.		Velemér			Tóth János**			
127.	*Tóth János (57)*	Velemér	sz.: 1838 ∞1865 (27)				1895 nem szerepel, egyh. akv., 1865. fazekas	
128.	**Tóth József**	Velemér						
129.		Velemér		Varga János				
130.	**Varga József**	Velemér	sz.: 1871 †1946 (78)	(53)				
131.	**Vass Ferenc**	Velemér	sz.: 1895 ∞1922 (27)	Vass Ferenc (29)		Vass Ferenc 1927		
132.	**Vass Ferenc (28)**	Velemér	sz:1867 †1927 (60)	Vass Ferenc, öreg (57)			öreg	
133.		Velemér	sz.: 1906 ∞1928 (22)		Vass Gyula		csak az akv-ben szerepel a neve	SM NF 701 ifj. Vass Gyula égetőkemencéje előtt edényeivel. Pável Ágoston, 1932.
134.		Velemér	1876 ∞1911 (35) †1959 (83)	Vass Imre (48)	Vass Imre**			

135.		Velemér	sz.: 1888 ∞1908 (20)	(36)	*Vass István*	**Vass István földműves és fazekas, római katolikus**	csak az akv-ben szerepel a neve	
136.	**Vass József, alsó**	Velemér						
137.	**Vass József (24)**	Velemér	sz.: 1871 †1946 (75)	Vass József (53)	Vass József**		VJ külső. A cseszregi vásáron mindig Vass József és Vass János foglalta el az első helyet	
138.	Vass János	Velemér	sz.: 1870 †1946 (76)	Vass János (54)	Vass János**	Vass János Illés 1938		
139.	**Vass János (23)**	Velemér	sz.: 1870† 1946 (76)	(54)	Vass János**			
140.	**Vass Sándor**	Velemér			Vas Sándor, ifj.**			boroskorsó ecsetes rózsás festéssel 1934. Készítette Vass Sándor Veleméren. TGYM 52.303.1
141.		Velemér		Vas Mihály	Vas Mihály			
142.	**Vass Pál (65)**	Velemér	sz.: 1835 ∞1858 (27)				egyh. akv., 1858. fazekas	
143.	**Ábrahám Dániel**	Szomoróc	1865–1943				5 hold föld	
144.	**Ádanics József**	Szomoróc	† 1945				Magyarszombatfára költözött, faházukat átszállították	boroskorsó 1892 GML 86.1.30
145.	**Doklen Lajos**	Szomoróc	sz.: Szomoróc 1870 körül				1935-ban is gerencsér	bérelt régi faházban él
146		Szomoróc	sz: 1921			Marton Gyula		Marton Gyula cserepei SIM 1780 fotó 1940-körül
147	**Horváth Pál „Vörös“**	Kerca					1. vh-ig dolgozott, apja gazdálkodott, testvére fuvarozott	
148	**Orbán Pál**	Szomoróc						
149		Szomoróc	1887–1967	Papp Sándor			*„csak néhány évig rúgta a korongot“*	
150.		Szomoróc					Pongrácz János Fazekas Kerca	pereckulacs 1934. Óriszentpéteri Néprajzi Gyűjtemény 61.88.1
151.	**Pongrácz József**	Szomoróc		Pongrácz József			*Bence gerencsér, földműves*	füstöskonyhás faboronás háza van még 1920-ban
152.	**Pongrácz Pál**	Szomoróc		Pongrácz Pál			*Bence gerencsér, földműves*	régi faboronás háza van még 1920-ban
153.	**Pongrácz Péter**	Szomoróv	1866 k.–1942 k.				1930-ig űzte mesterségét	
154.	***Könye György 1899-ben* (56)**	Szomoróc	sz.: 1843 ∞1865 (22)				egyh. akv., 1865. fazekas	
155.		Szomoróc		Könye Sándor			gerencsér, 18 hold	
156.	**Könye József**	Szomoróc						
157.	**Könye Ferenc 1899-ben (36)**	Szomoróc	sz.: 1863 ∞1886 (27)			Pongrácz János fazekas Kerca	egyh. akv., 1899. fazekasmester	
158.		Szomoróc				Németh Lajos		pereckulacs 1924 III.21 Kerca felirattal. Pankaszi Néprajzi Gyűjtemény
		Szomoróc	1842–1927	Soós Károly				
		Szomoróc	sz.: 1919	Soós József				
159.		Szomoróc	1868–1946	Soós Sándor			1885–1919-ig korongozott	
160.	Spilák Sándor	Szomoróc	sz.: 1862				fazekasmester	

A táblázatban szereplő adatok forrásai: *Fazekas nevek:* 1895. évi prosznyákfai összeírás: MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. *Anyakönyvi adatok:* lásd 56. lábjegyzet. *Megjegyzés rovatban szereplő adatok*: Kós, 1944. 3–4. sz. 118–131. p., 5–6. sz. 208–218.p. *Nagy Sándor emlékezete:* Czúgh, 1959a. 1–2. sz. 137., 144–145.p. *1924. évre vonatkozó adatok*: Mosse, 1924. Gödörháza 783. p., Magyarszombatfa 1038. p., Velemér 1487. p. *Ipartestületbe lépés időpontjai:* MNL VaML Szentgotthárdi járás ipartestületére vonatkozó adatok, 1931–1938. *Közölve:* Horváth, 2000. 169., 171. p. *Kercára vonatkozó megjegyzések:* Pongrácz Dániel: Határszéli kálvária. Szerk. Soós Kálmán. Kercaszomor, 2015. 16–17. p. *Múzeumi elhelyezés:* Rövídítések feloldása: GML = Galéria Múzeum Lendva; NM = Néprajzi Múzeum, Budapest; SM = Savaria Múzeum, Szombathely; SM NF = Savaria Múzeum Néprajzi Fotótára; SZNM = Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre; TGYM = Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. *Egyéb jelek és rövidítések:* * = lakodalmi edénykészítő, ** = nevezetes vásározó, akv. = anyakönyv, é. n. = év nélkül, egyh. = egyházi, id. = idősebb, ifj. = ifjú, k. = körül, özv. = özvegy, sz. = született.

2. sz. táblázat. Zsohár Jánosnak dolgozó fazekasok, 1941–1943; a Magyarszombatfai Fazekas Háziipari Szövetkezetbe lépők, 1951; Magyarszombatfán élő fazekasok, 1941–1951

Sorszám	*Zsohár János műhelyének dolgoztak saját műhelyekből, 1941*	*Anyakönyvi adat*	*Életkor 1941-ben*	*Eladásra átadott termék*	*Fazekas Háziipari Szövetkezetbe belépettek, 1951*	*Ipartestületi tagság kelte*	*Életkor 1951-ben*	*Nem dolgoztak Zsohárnak, de beléptek a szövetkezetbe 1951-ben*	*Múzeumi tárgy, fotó*
1.	**Albert Jenő**	1924–1989	17	tejes bögre, **kétfüles,** kanta	Albert Jenő		27		
2.		1918 ∞1946 (28)	23				33	*Bicsák Jenő*	
3.		1905–1954	36				46	*Bicsák Pál*	
4.		1916 ∞1948 (32)	25			1947	35	*Bicsák Sándor, ifj.*	
5.		1925–1995	16				26	*Czugh Dezső*	
6.	**Czúgh Géza Zsohár János segéde**	1918–2001	23	bugyiga, tejes bögre, **kétfüles**	Czúgh Géza		33		
7.	**Czúgh János**	1917–1997	24	szájas bugyiga	Czúgh János		34		SM 58.452.1 Czugh János agyagcégére
8.	**Czúgh Miklós**	1900–1980	41	szájas korsó, bögre, szájas bugyiga, lábas, **hamutál, festés**	Czúgh Miklós		51		fotó Czug Miklós segédeivel műhelye előtt, 1937
9.		1912 ∞1939 (27)	29				39	*Cseke Gyula*	
10.	**Cseke Gyula**	1912 ∞1939 (27)	29				39		
11.		1891–1970	50			1957	60	*Cseke József György*	
12.	**Cseke Gyula**	1905–1987	36	kanta	Cseke Gyula		46		
13.	**Erichk Károly , Zsohár János segéde**	1908–1944	35	**bokály, kétszájú bugyiga, négyfüles**	†1944 (36)				zsidó származása miatt elhurcolták
14.	**Könye Gyula**	1930	11				21		
15.	**Németh Elemér**	nincs adat					nincs adat		
16.	**Németh János Kóczán**	1916	45			1946	55		
17.	**Novák Lajos**	1907 ∞1931 (34)	34	kanta, **kétfüles,** tejesbögre, kislábos, kanta, **négyfüles**	Novák Lajos és írókázó felesége Szabó Irma (népi iparművész, 1957)		44		SM NF 1228-1231 Novák Lajos készítményei, raktára, 1950
18.	**Oskola Sándor**	1920–1988	21	**bokály**	Oskola Sándor	1949	31		
19.	**Osvatics Gyula**	1913–1965	28	kislábas, **falitál**, **kétfüles**	Nem lép be a szövetkezetbe !	1932	38		SM NF 1279-1280 Oszvatics Gyula írókázik, írókás, ecsetes festésű edényei, 1943
20.	**Pojbics Elek**	1919–1994	22			1939			

20.	**Pojbics Elek**	1919–1994	22			1939			
21.	**Soós József**		24	malachit elszámolás			34		
22.	**Szépe Kálmán**	1920–1984	21				31		
23.	**Tóth Ferenc**	1912–1976	29	**tót tál, falitányér, hamis korsó**, kislábas	Csak 1960-ban lép be a szövetkezetbe, addig erdőgazdaságban dolgozik.	1943	39		
24.	**Tóth Jenő**	1912–1845	33	kanta, **kétszájú bugyiga, négyfüles**, kislábos, **hamis korsó**	†1945-ben, egy orosz katona az erdőben agyonlövi.		43		
25.		1927 ∞1948 (33)	14			1957	24	*Varga Ferenc*	
26.	**Varga Gyula**	1924–1994	16				26		
27.	**Varga János**	1925	16	**kétfüles, négyfüles**	Nem lép be a szövetkezetbe !	1935	26		
28.	**Vörös Ferenc, Zsohár János segéde**	1924–1994	17	előleg elszámolás	Vörös Ferenc		27		
29.		1930	14					*Vörös Jenő*	
30.	**Vörös Kálmán**	1927–2002	14	elszámolás 1944-ben	Nem lép be a szövetkezetbe		24		
31.	**Zsohár Ferenc**	1900–1964	41	bugyiga	Nem lép be a szövetkezetbe	1930	51		
32.	**Zsohár János**	1910–1970	31		A szövetkezet megalapítója (műhelyét felajánlva) Czúgh Dezsővel, Czúgh Jánossal együtt	1930	41		
33.	**Zsohár János**	1882–1943							

Önálló műhellyel rendelkező fazekasok, akik nem dolgoztak 1941–1943 között Zsohár Jánosnál, és nem léptek be a Fazekas Háziipari szövetkezetbe 1951-ben: 34 Bicsák Pál 1905–1959 (54), 35. **Cseke Sándor** 1893–1968 (72), 36. **Cseke János** 1921–1983, 37. **Könye József** 1896–1963 (72), 38. 1883–1955 (72), 39. **Németh János** 1883–1955 (72), 40. **Martos Sándor** 1924–1988 (64), 41.B 1873–1955 (82) *Források jegyzéke:* Zsohár János számadáskönyve, 1941–1943. Magyarszombatfa Zsohár János hagyatékában. Anyakönyvi adatok: lásd 56. lábjegyzet. Ipartestületbe lépők névsora, Fazekas Szövetkezetbe lépők névsora, 1951. Horváth, 2000. 169–170., 189–190. p. Jelek és rövidítések: ∞ házasság, ifj. = ifjú, SM = Savaria Múzeum, SM NF = Savaria Múzeum Néprajzi Fotótár

1. képtábla: Tanfolyamon, kiállításra készült edények, 1930–1936.

1/1. „Hamiskorsó” (csalikorsó) Oszvatics Gyula. Magyarszombatfa, 1930. SM 58. 395.1

1/2. Kancsó G. J. monogrammal. Gergál János. Velemér, 1934. SM 74.22.14

1/3. „Hamiskorsó” (csalikorsó) Magyarszombatfa, 1936. SM 74.22.5

1/4. Váza. Talpán bekarcolva: „Emlék Irénnek Gyulától 1935.” Készítette Oszvatics Gyula, Magyarszombatfa. Magántulajdon.

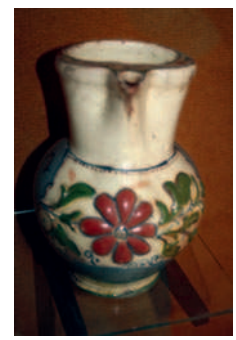
1/5. Váza. Talpán bekarcolva: „Készítette Csótár Géza Szentgyörgyvölgy 1934.” Csótár Rezső fazekasmester tulajdona

1/6. Asztali boroskorsó. Talpán Zs. J. (Zsohár János) monogrammal, Magyarszombatfa

1/7. Boroskorsó, plasztikus díszítéssel. Talpán bekarcolva: „Csótár Géza fazekas 1934.IX.24.” GM 1951.32.5

1/8. Asztali boroskorsó, plasztikus díszítéssel. Talpán bekarcolva: „Zsohár János Szentgyörgyvölgy, 1933.” GM 1951. 32.3

1/9. Asztali boroskorsó naturális díszítéssel. Készítette Zsohár János Magyarszombatfa. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye

1/10. Kétszájú bugyiga Papp Gyula Magyarszombatfa felirattal. Magyarszombatfa, magántulajdon.

1/11. Váza Novák Lajos készítette, Novák Lajosné Szabó Irma írókázta. SM 58.379.8

1/12. Kacsás, írókázott hamutál Vörös Ferenc készítette, írókázta felesége Vass Irén Margit. SM 58.416.5

2. képtábla: Régi díszítési mód: ujjal pöttyözés, pamaccsal virágozás, szövegírás edényen.

2/1. Kétszájú bugyiga szövegírással 1900. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye Magyarszombatfa

2/2. Asztali boroskorsó Horváth Sándor „gerencsér" munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54.26.413

2/3. Tál, Horváth Sándor „gerencsér" munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54. 26.71

2/4. Tormáscsésze Horváth Sándor munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54. 26. 153

2/5. Boroskorsó. PK sz. n.

2/6. Bugyiga. CST 86.45.19

2/7. Kerektepsi. ŐGY sz. n.

2/8. Szegletes tepsi. Szalafői Népi Műemlékegyüttes sz. n.

2/9. Kuglófsütő. PK 0125

2/10. Bugyiga. Tóth Gyula készítette az 1920-as években Magyarszombatfán. NM 54.26.29

2/11. Mácsikszűrő. ŐGY 70.18.1

2/12. Bugyiga. PK 0019

3. képtábla: Ecsetes díszítés: szélrózsa, tulipán, 1930–1950.

3/1. Boroskorsó. rózsa, szőlőleveles díszítéssel. Szájfedőn 1930. Magántulajdon, Budapest.

3/2. Lakodalmas boroskorsó rózsa és tulipán dísszel, nyakán rozmaring. Szájfedőn 1934. Veleméren készítette Vass Sándor. TGYM 52.303.1

3/3. Komaasszonyos fazék körbefutó rózsával. Veleméren készült 1930 körül. TGYM 60. 12.2

3/4. Boroskorsó régi forma, új körbefutó rózsa dísszel. Magántulajdon, Budapest.

3/5. Kétszájú bugyiga „kengyelén" 1930. évszámmal, Cs Gy (Cseke Gyula) monogrammal körbefutó leveles rózsával. Magyarszombatfa, magántulajdon.

3/6. Vizeskorsó. Függőleges szerkesztésű rózsaszállal, sárga mázzal. ŐGY 64.24.1

3/7. Bugyiga. Zöld engóbos alapon függőleges szerkesztésű tulipánokkal. CST 86.45.15

3/8. Bugyiga. Vörösfölddel megöntött testén szétterülő szőlőfürtös, lehajló tulipános motívum díszíti. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye, Magyarszombatfa.

3/9. Bugyiga. Zöld engóbon fehérrel festett, cserépből kinövő virágtő. PK sz. n.

3/10. „Kengyeles" fedő, vörös földdel megöntött. Kúpos testén körbefutó zöld szárú leveles virágkoszorúval. Körmend, Kölcsey utcai Általános Iskola gyűjteménye.

3/11. Mácsikszűrő. Testén finom ecsetvonásokkal megrajzolt rózsa. Magántulajdon, Budapest.

3/12. Pohár. Ritka példája az ecsetes és írókás díszítés együttes használatára. TGYM 59. 32.1

4. képtábla: Írókás („gurgulával” való) díszítés: rózsa, tulipán, madár, 1938–1950.

4/1. Bugyiga. Nyakán 1938. évszám, leveles rózsával. PK 0021

4/2. „Pohár.” Kós Károly 1944-ben lerajzolt edény díszítésének mása. Kresz Mária meghatározása szerint Bicsák Sándor magyarszombatfai fazekas készítette az „1920–30-as években” NM 54. 26. 76.

4/3. Asztali boros korsó (kancsó) tulipános dísszel, Varga Sándor veleméri fazekas munkája.

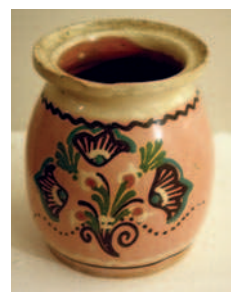
4/4. Asztali boros korsó fehér és zöld engób alapon vízszintes szerkesztésű fehér, vörös tulipánnal. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye Magyarszombatfa.

4/5. Bugyiga. Barna engób alatt kifogatás. Felette kétfelé ágazó függőleges szerkesztésű rózsacsokor PÁM 83.2.115

4/6. Bugyiga. Vörösfölddel megöntött. A füllel szemközti oldalon sötétbarna szívekből komponált rózsa, körülötte jellegzetes írókás díszekkel. PK 0008.

4/7. „Pohár.” Rózsaszín alapszínen fehér, barna, vörös, zöld színekkel megírt csokor „rózsa”. SM 2011.4.12

4/8. Asztali boroskorsó. Fehér engób alapon fehér, barna, vörös színnel írt kosaras virág. DBSLM 79.833.42

4/9. „Pohár.” Vörösfölddel megöntött testén fehérfölddel írt szív, benne írás: „Szeretlek Szívem”. Szerelmi ajándék. ŐGY sz. n.

4/10. „Tejesfazék.” Vörös alapon függőlegesen szerkesztett fehér virágcsokor. Magántulajdon, Szombathely.

4/11. Madaras dísztányér. Tóth Ferenc munkája, Magyarszombatfa. Tóth László fazekasmester tulajdona, Érd.

4/12. „Tejesfazék.” Barna engób alapon fehér madár, zöld kis virágcsokorral. Kós Károly 1943-ban készített rajzának hasonmása. Oszvatics Gyula munkája. DBSLM 84.5.1

Tóth Csaba

Vasvár és a Hegyhát a képzőművészetben

4. rész

Jaksa István és Jálics János életképei után külön kell írni Káldy Lajos életképéről, mivel néha a tájképei is átlépik a tájkép–életkép határt, mivel emberi alakokat fest a táji motívumok mellé. (1–17. kép) Ezúttal azonban egy gyermekkori emlékét idézte meg a „Betlehemesek" című képén. Itt azonban ismét Nagy Gáspárhoz kell fordulnunk, aki a *„Hótalan a hegyek inge"* című versében eleveníti fel ugyanezt a világot: *„Ez a tél még megváltatlan, / nincs rá mentség; fehér paplan, / se hó, se hold nem világol – / amíg fölragyog a jászol / hordjuk szívünk szakadatlan, / kormos arcot száz darabban, / nincs ajándék, semmi tömjén – / rí Boldizsár, Menyhért meg én. / Az indul el akaratlan / kinek angyala jelen van, / hótalan hegyek inge – el kell érnünk Betlehembe!"*[1]

Bodor Miklós 1963-ban szerzett rajztanári diplomát Szegeden. Még ugyanebben az évben rendezte meg első önálló kiállítását a Kiskun Múzeumban. Utána 10 évig csak festészettel foglalkozott, majd pedig csak rajzzal, grafikával. 1980-tól a bugaci ősborókást rajzolja. Már itt jelentkezett egy–egy tájegységhez való szoros ragaszkodása. 1987-ben a koronázási palást mintáját tervezte át a kiskunhalasi csipkeverőknek, amelyet az elkészítés után II. János Pál pápának ajándékoztak. Káldra költözése után úgy ragaszkodik a Jeli arborétumhoz, mint Monet givernyi kertjéhez. Minden évszakban megfesti, de különösen májusban, amikor virágzásba kezd a havasszépe, a rododendron.[2] (19–33. kép) Az itt készült tájképei nagyon aprólékos megfigyeléssel adják vissza a látottakat, ugyanakkor néhány, épp a virágzó rododendronokat ábrázoló képén meréssze, nagyvonalúvá válik a festő, eluralkodik rajta a dekoratív képalkotó ösztöne, és Rippl-Rónai Józsefet idéző képeket készít, különösen azokkal vethetők össze, amelyeket a Rippl-Rónai a kaposvári Róma hegyi kertjében, parkjában festett.

„Jeli festője, Bodor Miklós, aki tizenöt évvel ezelőtt kizárólag azért települt ide, hogy tradicionális értelemben vett festője lehessen ennek a tájnak. Kizárólag csak ennek. Hogy vágyait és gondolkodását ne zavarja meg százféle földi gond, hogy szelleme és elméje maradéktalanul fogékony lehessen a ‚Jeli gondolat´ befogadására... Bodor Miklós tájképfestő egyetlen botanikus kertet választott radikális szemlélődése tárgyául: a Jeli Arborétumot. Ambrózy-Migazzi István kertépítő művét, amely már vagy nyolcvan esztendő mélységes csendjét őrzi."[3]

Ambrózy-Migazzi István sajátos költői nyelvén mindez így hangzik: *„Az őszi lombhullás ott úgy hat, mint egy szoborleleplezés. Az örökzöld fák ilyenkor kibontakoznak a napnak, a szemnek. A fenyőültetvények hangulatából belépünk a fénylő babérbozótba és a nevető zöld bambuszsűrűségbe, melegünk lesz a szívünk körül. Dorombolni*

1 *Nagy Gáspár*: Halántékdob. Bp., 1978. 11. p.; Káldy Lajos Betlehemesek című képéről lásd még *Tóth Csaba*: „Ó, fényességes / ó, békességes / ó, dicsőséges / Karácsony!" Karácsony a XX. századi vasi képzőművészetben. = Vasi Szemle, 2018. 6. sz. 663. p.

2 Bodor Miklós képeinek elérhetősége Jeli erdei varázslat. Bodor Miklós képei és Somlósi Lajos fotográfiái Ambrus Lajos és Pethő József szövegével. Szombathely, 2005. (továbbiakban: Bodor et al., 2005.) 9–11., 13., 16–24., 30–31., 36. p.

3 Bodor et al., 2005. 22., 25. p.

1. kép: Káldy Lajos: Döbörhegy, é. n.; 2. kép: Káldy Lajos: Oszkó, 2002

3. kép: Káldy Lajos: Csipkereki alvó borospincék, 2000; 4. kép: Káldy Lajos: Betlehemesek, é. n.

5. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfa, 2000; 6. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfa megsüllyedt pince, 2000

szeretnénk a gyönyörtől az örök életnek ebben a kis világában, ahol soha nincs meghalás, ősz és tavasz, még és már szünet nélkül egymásba folyik, ahol minden virág, minden téli napsugár tízszeresen hat, a színhatások egymást kölcsönösen felerősítik és hol a délvidék telébe, hol az észak nyarába képzeljük magunkat."[4]

Németh Pál (1937–2009) festőművész pályáját az 1956. évi forradalom módosította, amikor annak leverése után, decemberben elhagyta az országot, majd egy Manchester melletti textilgyárban dolgozott. 1958-ban azonban a hazahozta a honvágy. Emiatt nem vették fel később a Képzőművészeti Főiskolára, és így fordult a sport felé, a festészet csak magánszenvedély maradt az életében. Kiállításokon sem szerepelt, néhány önálló bemutatóval jelentkezett a rendszerváltás után, amikor már lehetett egyéni tárlata annak is, aki nem tartozott a Művészeti Alap tagjainak sorába. Festészeti munkássága így szűkebb környezetében is nagyrészt ismeretlen maradt. Nagyon ritkán dolgozott a szabadban, látvány után. Általában otthon, különböző képekből inspirálódott. A Vasi Hegyhátról mégis egész sor festménye maradt fenn.[5] (34–37. kép)

Nádler László első mestere a vasi gyökerekkel rendelkező, keszthelyi Mikus Gyula festőművész volt, majd Kling György és Raffael Győző festőművészek, illetve Kirschmayer Károly szobrászművész fejlesztették tovább képzőművészeti látásmódját. Nádler László téli oszkói képén Mikus Gyula természetelvű látásmódja köszön vissza, ami gyakorlatilag egy posztimpresszionista szemlélet. Nádler László alkotásai általában sokkal inkább konstruktivista, kubista szemléletűek, mint ez a tájképe.[6] (38. kép)

Az érdi Holló Piroska (*1951) Debrecenben, Bíró Lajos festőművész szakkörében köteleződött el a festészetnek. Ezt követően az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskolán szerzett rajz–földrajz szakos tanári diplomát. Később kézművességgel foglalkozott, majd megválasztották az Országos Képző- és Iparművészeti Társaság titkárának, ahol művésztelepek, kiállítások és művészeti előadások szervezésével foglalkozik. Oszkói pasztellképe szinte erdélyi hangulatot teremt egy öreg pince köré. És valóban, ha végignézzük az itt közölt hegyháti népi építészeti emlékekről született alkotásokat, másban is felvetődhet ez a párhuzam.[7]

Németh Ida az Oszkói Alkotótábor kapcsán ismerte meg a vidéket, de dunántúli révén ismerős számára ez a táj, mind a falvak, mind a pincék világa. Ez érződik is az Oszkón készült képein, amelyek egytől egyig kisebb remeklések.[8] (39–48. kép)

Czanik Ferenc oszkói pasztelljei lágyan festőiek, ezúttal a táj lírai hatásait adta vissza ezekben a munkáiban, és ez különösen igaz, az akvarellel festett Nagy Gáspár portréja is, amelyen a költő reménnyel teli kifejezéssel néz az idő végtelenébe.[9] (49–50. kép)

Szilágyi Jéger Teréz számára sem idegen ez a világ, hisz ő is dunántúli. Az oszkói képei között egyaránt találunk klasszikus értelemben vett tájképet, és expresszív, a keretet szétfeszítő indulatokat rögzítő kompozíciókat. Talán őt ihlette meg legjobban az elmúló paraszti világ elégikus hangvételű drámája. Néha ezek a pasztelljei már valóságos képköltemények. Az álló téglalap

4 Arborétumok Vas megyében. Jeli, Kámon, Sárvár, Szeleste. Szerk. Temesi Lászlóné; írta ifj. Bánó István et al.; fényképezte Lussa Vince. Bp., 1977. 19–20. p.

5 Németh Pál munkáinak elérhetősége: Németh László és Németh Zsolt által édesapjuk festészeti munkásságát bemutató digitális képarchívumból.

6 Nádler László fotója.

7 Holló Piroska fotója.

8 Németh Ida fotói.

9 Czanik Ferenc fotói.

mint képforma a keleti, azon belül is a kínai tájképfestészet sajátja, ami sajátos tűnődésre, rezignált meditációra készteti a szemlélőt, ami persze a mindennapok valóságában a digitális képalkotás korába hozza vissza a nézőt, hisz 100 meg 100 képet alkotunk okostelefonunkkal, ahol ugyanilyen függőleges téglalapba zárja be a látott világot, a megélt valóságot.[10] Szilágyi Jéger Teréz függőleges képhaikui Nagy Gáspár sorait idézik meg számunkra.

„Pajta: ez itt megfulladás; / vasvellák hegyén / kecmereg egy lélegzetnyi / tiszta levegő / létrafokok alá fordul… / Kirojtosodik a mész / ólajtókon, álomba ringat / kerítés melle: csalánvirág…”[11] (51–66. kép)

A szegedi Murányi Teréz, amikor az oszkói pincéket festi, teljes mértékben az alföldi festészet hagyományait követi, eltűnik a dimbes–dombos táj, képein szinte alföldi tanyákat látunk, amit hol költőien, álomszerűen, hol drámai erővel ábrázol, Rudnay Gyula romanikus azonosulva, aki teljesen azonosult a magyar tájjal, a magyar néplélekkel, amikor az Alföldet festette.[12] (67–68. kép)

Időrendben végigérve a Vasvárhoz és a Vasi Hegyháthoz köthető, a településeket és a tájakat megjelenítő képzőművészeti alkotásokon, az a benyomásunk, hogy valóban itt van Nagybánya szelleme a tájban, a képekben. A Kárpát-medence nyugati peremén még ma is virágzik a nagybányai vetés, pedig 1 évszázad a művészettörténetben is nagy idő.

Soproni Horváth József 1914-ben készült vasvári látképe és Kovács Zsóka 2018. évi oszkói, Németh Ida győrvári látképe között nagyjából ennyi idő telt el.[13] Mindhárom festmény vitális, élettel teli tájat ábrázol, ahol csak a templomtornyok fehér függőlegesei tagolják ezt a vízszintesen elterülő festői panorámát. Kovács Zsóka alkotásán a messzeségbe nyíló távlatok az idő végtelenségébe viszik a tekintet, ebben a mitikus időben ez a 100 év is eltörpül, ugyanakkor, mint a bemutatott festményeken oly sokszor láthattuk a személyes emlékezés-idő szövi át ezt a tájat, ahogy erről Kovács Zsóka maga is megnyilatkozott: *„Egy kicsi, de nagyon szép fekvésű faluban, Oszkón töltöttem a gyerekkoromat, a Jeli arborétum közelében. Meghatározó élményem volt az egyfajta mindenütt jelenlévő, mozdulatlan szomorúság és elhagyatottság érzése, ugyanakkor a táj végtelenségének és a természet folyton változó csöndes harmóniájának megtapasztalása. Azt hiszem akkoriban ez ösztönzött a megfigyelésre, rajzolásra, festésre, és ez jelentette számomra az örömet és az értelmet a vallástörténeti témájú olvasmányaim mellett. 18 éves koromig éltem itt, de ha tájra, természetre gondolok, és őszinte vagyok magamhoz, a gyerekkorom helyszínén mélyen belém ivódott képek és érzések jutnak először eszembe.”*[14] (69–70. kép)

Vagy, ahogy Nagy Gáspár a „Te Deum” című versében emlékezik:

„e csöppnyi falvak népe
csöppnyi templomokban
haranglábakban föláll
hazaindul
s visszhangozzák a léptek:
Ne hagyj soha szégyent érnem!
Ne hagyj soha szégyent érnem!”[15]

10 Szilágyi Jéger Teréz fotói.

11 *Nagy Gáspár*: Talán egyszer. In: *Ű́*: Múlik a jövőnk. Válogatás régi és új versekből, 1968–1989. Bp., 1989. (továbbiakban: Nagy, 1989.) 18. p.

12 Murányi Teréz fotói.

13 Ez a tanulmány azért íródott, mert 2020-ban megkérdőjeleződött a Vasvári Alkotótábor megrendezésének a lehetősége, mivel arra semmilyen pályázati forrás nem biztosított támogatást.

14 Részlet a művész a szerzőnek 2020. március 24-én írt leveléből.

15 Nagy, 1989. 46. p.

7. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfa, 2001; 8. kép: Káldy Lajos: Csipkerek, 2002

9–10. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfa, 2002

11. kép: Káldy Lajos: Csipkerek pincerom, 2002; 12. kép: Káldy Lajos: Tornácos pince, 2004

13. kép: Káldy Lajos: Csipkerek, 2005; 14. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfai pince, 2005

15. kép: Káldy Lajos: Oszkó Téglás István pincéje, 2008;
16. kép: Káldy Lajos: Oszkói talpas pince, 2008

17. kép: Káldy Lajos: Petőmihályfa Istállós pince, 2008; 18. kép: Krieg Ferenc: Vízpart, 2001

19–21. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2002

22–24. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2002

25. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2002; 26–27. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2004

28. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2004; 29. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2006

30–31. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2006

32–33. kép: Bodor Miklós: Jeli, 2006

34. kép: Németh Pál: Zsuppos ház, 2004; 35. kép: Németh Pál: Egervölgyi présház, 2006

36. kép: Németh Pál: Oszkói pince, 2006; 37. kép: Németh Pál: Oszkói borospince, 2007

38. kép: Nádler László: Hóolvadás az oszkói erdőben, 2014;
39. kép: Németh Ida: Fenyők közt, Oszkó, 2014

40. kép: Németh Ida: Magasles, Oszkó, 2016; 41. kép: Németh Ida: Pincesor, Oszkó, 2016

42. kép: Németh Ida: Oszkói utca, 2014; 43. kép: Németh Ida: Oszkói pince, 2014

44. kép: Németh Ida: Máriás ház, Oszkó, 2014; 45. kép: Németh Ida: Falu szélén, Oszkó, 2015

46. kép: Németh Ida: Sarki ház, Oszkó, 2015; 47. kép: Németh Ida: Út a pincékhez, Oszkó, 2015

48. kép: Németh Ida: Győrvár, 2020

49. kép: Czanik Ferenc: Oszkó környéki bálák, 2015;
50. kép: Czanik Ferenc: Nagy Gáspár emlékére, 2016

51–53. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Szőlőhegy, Oszkó I–III., 2014

54. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék VII. 2016;
55. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék, Oszkói szőlőhegyen, 2016

56. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Poros út a hegy felé, Oszkó, 2016;
57. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Poros út, Oszkó, 2016

58. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék, Hegyhát, 2016; 59. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék II., 2016

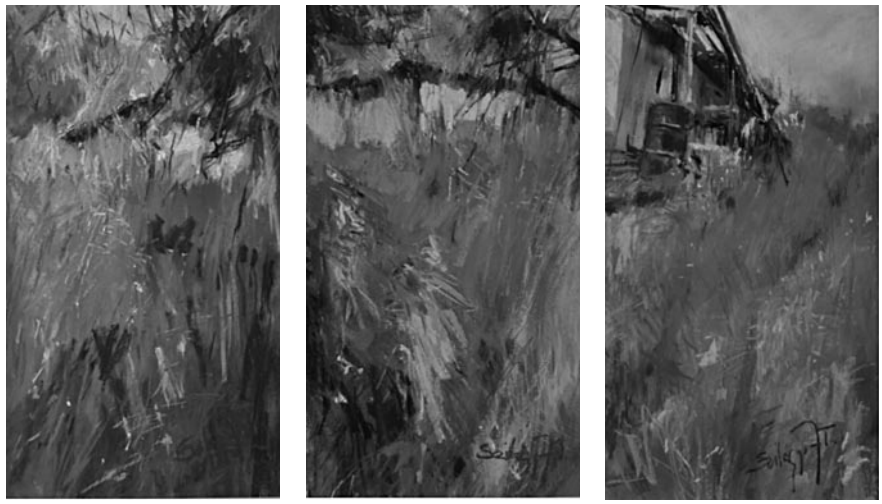

60–61. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék IV–V., 2016

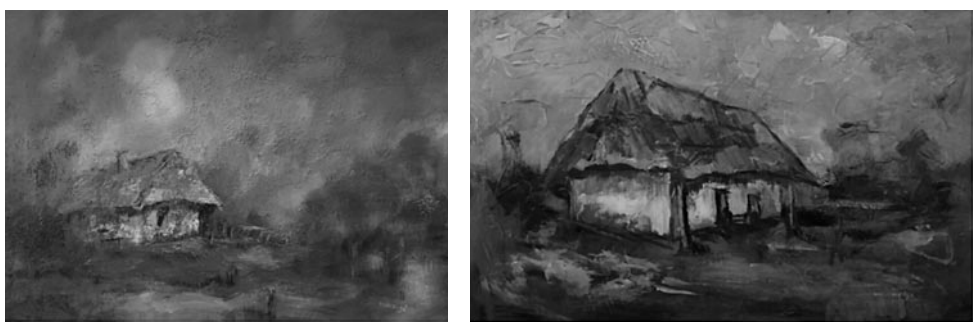

62. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hajlék VIII., 2016; 63. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Csak a lélek tartja, Pajta, 2017

64–66. kép: Szilágyi Jéger Teréz: Hegyháti tető, Oszkó I–III., 2020

67–68. kép: Murányi Teréz: Oszkói pince, 2016

69. kép: Kovács Zsóka: Szőlőhegy a Hegyháton, 2006; 70. kép: Kovács Zsóka: Erdei tó, Oszkó, 2013

Káldy Lajos: Oszkói borospince gesztenyefái, 2008

Káldy Lajos: Petőmihályfa Török pince, 2000

Kovács Zsóka: Oszkó, 2018

Holló Piroska: Öreg pince Oszkón, 2014

Németh Ida: Határban, 2020

Czanik Ferenc: Alkonyat az oszkói pincéknél, 2015

Szilágyi Jéger Teréz:
Út mentén Vasvár felé, 2020

Szilágyi Jéger Teréz:
Hajlék a hegyen, 2016

Agócs Nándor: „Dignitas, Auctoritas, Maiestas és Potestas" Pannoniában.

A politikai, vallási és gazdasági hatalom ismert pannoniai származású és helyi birtokosai Pannonia térségében Augustustól Iustinianus koráig.

PÉCS: PTE BTK, ÓKORTÖRT. TANSZ.; BP.: L'HARMATTAN, 2019. 506 P. (ÓKOR – TÖRTÉNET – ÍRÁS; 7.)

A szerző, dr. Agócs Nándor személye nem ismeretlen szűkebb hazánkban, Vas megyében. 1986-ban Székesfehérváron született, ókortörténészként, régészként végzett Pécsett és közel 1 évtizede az Eötvös Loránd Tudományegyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszékének kollégája, később egyetemi adjunktusa, emellett a székesfehérvári Szent István Király Múzeum tudományos gyűjteményi osztályvezetője. Kutatási területe a római társadalomtörténet, a latin felirattan és a római kőfaragás.

A jelen recenzió tárgyát képező könyv a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájában, az Ókortörténeti Programon írt, majd 2018-ban megvédett disszertáció anyagán alapszik, és annak átdolgozásából született meg. 12 fejezetből áll, beleértve az Auctores, Rövidítések, Irodalom és Névmutató fejezeteket is.

Proszopográfiai kutatás eredményét tartja kezében a kutató, amely a római kori Pannonia társadalmával foglalkozik, mégpedig azon társadalmi rétegekkel, amelyek a helyi szintet meghaladó *potentia–potestas* birtokosai voltak. Ide tartoznak a pannoniai születésű császárok, az *ordo senatorius* és *ordo equestor* szintén pannoniai születésű tagjai, a tartományi főpapok, a provincia coloniáinak, municipiumainak vezetői, továbbá az őslakos közösségek vezetői (*principes civitatis*). Ebből már kitalálhatjuk, mi is a proszopográfia: olyan retorikus forrás, amely személyek külső tulajdonságainak leírásából áll.

A fent említett személyek Pannonia provincia egykori lakói – vagyis akik itt születtek, itt éltek vagy családi kapcsolataikon keresztül szorosan kapcsolódtak Pannoniához – közül kerültek ki, ők bírtak a legnagyobb befolyással, és helyi szinten a legnagyobb *auctoritas*szal rendelkeztek. Pontosan nehéz meghatározni, a társadalom szempontból mely személyekről lehet is szó, mert nem csak a helyi vagy a tartományi elitről beszélünk, ahogyan nem is mindig a vagyoni vagy a társadalmi helyzetük döntötte el, hogy az elemzés alá vett személyek közé kerülnek-e. A szerző ennek megfelelően árnyaltan foglalkozott ezzel a kérdéssel. A bemutatott személyek, azaz a pannoniai *potentes*ek, kiválasztása Daniëlle Slootjes, az Amszterdami Egyetem Ókortörténeti Tanszékének professzora *Local potentes in the Roman Empire: a new approach to the concept of local elites* (2009) munkáján alapul. Két csoportra osztja a *potentes* réteget, a helyi *potentes – basic local potentes* és a helyi szint feletti *potentes – supra-local potentes* rétegekre. A *basic local potentes* csoport tagjai a tehetős, de a városi tanácsba be nem került személyek, gazdag kereskedők, libertusok és családtagjaik, továbbá a papi tisztségeket viselő személyek. A *supra-local potentes* tagjai a városi vezető tisztségviselők, a tartományi főpapok, Pannoniában született szenátorok, lovagok és családjaik. Ez a fontos különbségtétel a szerzőnél is tapintható, aki itt húzta meg a társadalmi rétegek közötti láthatatlan határvonalat. A *supra-local potentes* csoporthoz tartozó személyekhez sorolja még – érthető módon – a Pannoniában született császárokat és a helyi törzsek vezetőit is.

A szerző kiemelkedően precíz kutatást végzett: több mint 200 személyről gyűjtötte össze és elemezte az ismert és fellelhető adatokat. Az egyes társadalmi rétegek tagjait bemutató fejezeteken belül Augustus császár korától egészen Iustinianus császár uralkodásáig jól kereshetők a személyekhez kapcsolódó adatok, források és hivatkozások.

A kiindulópontokat és a célokat a Bevezetés fejezetben mutatja be. Minden fejezet rövid, a fejezet tartalmához szorosan kapcsolódó idézettel kezdődik. A társadalom vezető rétegeivel hat fejezetben foglalkozik: I. Pannoniai származású császárok, II. Pannoniai származású *senator*ok, III. Pannoniai származású lovagok, IV. Ismert tartományi főpapok, V. Pannonia városi rangú településeinek ismert vezetői, VI. *Principes civitatis*. A fejezetek felépítése az egyes személyekhez kapcsolódó forrásokon, azok elemzésein túl, ha lehetséges, kronológiai, földrajzi elhelyezést, továbbá összefoglaló elemzést is kínál a vizsgált személyről. A fejezetek végén összegzéssel zárul a téma. Ha elég adat állt rendelkezésre, összesítő táblázatok könnyítik meg a könyv használója számára a tájékozódást.

Az adatok körültekintő bemutatása természetesen mindegyik társadalmi rétegnél fontos, de az *ordo equestor*nál kiemelten az. A lovagi rangúak kiemelkedő szerepet töltöttek be a helyi társadalom életében. Fontos papi hivatalok mellett a városok vezetésében, *magistratus*aiban befolyásos szerepük társadalmilag, politikailag és nem utolsósorban anyagilag is meghatározták a település életét.

A papi tisztségek, főpapok esetében arányaiban sok a savariai érintettség. Mindez természetesen nem a véletlen műve, mivel Savariában volt a császárok oltára és a *concilium provinciae*.

Pannonia városi rangú települései ismert vezetőinek bemutatásán túl újdonság, hogy az egyes pannoniai városokat – Andautoniától Savarián át Vindobonáig – az itt élő befolyással rendelkező személyek társadalmi érintettsége szempontjából vizsgálta. A rendelkezésre álló adatok esetlegessége miatt a szerző az összegzésben óvatosan fogalmaz a pannoniai városokkal kapcsolatban. Mindez érthető, mivel van olyan település, ahol legtöbbször egy–két felirat került elő és áll a kutatás rendelkezésére, ezzel szemben Aquincumból viszonylag sok felirat ismert. Ezek jól kutatottak a főváros mai régészeti érintettsége miatt is. Természetesen mind a két esetben a jövőben előkerülő leletek egészen más interpretációt is feltételezhetnek.

A könyvben néhány elütést találhat az olvasó, de számuk elenyésző és nem zavarja a kötet használatát. Az egyes fejezetekhez tartozó végjegyzetek ugyanakkor megnehezítik a kiadvány olvasását. Mivel rendkívül fontos adatok, interpretációk szerepelnek a végjegyzetben, ezért könnyebben kezelhető lett volna a lap alján lévő lábjegyzet.

A L'Harmattan Könyvkiadótól megszokott módon a könyv szép megjelenésű, és nagy terjedelme (506 oldal!) ellenére könnyedén forgatható. A borítókép, a zágrábi múzeum egyik sírsztéléje (Arheološki muzej u Zagrabu, KS-931) a szerző másik szenvedélyére is utal, a kőtöredékek, feliratok, faragványok grafikai interpretációjára.

A Vasi Szemle olvasóinak izgalmas olvasmányt kínál a könyv, mert több olyan személy életpályája is felfedezhető benne, akik vagy Savariában születtek vagy *cursus honorum*ai valamilyen módon ehhez a coloniához kötik őket. Megismerkedhetünk kapcsolatrendszereikkel, amelyek nem csak Pannonián belül, de más provin-

ciákkal, Itáliával, legfőképpen Rómával is szerteágazók voltak.

Egy Iordanes-idézettel ajánlom az olvasóknak ezt a könyvet, amellyel a szerző az Összefoglalás című fejezetet kezdte: *„Ezt, tehetségünknél fogva, mi is röviden érintettük, hogy a figyelmes olvasó e könyv elolvasásával kimerítőbben megismerje”* (Iordanes: Romana 389 – Kiss Magdolna ford.)

Csapláros Andrea

Simon Zsolt: A csákánydoroszlói és a környékbeli közép Rába-vidéki várak története az oszmán korszakban, 1526–1690. Árpád-kori melléklettel.

H.N., [2020.] 332 P.

Helytörténeti munkaként indult Simon Zsolt vállalkozása, eredetileg Csákánydoroszló várainak történetét szerette volna feldolgozni a helyi és a szélesebb közönség számára. Innét is a címben szereplő furcsaság, miszerint fő témája az egykori csákányi végvár – korban pedig a 16–17. század –, de mellékesen az Árpád-kor is szerepel a tárgyalt korszakok között. Ennek kézenfekvő oka, hogy a csákánydoroszlói határban, a Várdombon is található egy ismeretlen történetű, kis méretű Árpád-kori vár.

Mindkét csákányi vár kapcsán a kutatói vénával is rendelkező helytörténész igyekezett azokat összefüggéseikben, azaz a környék, a középső Rába-völgy váraival együtt bemutatni.

A forrásellátottságból egyértelműen adódtak a kötetben is érzékelhető arányok, mintegy kétharmad részt a főcímben szereplő török kori végvár kapcsán a korszak környékbeli hadtörténetét tárgyalja nagy részletességgel, a csákányi végvár történetére fókuszálva.

A fennmaradó egyharmad terjedelem a szerző részben ezen ismertetés írójával közös vasi és zalai helyszíni szemléi alapján az Árpád-kori emlékeket vizsgálja, sok másutt még szakirodalmi szinten ismeretlen helyet is megemlítve.

Mindkét korszak váraival és egyéb erődített helyeivel kapcsolatban igen gazdag, ám – sajnos – nem egyenletesen jó minőségű képanyag társul illusztrációként a szöveghez.

Meg kell jegyezzem, hogy országosan is figyelemre méltó, hogy egy helyi kutató egész régióra kiterjedő munkát tesz le az asztalra a rendelkezésére álló szakirodalomra és saját személyes terepi megfigyeléseire egyaránt támaszkodva. Munkájának helye van a vasi helytörténeti irodalom könyvespolcán és sok konkrét újdonsággal gazdagítja nemcsak Csákánydoroszló, hanem a Rába-vidék, Vas és részben Zala megye múltjáról alkotott képünket is.

Dénes József

Mazany, Donatien: Les Voyages des reliques de saint Martin.

CHOUZÉ-SUR-LOIRE: SAINT-LÉGER ÉDITIONS, 2020. 291 P.

Szent Márton kora egyik legnagyobb utazójának számított és első nem mártír szentként megadatott neki a hosszú élet mellett, hogy Európa jelentős részét beutazhatta. Pannóniából Itáliába, onnan Galliába vezetett útja és a további pályája során még számos szülőföldjétől távoli területre is eljutott. Életrajzírója, Sulpicius Severus híven dokumentálta utazásait és e szöveg, valamint a helyi hagyomány által életének

fontosabb állomásai márványba vésve, falra festve vagy bronzba öntve a mai napig fennmaradtak. Szombathely, Pávia, Poitiers, Amiens, Tours, Trier, Candes vagy Párizs mellett a hosszú életút kisebb állomásai is jól ismertek: ezrével találhatóak Szent Mártonra utaló helynevek, plébániák, kutak, források vagy kövek, amelyek, ha nem is a híres savariai szent lábnyomát, de tiszteletének széles körű elterjedését mutatják. Szent Márton utazásainak sora azonban nem ért véget halálával, hiszen holtteste is egy nevezetes utazás során érkezett el Tours-ba, majd az ereklyéi is nagy utat tettek meg: hol a viking támadók elől menekítették őket, hol a szent tisztelete jeléül szállították őket távoli tájakra, 1913-ban éppen Szombathelyre. Szent Márton népszerűségét a kora középkorban jól jelezte a Tours-ba irányuló zarándokok tömege, amelyek nagysága a római és jeruzsálemi zarándoklatokhoz mérhető. Donatien Mazany új könyve a szent ereklyéi utazásainak történetét igyekszik összefoglalni.

A fiatal tours-i történész neve nem teljesen ismeretlen a helyi kutatók előtt, hiszen néhány éve az azonos témájú doktori disszertációjához gyűjtött dokumentációt a helyi könyvtárakban és levéltárakban. Nem sokkal később sikeresen megvédte doktori dolgozatát a Tours-i François Rabelais Egyetem történelem tanszékén. A témavezetője, Bruno Judic professzor szintén jól ismert a szombathelyiek előtt, hiszen a legutóbbi Szent Márton Jubileum idején többször is megfordult városunkban előadóként. A jelen kötet Donatien Mazany disszertációjának lényegesen rövidebb és a szélesebb olvasóközönség számára adaptált változatát tartalmazza. A kiadó és a szerző igényes tudományosan ismeretterjesztő stílusban kívánta megosztani a korántsem egyszerű téma legújabb kutatási produktumait és ez a törekvés mindenképpen sikeresnek tekinthető, hiszen az eredmény egy esztétikus, könnyen olvasható és informatív könyv lett. Mielőtt a kötet belső értékeit venném számba, néhány innovatív külsőségére szeretném felhívni a figyelmet. A kötet könnyen kézbe vehető, a viszonylag nagy betűméretének köszönhető az idősebb korosztály számára is „szembarát" olvasmány. A külső vízhatlan borításának köszönhetően még az esős zarándokutakon is kiváló szellemi vademecum lehet a Szent Márton nyomdokában barangolók számára. A praktikus könyv terjedelmét a modern technológiának köszönhetően még tovább csökkentették, mivel a terjedelmes bibliográfia helyén csupán egy kétdimenziós vonalkód (QR–kód) és egy internetes link található.

A könyv tartalma sem okoz csalódást a téma iránt érdeklődő olvasóknak. A szerző az ereklyék általános bemutatásának szentelt bevezető után hat logikusan egymásra épülő fejezetben tárgyalja a gazdag kutatásokon alapuló témáját. Az első fejezet a tours-i ereklyeátvitelek rövid történetét tartalmazza. Ezek közül többnek az emlékét nemcsak a történeti munkák, hanem a helyi liturgikus hagyomány is őrzi. Érdemes megjegyeznünk, hogy a tours-i Szent Mártonhoz kapcsolódó ünnepek legtöbbje a transzlációkhoz kapcsolódik. A fő Márton-ünnep természetesen november 11-e, amely a neves tours-i püspök november 9-én Candes-ban bekövetkezett halála utáni legendákkal és csodálatos eseményekkel övezett – a Cher-en és a Loire-on való hajóútja után – püspöki székhelyére való megérkezésének emlékét őrzi. Egy másik jelentős tours-i Szent Márton-ünnep július 4-re esik, amely a püspökké szentelésére és az ereklyéinek 470-ben Szent Perpetuus püspök által a Szent Márton templomában való sírba tételére,

valamint I. Hugó érsek által az 1040-ben felszentelt monumentális tours-i bazilikába való átszállítására emlékeztet. Ez utóbbi eseményt megelőzően a normann támadások elől a szent ereklyéit 853-ban a burgundiai Auxerre-be menekítették. A viking martalócoktól egyébként – a helyi hagyomány szerint – a szent már 838. május 2-án csodálatos megjelenésével óvta meg a várost. Ennek emlékére ünneplik ezen a napon a „segítő Szent Márton"-t (*Subvention de saint Martin*) Tours-ban. Auxerre-ből 889. december 14-én tértek vissza a Márton-ereklyék a városba, amelyet egy másik helyi ünneppel, a „Szent Márton testének visszatérésével" (*Réversion du corps de saint Martin*) celebrálnak. Szintén decemberben – pontosabban a hónap első napján – emlékeznek meg egy másik nevezetes eseményről, a Szent Márton fejereklyéjének elválasztásáról és aranyereklyében való ünnepélyes felmutatásáról (*Translation du Chef de saint Martin*), amelyre 1332-ben Szép Fülöp király uralkodása alatt került sor. Az ezt követő jelentős transzláció 1454-ben a szent maradványainak ünnepélyes arannyal ékkövekkel díszített ereklyetartó síremlékébe helyezésekor zajlott le a Francia Királyság legfontosabb egyházi és világi méltóságainak jelenlétében. Az esemény politikai visszhangja egész Európában óriási volt, így nem meglepő, hogy 3 év múlva egy 500 fős magyar követség is megfordult Tours-ban. A francia vallásháborúk idején, a hugenották 1562-ben Márton ereklyéinek jelentős részét elpusztították és csak a csodával határos módon sikerült megmenteni a fejereklyét és a kar maradványainak egy részét. A francia forradalmi időszakban – a szent sírját is maga alá temetve – a bazilika jelentős része elpusztult és csak 1860-ban sikerült Szent Márton maradványait egy pince falát áttörve megtalálni. Az ereklyéket ünnepélyes keretek között 1874. november 1-jén szállították át a tours-i katedrálisba. Később a Victor Laloux tervei alapján felépült új Szent Márton bazilika kupoláján található Szent Mártont ábrázoló bronzszobor jobb karjában is elhelyeztek egy tours-i szentek – köztük Szent Márton – ereklyéit tartalmazó kis dobozt. A neves tours-i püspök katedrálisban őrzött ereklyéit végül 1941. november 30-én vitték át ünnepélyes menetben a bazilika kriptájában található új ereklyetartóhoz.

A Szent Márton-ereklyék útjai azonban korántsem korlátozódtak a tours-i egyházmegye területére, hanem kiterjedt nemzetközi dimenziókban zajlottak. A tárgyi ereklyék közül a leghíresebbnek kétségkívül Szent Márton köpenye (*capa*) számított, amelyet a frank hadsereg előtt hordoztak végig csaták előtt. A király fontos feladatai közé tartozott e köpeny őrzése, erre külön intézmény jött létre (*capella* – kápolna), ahová az ereklyét elhelyezték. A Merovinguralkodók mint hagyományt örökítették ezt a Karolingokra, Nagy Károly Aachenben Szent Márton-kápolnát alapított, amely a kultusz központja lett. A köpeny uralkodói szintű őrzésére utalhat a Capeting („Köpenyőrző") dinasztia neve is. Szent Mártonból tehát nemzeti szent lett, a királyi hatalom és a királyság eszményéhez kapcsolódva. Egyébként így jelent meg a magyar államalapítás idején is, Szent István király a lázadó Koppány elleni csatájában az ő támogatását kérte. A győzelem után Márton az Árpád-ház, majd a magyar királyok patrónusa és ezzel Magyarország védőszentje lett. A 12. századtól alakjához a lovagi ábrázolás is hozzákapcsolódott. A középkorban – amint erről a kötet második fejezetében olvashatunk – sokkal elterjedtebbé vált a szent ruhadarabjainak küldése, mint a maradványainak osztogatása. Később, a hugenották ereklyepusztító tevékenységé-

nek hatására a kora újkor folyamán ismét találhatunk adatokat a szent csontereklyéinek diplomáciai jellegű ajándékozására. Így kapott például a lucca-i Buonvisi kardinális, XIII. Benedek pápa és Maria Leszczynska királynő is egy–egy ereklyét. Külön kategóriát képviselnek az ebben az időszakban a szent életéhez kötődő kultuszhelyeknek (Siccomario, Ligugé) adományozott relikviák. Donatien Mazany itt tárgyalja részletesebben a szombathelyi Márton-ereklyék kérdését. Örömmel olvashatjuk a jegyzetekben, hogy a szerző többször hivatkozik a helyi kutatók – pl. közelmúlt elhunyt Zsámbéky Monika – eredményeire. Természetesen az 1913. évi tours-i ereklyeáthozatal szintén központi helyet foglal el ebben a fejezetben, amely még egy érdekes tengerentúli ereklyeadományozásról is megemlékezik.

A kötet további részében az ereklyék csodatévő hatását bemutató forrásokról, azok szimbolikus hordozóiról, valamint az azokat elpusztítani vagy éppen meghamisítani, illetve pótolni próbáló esetekről olvashatunk. A thaumaturgia témakörébe tartozó, vagy a gyakran krimibe illő történeteket a szerző részletes dokumentációval rendelkező jegyzetapparátussal támasztja alá, amely nemcsak az ő saját kutatásaira utal, hanem további olvasásra is sarkalhatja a témában jobban elmerülni kívánó olvasót. Ebben természetesen kiválóan segít a már említett bibliográfia és a számtalan szövegközi hivatkozás is. A mű egyéni, „míves" jellegét erősíti, hogy a szerző saját rajzaival örökítette meg az általa kiválasztott műtárgyakat. Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a témát a szélesebb olvasóközönség számára is kiválóan, érthető módon bemutató, élvezetesen olvasmányos kötet jelent meg e szűkebb pátriánkat is érintő témáról, amely mindenképpen megérdemelne egy kiegészített magyar fordítást is.

Tóth Ferenc

ILDIKÓ KATALIN PAP – GÁBOR TÓTH:
ERÖFFNUNG DER GRUFT DER GRÄFIN LAJOSNÉ BATTHYÁNY GEB. ERZSÉBET TERÉZ SZAPÁRY IN ALSÓSZÖLNÖK

Im Laufe 2020 wurde im Friedhof zu Alsószölnök ein Gebäude abgerissen in dessen Holzsockel der Grabstein der Gräfin Lajosné Batthyány geb. Erzsébet Teréz Szapáry († 16. Juni 1836) eingefasst war. In der unter dem Gebäude befindlichen, umgestalteten und sekundär zugedeckten, aufgestörten Gruft unter Schutt aufgestörte menschliche Knochen auffindbar waren, die anhand des Vergleiches der antropologischen Untersuchung und zur Verfügung stehenden historischen Daten mit der sterblichen der den Pfarrhof zu Alsószölnök vor 2 Jahrhunderten gegründeten adeligen Dame identifizierbar sind.

GÁBOR IlON:
DAS ARCHÄOLOGISCHE ERBE „DER WART“ UND „DES WENDEN-LANDES“
Teil 2.

In dem zweiten Teil meines Beitrags werden die Daten über „die Wart“ vom römischen Zeitalter bis zur türkischen Eroberung bekannt gemacht und analysiert. Meiner Meinung nach werden die wichtigsten Fragen für die Forschung und Herausforderungen wie folgt beurteilt: 1. die vor einem Jahrhundert angesetzte Erschließung der römischen Hügelgräber sollte fortgesetzt werden, 2. die falsch zu unbewohnt erklärte Grenzlandöde aus dem 8-9. Jahrhundert müssen erschlossen werden, 3. es ist die Ausgrabung von minimal einer Kirche und ihrem Friedhof auf dem durch die Geschichtswissenschaft bestätigt vernichteten und lokalisierten, nur mehr unbewohnten Gebiet aus der Árpádenzeit (Kercaszomor-Pusztatemtő) unaufschiebbar. Wir besitzen nämlich keine komplex kontrollierte Untersuchung aus dieser Region, unter anderem nicht einmal solche für genetische Untersuchung geeigneten DNS-Muster, die die vermutete Wanderung des Seklervolkes beweisen, 4. auch die Forschung der Festungen des türkischen Zeitalters (z. B. Őrimogyorósd) muss fortgeführt werden.

ZOLTÁN CSISZÁR:
NIVEGY. NEUERE BEITRÄGE ZUR ETYMOLOGIE DER SIEDLUNGSNAMEN VON NÉMEDI, NÉVED, NYÜVED UNF NIVEGY

Im ersten Teil des Beitrages wird der Ursprung und dessen Bedeutung der Siedlung von Nivegy-völgy am Balaton-felvidék untergesucht. Der Siedlungsname ist auf den Namen einer heute nun mehr nicht existierenden aus der Árpádenzeit zurückzuführen, der Artikel geht auch auf die Präzisierung der Siedlungslage ein. Die Bedeutung des Siedlungsnamens wird durch die Analyse der mittelalterlichen Namensvariationen abgeleitet, die Grundlage der Untersuchung gewähren Privilegien und Urkundensammlungen. Der zweite Teil des Beitrages behandelt die mögliche Lösung des namenskundigen Problems mit der bezüglichen Ausdehnung auf die verwandten Siedlungen. Im Laufe der Untersuchung des Namensvorkommens der identifizierten weiteren acht Siedlungen wird methodisch gleichfalls vorgenommen, es wird anhand der Untersuchung das Existieren von zwei völlig abweichenden Bildungsmodus ausgewiesen.

BORBÁLA VAJK:
IKERVÁR IM SPÄTMITTELALTER.
Teil 1.

Im Beitrag wird die spätmittelalterliche Geschichte der Siedlung Ikervár im Komitat Vas mithilfe der historischen Fachliteratur, der mittelalterlichen und neuzeitlichen schriftlichen Quellen, sowie mit der neuzeitlichen Landkarten vorgezeigt. In der ersten Hälfte des zweiteiligen Beitrags können wir die veränderliche Grenze der Siedlung im Laufe der Jahrhunderte kennenlernen, die Geschichte der einverleibten, im Mittelalter noch selbständigen Siedlungen Péterfa und Gyamanosfalva, weiters die Geschichte der Herrschaft Sárvár kennenlernen, zu deren Siedlungsteil Ikervár ab der Mitte des 13. Jahrhunderts geworden ist. Im vom Professor András Kubinyi erstellten Zentralitätspunktsystem ist Ikervár durch acht Punkte repräsentiert. Es kann dadurch der Kategorie „der allgemeinen Märkte und der Dörfer mit Marktcharakter" zuzuordnen. Es ist jedoch für keinen Teil des landesweiten Städtesystem zu betrachten.

GÁBOR KUGLICS:
ORGANISATIONEN DER LANDESKÖRPERSCHAFTEN DER KATHOLISCHEN AGRARJUGENDLICHEN GESELLENVEREINE (KALOT) UND DES VERBANDES DER KATHOLISCHEN MÄDCHENVEREINE (KALÁSZ) IN PÜSPÖKTAMÁSI

Auf dem Gebiet des heutigen Püspökmolnári fand zwischen den beiden Weltkriegen reichhaltiges Gemeinschaftsleben statt. Darin spielten die Vereine der katholischen Konfessionen: der örtlichen Vereine der KALOT und des KALÁSZ ab 1941, nach der Ankunft eines neuen agilen Pfarrers eine bestimmende Rolle. Die Mitglieder der katholischen Gesellen- und Mädchenvereine führten neben ihrer religiösen Erziehung auch Theaterstücke vor, es wurden Vortragsabende veranstaltet, sie bildeten sich an Kursen weiter, sie bestellten Zeitschriften. Sie nahmen im Bezirk auch an den katholischen Veranstaltungen teil. Diese blühende Periode machte die Auflösung der Vereine im Jahre 1946 ein Ende.

ZOLTÁN NAGY:
DIE ZWEI GESICHTER DER TÖPFEREI IN DER WART. VON DER KONSKRIPTION ZU PÁRTOSFALVA BIS ZUR HAUSGEWERBLICHEN TÖPFER-GENOSSENSCHAFT ZU MAGYARSZOMBATFA (1895–1950)

Der Verfasser behandelt die Zeitperiode ab 1895, von der ersten glaubwürdigen Konskription der Töpfergemeinden in der Wart bis zur Bildung der töpfergewerblichen Genossenschaft zu Magyarszombatfa. Zwei Töpfergenerationen werden namentlich in Betracht mit dem Zweck gezogen, um die zwei Zeitgrenzen zu bestimmen, die die Ornamentik an den Geschirren periodisieren. Der alte, einfache, grobe Verzierungsmodus mit Pinsel wurde von der alten Generation bis 1930 verwendet. An den staatlich organisierten Kursen wurde – an die Keramiker Béla Vargha und Jenő Echsenbach gebunden – eine neue Technik mit Pinsel, sowie mit Schreibstift eingebürgert, die sich in weitem Kreis verbreitete.

CSABA TÓTH:
VASVÁR UND HEGYHÁT
IN DER BILDENDEN KUNST
Teil 4.

Die Fremdenverkehrsrolle dieser Kleinstadt und des sie umgebenden Kleinraumes wurde erst in der jüngsten Zeit im Lande allgemein bekannt, besonders die der attraktivsten Sehenswürdigkeiten, das Arboretum in Jeli. Der Beitrag von Csaba Tóth erschließt die bildkünstlerischen Darstellungen von Vasvár und dem Vasi Hegyhát in chronologischem Überblick ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert bis auf den heutigen Tag. Diese Landschaft gab Josef Mindszenty und Gáspár Nagy, die zwei Persönlichkeiten der jüngsten Vergangenheit. Im Beitrag werden auch belletristische Parallelen neben den bildkünstlerischen Werken vorgelegt. Die bildkünstlerische Sammlung im 2011 übergebenen Friedenshaus in Vasvár spielte eine Katalysatorrolle im bildkünstlerischen Leben des Raumes. Es wurden Künstlerlager, Künstlerkolonien organisiert, die die kulturelle Bedeutung des einstigen Komitatssitzes erhoben, zurückgebracht hatten. Der Beitrag gilt als ein großes Anstarren, Revelation, um zu beweisen, wie viel verborgene Werte noch im Lande und Komitat Vas vorhanden sind.

KATALIN ILDIKÓ PAP – GÁBOR A. TÓTH:
OPENING OF THE TOMB OF COUNTESS ALAJOSNÉ BATTHYÁNY BORN ERZSÉBET SZAPÁRY

In 2020, a building was demolished in the cemetery of Alsószölnök, in the wall of which the gravestone of Countess Alajosné Batthyány Teréz Erzsébet Szapáry († 16 June 1836) had been secondarily enclosed. In the tampered crypt beneath the building, which had been converted and covered secondarily, were human bones lying under the rubble, which, based on anthropological examination and a comparison of the available historical data, could be identified as the remains of the noble lady who founded the parish of Alsószölnök 2 centuries ago.

GÁBOR ILON: THE ARCHEOLOGICAL HERITAGE OF "ŐRSÉG" AND "VENDVIDÉK"
Part 2

In this second part of my study, I will present and analyze the available data on "Őrség" from the Roman to the Turkish period. I believe that these are the key questions and challenges for research: 1. to continue the excavation of the Roman burial mounds that were commenced more than a century ago, 2. to investigate the 8th-9th century areas, which I believe to be inappropriately deemed as uninhabited, 3. to excavate at least one Árpád-period temple and its cemetery (Kercaszomor-Pusztatemető), which has been destroyed and located, and is not inhabited today. We need this because we do not have any complex examination of DNA samples from this region, including DNA samples suitable for genetic analysis for the presumed migration of the Szekler people. 4. research on fortifications of the Turkish period (e.g. Őrimagyarósd) should be continued.

ZOLTÁN CSISZÁR:
NIVEGY. NEW DATA ON THE ETYMOLOGY OF OUR PLACE NAMES "NÉMED", "NÉVED", "NYÜVED" AND "NIVEGY"

The first part of the study examines the origins and meaning of the name Nivegy Valley in the Balaton Highlands. The place name can be traced back to the name of an Árpád-era settlement that no longer exists, and the article also specifies the location of this settlement. The meaning of the place name is derived from the analysis of medieval name forms, based on documents and document libraries. The second part of the study is dealing with the extension of the solution of this nomenclatural problem to the related settlements. By following the same methodology in examining the name occurrences of the eight other municipalities, the study reveals the existence of two completely different modes of formation.

BORBÁLA VAJK:
IKERVÁR IN LATE MIDDLE AGES
Part 1

The study presents the late-medieval history of the settlement of Ikervár in Vas County with the help of historical literature, medieval and modern written sources and modern maps. In the first half of the two-part article, we can learn about the changing boundaries of the settlement over the centuries, the history of Péterfalva and Gyarmanosfalva that were independent in the Middle Ages but later were merged into it, and the past of the Sárvár manor, of which Ikervár became a part from the mid-13th century. Ikervár scored eight points in András Kubinyi's centrality point system for the medieval urban network. It can therefore be categorised as an "average rural town and rural-type village", but it is not part of the national urban network.

GÁBOR KUGLICS:
THE "KALOT" AND "KALÁSZ"
ORGANIZATIONS IN PÜSPÖKTAMÁSI

In the area of today's Püspökmolnári, there was a rich community life between the two World Wars. From 1941, after the arrival of a new, agile parish priest, the Catholic associations played a decisive role: the local KALOT and KALÁSZ, the Catholic Boys' and Girls' Clubs provided religious education to their members, put on plays, organised events, held courses and subscribed to magazines. They also actively participated in the district's Catholic events. This prosperous period ended with the dissolution of the associations in 1946.

ZOLTÁN NAGY:
THE TWO FACES OF POTTERY IN ŐRSÉG
FROM THE PÁRTOSFALVA CENSUS TO
THE MAGYARSZOMBATFA POTTERY
COOPERATIVE (1895–1950)

The author deals with the period from the first authentic census of the pottery villages in the Őrség region in 1895 until the establishment of the Pottery Industry Cooperative in Magyarszombatfa. It provides accounts on two generations of potters by name, with the aim of drawing a time line that divides the ornamentation on the pots into periods. The old, simple rough brush decoration was used by the old generation until 1930. In the courses organised by the state, ceramists Béla Vargha and Jenő Echsenbach introduced a new technique of decoration with brushes and an iridescent decoration technique, which became widespread.

CSABA TÓTH: VASVÁR AND HEGYHÁT
IN THE VISUAL ARTS
Part 4

The role of this small western Transdanubian town and the surrounding region in tourism has only recently become nationally known, especially for its most attractive attraction, the Jeli Arboretum. Csaba Tóth's study explores the artistic depictions of Vasvár and the Vasi Hegyhát in a chronological overview from the second half of the 19th century to the present day. This landscape gave birth to József Mindszenty and Gáspár Nagy, two of the most prominent figures of Hungary's recent history, and the study also presents literary parallels alongside the works of fine art. The Fine Arts Collection of Vasvári Békeház, inaugurated in 2011, has played a catalytic role in the artistic life of the region. Here they organized art camps and artists' camps, which have brought back the cultural significance of the former county seat. The study is an act of wondering, a revelation of how much hidden value there still is in the country and in Vas County.